

בצרון

ירחון למדע, לספרות ולבעיות הזמן

נוסד על-ידי חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

המצרכת:

משה טשרנוביץ — עורך אחראי

חיים ליק — עורך, גבריאל פרייל — עורך מיוחד

מועצת המצרכת:

צבי אורלינסקי, נחום גלאצר, שמעון הלקין, אברהם י. כ"ץ, ש"ז צייטלין

חוברת ו' (319)

אביאלול, תשל"ח

שנה ל"ו (כרך ס"ז)

התוכן

- 273 העמידה על הנפש ש. שלום
- 275 „בוחי ועוצם ידי עשה את החיל הזה“ אפרים שמואלי
- 283 איך לא אדאג — לר' שלמה אבן גבירול רב ירון
- 286 על הפואמה „יום“ למשורר ש. שלום יהודה געש
- 289 ש. שלום בכפר הסידים אנדה זיגלמן
- 290 התוב למשורר שרגא אבינרי
- 291 דפים מתוך „יומן גיטו ורשה“ ח. א. קפלן
- 294 משהו על גבריאל פרייל ושירתו י. זמורה
- 298 אגרת מישראל: עשר שנים לפטירתו של משה שרת יצחק ארג
- 300 משנת המוסר של אריק פרום גרשון חורגין
- 303 על אנשים ונחשים מ. עובדיהו
- 305 בנך נעדר (סיפור) ליאור ירון
- 308 משא הרים א. מרתאן
- 308 שירים: עם הנחלים; האנוש צבי יאיר
- 309 מוזיאון יהלומים; עיר בני-אלמוות דליה דניאל
- 310 מחודש לחודש י. מישאל
- 313 האם הופיע קובץ „ארזי הלכנון“? א. ר. מלאכי
- ר ש י מ ו ת :
- 316 עם עצמי בבית-החולים י. ד. אברמסקי
- 318 אוסף מאמריו של יעקב מאן אברהם דוד
- 319 „ורשה יהודית“ ליונס טורקוב פ. בירנבוים
- 320 ספרים חדשים
- 320 ידיעות
- 323 הערה (ר' שבה ולא פסח אזורבנד) קורא פשוט

„בצרון“

1141 ברודוויי

ניו-יורק

BITZARON

THE HEBREW MONTHLY OF AMERICA

Founded by CHAIM TCHENOWITZ (RAV TZAIR)

MAURICE E. CHERNOWITZ, Executive Editor

HAYIM LEAF, Editor; GABRIEL PREIL, Special Editor

Editorial Board: Nahum Glatzer, Simon Halkin, Abraham I. Katsh,
Harry M. Orlinsky, Solomon Zeitlin

Thirty-Sixth Year of Publication

Vol. LXVI AV-ELUL, 5735 (September, 1975) No. 6 (319)

CONTENTS:

The Poet In The Place Of Time	<i>Sh. Shalom</i>	273
On Self-Reliance	<i>E. Shmueli</i>	275
Comments On A New Version Of A Liturgical Poem By Ibn Gabirol	<i>Dov Yarden</i>	283
Study Of Sh. Shalom's Poem "Day"	<i>Y. Gaash</i>	286
Reminiscences Of Sh. Shalom—The Early Years . . .	<i>Zegelman</i>	289
Our Debt To The Poet	<i>Sh. Aveneri</i>	290
From "The Scroll Of Agony"	<i>Chaim Kaplan</i>	291
Observations On The Poetry Of Gabriel Preil	<i>I. Zmora</i>	294
Moshe Sharett Remembered	<i>I. Ereg</i>	298
Erich Fromm's Views On Ethics	<i>G. A. Churgin</i>	300
Humoresque	<i>M. Ovadyahu</i>	303
Missing In Battle (Story)	<i>L. Yaron</i>	305
Poems By	<i>Abraham Marthan, Zvi Yair, Dalia Daniel</i>	308
The Month In Review	<i>I. Mishael</i>	310
A Lost Publication "Cedars Of Lebanon"	<i>A. R. Malachi</i>	313
Reflections From The Sickbed	<i>I. Abramsky</i>	316
The Scholarship Of Jacob Mann	<i>A. David</i>	318
A Book On Jewish Warsaw	<i>P. Birnbaum</i>	319
Recent Books		320
News and Events		320
Shakespeare In The Park: Hamlet; The Comedy Of Errors .	<i>A.B.</i>	321
Note	<i>Kore Pashut</i>	323

BITZARON
1141 Broadway
NEW YORK
MU 6-7680

על סף שנת תשל"ו אנו תפילה שגיבורי ישראל בזמננו יגשימו את יהודינו ויעודינו של שנות דור-דודור ונזכה לראות בעלית ארצנו ושיגשוג רוחנו מתוך שלום ואושר עולמים.

בברכת שנה טובה ומוצלחת

לכל ידידינו וקרובינו במדינת ישראל ובכל אתר ואתר

יצחק פינקל וב"ב

מנהטן-ביטש, ברוקלין

שניאור זלמן אש ורעיתו

מברכים את

עורכי ה"בצרון" ומשפחותיהם

ואת ידידיהם וקרוביהם בכל מקום שהם בשנה טובה ומכורכת תכלה שנה וקללותיה – תחל שנה וברכותיה!

יהי רצון ששנה זו תהיה שנת ישועה וגאולה שלמה לעמנו ולארצנו.

ניו-יורק, ערה"ש תשל"ו

ד"ר משה טשרנוביץ רעיתו וב"ב

מברכים בשנה טובה ומאושרת

את קרוביהם, ידידיהם ומכיריהם ואת כל העברים הותיקים תומכי ה"בצרון" וקוראיו ואת חברי

„הועד להוצאת כתבי רב צעיר“

שניאור זלמן אש, ויצחק פינקל

מי יתן ותביא השנה אתה האדרת היצירה העברית ועלית קרנה של מדינת ישראל.

ברכת שנה טובה לכל ידידי
ולכל בית ישראל
שנת שלום וגאולה שלמה

גבריאֵל פרייץ

ההנהלה הראשית של

איגוד פועלי ציון

(ציוניסטישער ארבעטער פארבאנד)

מברכת את כל חבריה ואת כל הציונים והעברים באשר הם שם בשנה טובה ומכורכת

ד"ר יהודה שפירא, נשיא יעקב קצמן, סגן-נשיא

א כתובה וחתימה טובה צו אונזערע פריינד אין אמעריקע בכלל, און צו אונזער משפחה אין ישראל בפרט.

ראַזע און אברהם גערש

קהילה משכנת-פילה

מברכת את הרב ד"ר ישראל י. קיויס, את כל חבריה ואת כל העברים בכתובה וחתימה טובה, בשנת חיים ושלום, ברכה והצלחה. בוסטון מאס.

ברכת שנה טובה ומוצלחת, שנת בנין, עליה ושלום למדינת ישראל, שנת אושר ובריאות לכל קרובינו וידידינו בכל אתר ואתר.

חיים לייף וביתו

הנני מברך את כל בני משפחתנו, את כל חברי המרכז היהודי דברוקלין ואת כל ידידי וחברי בברכת שנה טובה ומתוקה, שנת שלום וגאולה שלמה לעמנו בארץ-ישראל ובכל תפוצות הגולה.

הרב ישראל חיים לוינטל

ברוקלין, נ. י.

ברכת שנה טובה

תהא השנה הבעל"ט שנת חיים ושלום, בניין ועלייה, פדות וגאולה לעמנו ולעולם כולו.

מחנה משה הם של

מסדר „בני ציון“ בפילדלפיה

ש. פילר, י"ר מ. ווייצל, מזכיר מאיר לויין, גזבר

שנה טובה ומבורכת!
New Year Greetings From

IS READY TO SERVE YOU HERE, IN ISRAEL
AND THROUGHOUT THE WORLD

Offering Free Checking And Many Special Services Just For You

Downtown

111 BROADWAY
New York, N. Y. 10006

West Side

1412 BROADWAY at 39th ST.
New York, N. Y. 10018

**THE BANK YOU
FEEL AT HOME IN**

Midtown

579 FIFTH AVE. at 47th ST.
New York, N. Y. 10017

FOREST HILLS

104-70 QUEENS BLVD.

**A MEMBER OF THE
7 BILLION-DOLLAR BANK LEUMI FAMILY**

... AND NOW WE ARE IN NASSAU COUNTY! 1280 BROADWAY — HEWLETT, L. I.
For Travellers to Israel, visit our Service Center at the El-Al Departure Terminal at
Kennedy Airport for Israel. Currency, Tip-packs, Israel Bond redemptions
and helpful financial information

שנת שלום וברכה

הגנו מברכים בברכת שלום ושנת גאולה את כל
חברינו ואת כל העברים בכל אתר ואתר העובדים
באמנה למען שפתנו עמנו וארצנו.

מרים וזאב אגרנוב

חוף מיאמי

לקרובינו וידידינו ולכל ישראל

שנה טובה ומבורכת

יעקב ופיגל קניגסברג

שנה טובה ומבורכת

לכל קרובינו וידידינו ולכל בית ישראל

משה שוואגער ומשפחתו

**In Memory of An Unforgettable
Friend of "Bitzaron"
SOUTHFIELD MICH.
JACOB EPEL**

שנת ברכה והצלחה

יעקב ליפמאן

שנת שלום וברכה

מאחלות מאות הילדות

בבית היתומות הכללי בירושלים

לכל הידידים והתומכים ברחבי ארה"ב
עזרתכם בשעה גורלית זו חיונית וחשובה

שלחו תרומותיכם אל:

**GENERAL ISRAEL
ORPHANS' HOME FOR GIRLS
132 Nassau St., New York, N.Y. 10038
Tel.: COrtland 7 - 7222**

Happy New Year

FARMFOOD RESTAURANTS

DISTINCTIVE DIARY CATERERS

142 W. 49th St. N. Y. C. PL 7-4971

- Air Conditioned Dining Rooms. Open 7 days a week for Luncheon, Dinner, Supper and After Theatre (Sat. & Sun.)
 - Beautiful Private Dining Rooms accommodating up to 250 persons for Showers, Luncheons, Dinner and After Theatre Supper or Snacks.
- "AFTER 38 YEARS . . . THE MOST
TRUSTED AND RESPECTED NAME
IN OUR FIELD"

בַּצְרוּז

נוסד עלידי חיים משרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

חוברת ו' (319)

אב-אלול, תשל"ה

שנה ל"ז (כרך ס"ז)

העמידה על הנפש

(דברים עם קבלת הפרס הספרותי על שם בלהה וישראל ניומן ממעם
אוניברסיטת ניו-יורק)

מאת ש. שלום

מי שעבר כמוני, עירי, ללא כח ומפלגה, ללא משען ושררה, חמישים ושלוש שנות שירה בארץ, מעמידתי כנער בן שבע-עשרה בשערי ירושלים, דרך שנות החלוציות בעמק, מאורעות הדמים בגליל, מלחמת השחרור בנגב, האותות והמופתים של מלחמות סיני וששת הימים, המורא והגבורה של מלחמת יום הכיפורים, העמל והמתלאה והמאבק האפור יום יום ושנה שנה במערכות הבניין והתקומה. מי שאירע לו נס וזכה אחרי כל ההתנסויות הסוערות והמסעירות האלה, בעוד בחיים חייתו למענה לבב כזה לשירת חייו, כפי שזכיתי אנוכי בשנתיים האחרונות, מפרס ישראל ופרס פיכמן וחגיגות יובל השבעים ועד המעמד המכובד הזה, שהוא מעין גולת הכותרת להם — רשאי לברך בשם ובמלכות לא רק ברכת שהחיינו, אלא גם ברכת הגומל.

ברוך הגומל לחיבים טובות, שגמלני כל טוב על ידי הצלת הגוף מכליון, אך למעלה מזה ובראש וראשונה על ידי השארת הנפש באמונתה.

נצר דל אני מגזע השומרים לבוקר, מאותם יהודי ימות המשיח, שהמסתורין ואהבת ישראל, ההתבודדות באוהלה של תורה והדבקות באוהל מועד הציבור, החתירה ל"תיקון" היחיד והכיסופים לגאולת הכלל לאחדים היו בנפשם. עם כל האזנתי מראשוני שיריי לקול הדממה הדקה של ה"אני", לא הכבדתי לבי ולא אטמתי אוזני לקולות האזעקה של העם בסבלותיו ושל הארץ בבניינה. במו שירי הייתי נוכח, בנפול הזרע ביזרעאל בידי קומץ אלמונים מזי-רעב ובני בלי צל", ובמו שירי זכיתי וברכתי "שהחיינו" עת קמה לנגד עיני אלומתם והיתה למדינת ישראל!

ומאיך גיסא עם כל נלהבותי לעם ולעדה, לבניין ולתקומה ועם כל הליכתי עם השיירה, לא הניחה לי האמת שבלב להיבלע בה כליל ותמיד נשאיתי לבדי „ויאבק איש עמי עד עלות השחר“.

משורר יוצא דופן כזה, בן חורין ואסיר אהבה, מתבודד ומזעיק את העם, רודף שלום ואיש ריב לאמיתו — יותר משהוא חשוף לסכנות מבחוזן, גדולה הסכנה האורבת לו בנפשו פנימה. התנגשותו המתמדת עם הפלגנות החברתית המדינית, עם הכיתתיות התרבותית והספרותית ועם החשבונאות והנקמנות המצטברת, עלולה להעביר אותו על „הנקודה“ שבלב. והכלימות והרוק שהם מנת חלקו של כל מי אשר החרש לא יוכל, עלולים לעזור בו כתגובה שכנגד הרגשת עליונות מנוכרת של „אמנם כי אתם עם“ ולשתק בו כל חפץ להעפלה וכל רצון ליצירה.

מעמד מרומם כהיום, בו חברו יחדיו נציגים דגולים של היהדות אשר מעבר לים עם אנשי סגולה מן הארץ, לאצול ברכה לבודד — חשיבותו בכך שהוא מסיר לשעה קלה את הלוט, הלוט מעיני השבוי במעגל הצר, ומשחרר מבטו לראות את המרדבים והמרחקים של שטחי הנפש אשר לאומה כולה. תחת חזיון הפרט בהיבט הזעיר-אנפי מתגלה לפניו באור יקרות חזון הכלל של נצח ישראל לתפוצותיו, והמראה אשר חזה מבשרו מוחזר אליו באספקלריה מאירה של אומה וגורל.

על השאלה „מי הוא יהודי“ ניתנו במהלך הדורות תשובות איין-ספור. גם אני עבדכם ניסיתי פעם להשיב תשובה הלכתית על המישאל שערך בנדון בן-גוריון בשעתו. ואולם לאור הנסיון של חמישים ושלוש שנות חיי בארץ ושבע-עשרה שנות חתייתי אליה, נתגבשה בהכרתי תשובה אישית, בחינת „מבשרי חזיתי“, אותה אני מרהיב עוז להגיש לפניכם במעמד חגיגי זה: יהודי הוא אדם, הניצב כל ימיו פנים אל פנים אל מול תהום החידלון המאיים על המין האנושי, אל מול „החיסול“ בלשונו של אותו רשע, המבקש לעקור את הכל ולמחות את צלם אלוהים מעל פני האדמה. ואמונת היהודי היא האמונה במנחיל אהביו יש, ובמצוותו: „ובחרת בחיים!“ „והיא שעמדה לאבותינו ולנו, שלא אחד בלבד עמד עלינו לכלותנו, אלא שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותנו, והקדוש ברוך הוא מצילנו מידם“.

בבית היוצר של האומה נסתמלה דמותו של אותו מחסל אקסיסטנציאלי, מלאך דומה של הניהיל, בדמות עמלק אשר קרנו (ק' ור' קמוצה) בדרך וביקש לאבדנו. והמלחמה בעמלק הפיזי והרוחני היא לא רק עיקר אמונה של היהדות — „כי יד על כס יה מלחמה לה“ בעמלק מדור דור, „אלא גם מצוות עשה שלה: „זכור את אשר עשה לך עמלק!“ ובעומדו על נפשו מפני עמלק הבא עלינו לכולנו, לא רק את עצמו בלבד פודה ומציל היהודי במאבקו, אלא את צלם אלוהים שבאדם הוא פודה ומציל עמו.

בהקשר לכך — שוב לא כתיאוריה אוטופית אלא מתוך התנסות אישית של „מבשרי חזיתי“ — הנני רואה את מדינת ישראל כעמדה קידימית של ההגנה על הקיום האנושי ועל חיי העולם אשר ניטעו בתוכנו. ואין זה מסנוור את עיני

„כוחי ועוצם ידי עשה את החיל הזה“*

מאת ד"ר אפרים שמואלי

א. דמות גבר מצליח

ידוע סיפור הצלחתו של איש העסקים, התעשיין, הסוחר או הבנקאי. הוא התחיל במעט מאד, אם לא בידים ריקות לחלוטין, ועכשיו הוא עשיר מופלג ומרבה נכסים בכל יום. הוא ברא יש מאין. „בכוחו, במוחו ובכשרונותיו כולם עשה חיל זה“. מובן, „הזמן“ סייע בידו. „התנאים“ היו נוחים לו. אבל הוא הבין לזמן וידע לנצל את התנאים למעלה ויותר ממתחריו. בחור עני ובן בלי שם היה, כשיצא לשוק-העסקים או לשוק-הייצור, עכשיו עסקיו גדולים ומסועפים, ידו בכל, ושמו מתנוסס בכל מקום-כבוד; לתוצריו או לכישוריו ולקשריו יצאו מוניטין, וקולו נשמע „בחלונת הגבוהים“. הא גר בכמה בתים מהודרים, אף בלא ראוות-מותרות, הכל לפי עונת השנה. עסקיו מוליכים אותו על פני כדור הארץ. נוסע וחונה וסובב ושב. הוא בעל ספינת-שעשועים ובעל מטוס פרטי. בעוד שלפנים היה בעל השפע ניכר גם בשפעי הבשר של על גוף, לפי שפיטם עצמו במאכלים מרבי בשר ושומן, היום הוא נזהר מכרס ומדיר עצמו מהנאות המזיקות לגיזרה. הוא מסגף עצמו, כאבות אבותיו, אבל „למען העולם הזה“, כביטוי של מקס וובר, כלומר- כדי לזכות בטובת הנאה של בריאות ורעננות ומראה של צעירות. ואמנם צעדיו קלים ופניו שזופים. לבושו, היקר והעשוי בהידור לפי המידה, נראה כמרושל במקצת ואינו מעורר מיד תשומת-לב. עדיין הוא אוהב-כסף-לא-ישבע-כסף, וכל יום שאינו מכניס הרבה יותר משהוא מוציא הוא יום אבוד. מחוץ מלא תכניות ויחזמות חדשות.

זו תדמיתו של האיש המצליח בעולם העסקים.

ב. הצלחה אינה אושר

היש צורך להציץ מבעד לפרגוד של תדמיתו זו ולשאול: מה משפחתו, מה יחסו לבריות, מה יחסו לחבריו ולצוות עובדיו, ובעיקר לאשתו ולבניו, מה דעותיו מה אמנותיו ומה הוא עושה בשעות הפנאי המעטות? ביחס לאשתו כבר אמרו ליצנים: איזהו איש מצליח? מי שעולה בידו להכניס יותר משאשתו מוציאה.

* ראה „בצרון“ שנה ל"ה, חוב' ב', תשל"ד.

כלל, שהמחסל האקסיסטנציאלי, שליחו של הניהיל, שינה את שיטת הלחמה שלו ובמקום תאי הגאון ובתי מישרפות האדם אימץ לעצמו את נשק החבלה של הנפט. מבעד לכל המסכות וההסוואות ניבטים אלי כמקדם פני הנאצה של עמלק. על כן כה יקרתם לי, נציגי הרוח של היהדות הגדולה שבארצות הברית ובחירי האוניברסיטה של ניו-יורק, בהחלטתכם לחזק ידי משורר עברי במדינת ישראל, השומע כל חייו קריאת „הצילו“ מתוך נבכי הווייתנו היהודית והמוזעיק כל ימיו את העם לעמידה על הנפש, בעוז ובתפארת, הכא והתם. יישר כוחכם וחילכם, אחים יקרים, חזקו ונתחזק בעד עמנו ובעד ארצנו!

הרהכרמל, י"ח באלול תשל"ה.

ויש שהוסיפו: אפילו יותר משאשתו מתאוה להוציא. מובן, שאשה שמצאה בעל טוב כזה הנותן לה מפרי ידיו ולבו בוטח בה, ראוייה להיקרא אשת-חיל ומלכת-ההצלחה. אין אנו שואלים כאן כיצד מקיים האיש המצליח את נפשו. לא, אין אנו נכנסים לכל תארוגת היחסים, המחשבות והמעשים שברשות היחיד, המקנה טעם וענין לחיים. פרשת ההצלחה היא מעניינת, וזו, הלא הגדרנו כמתרחשת בפרהסייה, כל ענינה ברשות הרבים, בכללים שעל פיהם ציבור דן בהישג, בטיבו ובמידתו, ובהודאת הרבים בהישג זה לפי הכללים, כלומר — שפלוני השיג בתחומו מה שביקש להשיג. כבר אמרנו: מלבד תחום העסקים, שבו אמת-המידה היא הכסף שנרכש והעומד (status) של המצליח, יש תחומי עשייה ויצירה אחרים, כגון פוליטיקה, חיי חברה, ארגון, מדע, טכנולוגיה, אמנות ספרות, ספורט, וכיוצאים בכך. הצד השווה שבהצלחה בכל התחומים, שהיא תלויה בדעת אחרים, משום שהיא חיון שברשות הרבים, אין ענינה ההישג בלבד כשהוא לעצמו. דבר זה כבר נתבאר לעיל למדי. כאן מן הראוי להוסיף, שגם אין ענינה אושר. על התבדל בין הצלחה לאושר עוד ידובר. מבלי להקדים הרבה את הדיון העיקרי על כך, רצוני להעיר, שהאושר ענינו קורת-רוח הנקנית ברשות היחיד תוך כדי הרגשת איזון רגשי ומחשבי בין המשאלות והצרכים, נחת-הרוח, החפשית מטרודת-חוץ ופנים. לטיבו של האושר ולמידותיו אין אמת-מידה גלויה וברורה. התבדלים במעלות האושר הם לפי יחוד טבעו של אדם. הישגו של האושר הוא האושר עצמו, כלומר שכרו בתוכו. שהאושר הוא יקר-המציאות, כבר נאמר פעמים רבות. ונעלים ביותר דבריו של שפינוזה, שבהם הוא חותם את ספרו „תורת המידות“: „אף על פי שהדרך המוליכה לידי כך, כפי שהוכחתי, נראית כאילו היא קשה ביותר, מכל מקום ניתן לך למצוא אותה, ומן הדין שקשה היא מה שאינו נמצא אלא לעתים רחוקות. שאלמלא האושר שכיח ונמצא לנו בלי יגיעה מרובה — אפשר ויהא מזולל בו כמעט כל העולם כולו? אמנם כל דבר נעלה הוא קשה, כשם שאינו שכיח“ (תר' י. קלצקין).

מכאן שאפשר מאד, שהאיש המצליח, כמו שתיארנו אותו למעלה, רחוק מאד מן האושר.

סיפור ההצלחה הטיפוסי שלעיל קל לו לבן דורנו להבין אותו ואף להשלים את שירותוטיו הדלים בשפע של פרטי התנהגות, מחשבות, מעשים ואניקדוטות. פעמים לאין-ספור סופרו קורות ההמצליחים בעולם העסקים והיצור. קלות יתירה זו של תפיסת הסיפור מעוררות בעיה, יסודה של הקלות, — והוא יסודו של סיפור המצליח, — היא התנחה המרכזית, ש„כוחו ועוצם ידו עשו לו את החיל הזה“. הפסוק (דברים ת, יז) מדבר בגנות הטוען כך, אבל מה שהיה בדורות המאמינים, גנות וחסא הוא בדורותינו שבח וצדקה. היום תולים הרבים את ההצלחה באישיות — בתכונותיה, כישוריה וכשרונותיה, ברצונה, במאמציה, במוטיבציה ובמעשים, כדבר המובן מאליו. זהו באמת החידוש הגדול שבדורותינו. שאמונה זו בכוחו ובעוצם ידו של אדם נעשתה רוחת ומובנת מאליה (אף כי עדיין יש עליה עוררין, כמו שראינו בעיונים הקודמים).

ג. דרגות כהתפתחות עצמאותו של אדם

בפרקים לעיל, דנו באמונות התולדות את ההצלחה במזל ובגורל ובהשגחה האלוהית בתחום הפוליטי ובתחום הכלכלי. ברור, שהמאמין בשלטון המזל או הגורל אינו מזרז עצמו לעשות את כל החיל בכוחו ובעוצם ידו. הוא גורס מידות של כניעה וקבלת הדינים.

בדורותינו, משנתקבלה תורת האבולוציה הן בחיים הביולוגיים והן בהיסטוריה של מין האדם, נתרוחה הדעה, שאמונות ודעות תלויות בדרגות התפתחות היסטורית. בדרגה מסוימת מתקבלת בנקל האמונה בכוחם המכריע של המקרה, המזל והגורל. בדרגת דעת נמוכה זו רואים בני אדם את יחסי החברה, את תנאי קיומה ואת מעשיה כולם כמאורעות-חוץ תקיפים ומפילים מורא, שאין ליחיד שליטה עליהם, בדומה לעובדות-יסוד בטבע, בעיקר בדומה למאורעות המוחל-טים, כלידה וכמות, שאין מנוס מפניהם, ואין לדעת אותם מראש, ואפילו יודעים, אין דעת זו מועילה. בפני מאורעות אלה בטילה גבורת הגיבורים ומתבלעת חכמת החכמים. תורת המוסר שבדרגה זו מטילה על היחיד ועל הקיבוץ את חובת הכניעה לכוחות העליונים, המסתוריים, שאין להימלט מהם. כל המורד בגורל, ב"אנאנקה" (גורל-הגורל העליון ביוונית), נענש: מרתקים אותו אל סלע המציאות הגורלית, אותה מציאות שעליה ביקש להתגבר בעוז רצונו המושכל, ואומרים לו, כפי שירתו של אייסקילוס על פרומיתיאוס: "חלש הוא השכל מפני עוזו הלחץ", "ככה נגזר עליך", ו"לפתע מזורה רשת הגורל". "הנה ההכרה בידי המזירות" ומגורלו לברוח לא יכול גם זבס" (פרומיתיאוס האסיר).

בדרגת מחשבה מאוחרת יותר — כך טוענים בעלי תורת האבולוציה — שוב אין מקבלים בנקל גור דין מן הכוכבים והמזלות ומקהל מגידי העתידות על פיהם. ההשגחה האלוהית מוציאה יחידים וקיבוצים מן האצטגנינות שלהם, וההצלחה נתלית בהנהגה העליונה של רבון העולם כולו. בהשקפת עולם זו אדם מתעלה והולך. שוב אינו פאסיבי לחלוטין, אף כי אין הוא העילה הראשית למעשיו ולתוצאותיהם, ובשום אופן לא "עילת העילות", על כל פנים אינו רק עלול בלבד. הוא בעל בחירה. הוא גורם חשוב בהתרחשות המאורעות ברשות היחיד וגם ברשות הרבים. יש לאל ידו לחדש מעשים, לסבב סיבות ותולדותיהן, ומשום שהוא בן-חורין הוא גם אחראי למעשיו. אבל מכיון שאינו אדוניו של העולם, וחוליות רבות בשלשלת הסיבות והסובבים נעלמות מעיניו, עיני ילוד אשה, קרוץ מחומר וקצר ימים, אין עליו אחריות לכל תוצאות מעשיו, ובלבד שכוונתו תהיה רצויה. בסופו של החשבון יש דין ויש דין, וגזירתו מתקיימת. גם המאמינים בהשגחה האלוהית סבורים, שחייב אדם לטרוח למטה כדי שיסייעו לו מלמעלה, ואפילו בשעה שההצלחה מאירה פנים לאדם בהיסח הדעת או בסמוי מן העין, אינה, לדעתם, אלא תולדותם בלבד של מעשיו הטובים ואמונתו הטהורה. שום דת מן הדתות המונותאיסטיות אינה מכחישה, שיש בכוחם של מעשים טובים להשפיע על רצון הבורא לשנות את גזירתו, ויש שאפילו הגיעו לדעה — זו — האקטיביסטית הקיצונית, ש"צדיק גוזר והקדוש ברוך הוא מקיים". על כל פנים, על פי כל הדתות המונותאיסטיות, המעשים

אפרים שמואלי

מקריבים והמעשים מרחקים, "והכל לפי רוב המעשה" (אבות, ג, טו), או לפי מדרש תהלים: "אדם עושה בידינו והקב"ה מברך מעשה ידיו". מכאן מובן כל מה שאמדו המאמינים בזכות יגיע כפים ובשכחה של המלאכה, שבה האדם הפעיל משנה את סביבתו: היא מכבדת את בעליה, ויש לאהוב את המלאכה ולשנא את הרבנות (השלטון), וכיוצאים באלה לימודים רבים בשכחה של העשייה, כגון "אשרי אדם השם ועצמו כשור לעול וכחמור למשא".

ידידנו המחנך והסופר השקדן, צבי שרפשטיין ז"ל, הביא בטור השבועי שלו ב"הדואר", — מאמרו האחרון שהביא לדפוס, אם איני טועה, — את עדותו של ר' חיים מוולוז'ין על רבו הגאון מוילנא: "שמעתי מפיו הקדוש, שפעמים רבות השכימו לפתחו כמה מגידים (מלאכים) מן השמים, שרוצים למסוד לו רזין דאורייתא בלא שום עמל, ולא היטה אוזנו אליהם כלל. אחד מן המגידים הפציר בו מאוד, וזענה ואמר: איני רוצה שתהיה לי השגתי בתורה על ידי שום אמצעי כלל, ורק ליתן חלקי בתורתו ית"ש מעמלי אשר עמלתי בכל כוחי". אף על פי כן, עדיין אין אדם אדון לעצמו אפילו על פי הדעות הוולונטא-ריסטיות ביותר שבספרות הדתית. כשם שהראציונליזם של המאמינים תחום בתחום התבונה הדתית ואינו רשאי לערער על מקובלות של האמונה המחייבת, כך גם אין הוולונטאריזם הדתי חורג ממסגרתה של האמונה המקבלת עליה בסופו של חשבון את גזירותיה של ההשגחה האלוהית. תיאולוגיה אינה פטוריה מהנחות יסוד, שלא כפילוסופיה, ואפילו האקטיביזם הדתי הקיצוני ביותר, כגון זה של כמה בעלי תורת המסתורין, אינו טוען: "כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה". והיו רבים מבעלי הביטחון שהאמינו באמת, שהקנינים החשובים ביותר "בני, וזי ומוזני" — אינם תלויים כל עיקר בזכות אדם, כלומר — במעשיו ובצדקת מעשיו.

ד. הדרגה העליונה

בדורותינו — כך טוענים בעלי תורת ההתפתחות בקו הישר — בדורות של ההתקדמות ההיסטורית, אדם פורק עולה של תלות בכוחות שמחוצה לו וממעל לו. בדרגה גבוהה זו, שאדם תפס היום, — כך מביטחים לנו בעל תורת הקידמה, — העולם מתבהר והולך בכוח שכלו המדעי של האדם ובכוח כליו המשוכללים. אפשר לעמוד על חוקיות שבהתרחשות חברתית, פוליטית וכלכלית ולחזות מהלכים מראש. קשרי מאורעות ומעשים שוב אינם סתומים בעינינו. ערפלים כאילו מש והלך לאור המדע והטכנולוגיה. הן בטבע והן ביחסים שבין הבריות, הרכבם וסיבוכיהם הרבים והשונים. שוב אין אנו רפיידים ומופקרים לשלטון כחות שמחוץ לתפיסתנו. מכירים ויודעים אנו היום סיבות קרובות וגם רחוקות ותוצאות קרובות ורחוקות, ועל כן גדלה אחריותנו. דברים שאינם גלויים שומה עלינו להתבונן בהם ולחקרם כראוי. הבינה לנפש ולעתים מביאה בחשבון מצבים רביי-פנים, קיימים ועתידים לקום. הגורמים העיווריים והסתומים בסביבתנו החברתית ובהתנהגותנו עצמה מתפרשים והולכים. אף כי עדיין מרובים הכוחות שאינם פוסקים לכפות עלינו את הכרחם, הולכת ומתרחבת הרשות שבידינו לכונן בהכרה גמורה, לפי שיעורי כחותינו ההולכים וגדלים, לפי דעה זו

האמונה במקרה, במזל ובגורל, כמזה כאמונה בהשגחה האלוהית ובנסים, אינה אלא „מחזל“ נפשעי, שבו אדם מוותר על כוחות, ומשום כך גם על אחריותו למעשיו. זהו חוסר אונים, שאדם כופה על עצמו, מתוך הנימוק שבין כך ובין כך אין מתעיל במעשיו. מדעת ושלא מדעת הוא גוזר על עצמו אזלת-יד כדי לברוח מאחריות. אין ערך למאבק — טוען הברוח מן המערכה — ולמה אוציא כוחי לריק? תבוסנות זו מן הראוי ומן האפשר לסלק.

ה. חילוניות וראצינליות — המהפך הגדול

תורת ההתפתחות ההיסטורית בקו ישיר, העולה מעלה מעלה, נתבדתה ואין צורך להביא על כך ראיות מרובות. דינו כאן בהוכרת החזיון, שעמדנו עליו במאמרים הקודמים, כלומר בהתגברות האמונה במקרה, מזל וגורל ביחוד בדור האחרון, לאחר כל ההישגים המרהיבים בתחומי המדע והטכנולוגיה. לא כן, ונהפוך הוא, נתברר שדרך „הקידמה“ בתולדות האדם אינו חתוך וברור, מהלך ישיר בלא עקלקלות, עקיפין ונסיגות. זמנים אחוזי חרדות נוטים להאמין, שהמקרה והמזל בלבד מטים את גורלם של בני אדם להצלחה או לכשלון, ואין לך זמן מן הזמנים שאינו אחוז חרדות, מבוהל בכל מיני בהלות יחיד וציבורי עמים. כלום אין אנו רואים בעליל, שהחיים נתונים למשחק של הגלים הזיזונים אשר למקרים, שאין לאדם שליטה עליהם? לידה ומיתה, המאורעות העיקריים בחייו, אינם בתיכון. אפילו בימים כתיקנם, אם אמנם יש כאלה, אי אפשר תמיד לראות את הנולד מכוונותינו הרצויות ולחשוב את תוצאות מעשינו מראש. אם יש הכרח סיבתי למאורעות, על פי רוב הוא נעלם מאתנו, ואם יש הכרח הגיוני, הוא מסתתר עוד יותר, ואפילו נמצא אותו עדיין אין לראות בו טעם המניח את הדעת ואת הרגש המוסרי. לא אנו בחרנו במיגבלותינו, לא כל שכן במיגבלה האחרונה — שהיא גמר חייו. אפילו מי שאינו פונה למנחשים בגביעי העתידות, אפילו כל השומרים על כללי ההגיון המעשי ונותנים דעתם היטב לחוטי התייל הדוקרניים בנסיונות חייהם יום יום, תקצר דעתם מלראות אחרית חבר מראשיתו. לא זו בלבד אלא שיש רושם ברור, שהאמונה במקרה ובמזל ובגזירה, שעמדה בסימן ירידה במערב במאה הקודמת, חזרה ותפסה את לב הבריות בדורותינו האחרונים בשיעור מרובה ביותר. על פי הסברנו אין תימה: מלחמות בין מדינות, אנדרלמוסיה בתוך המדינות, התגברות כוחות אלמוניים שאין מנוס מהם, כגון מעצמת הביורוקרטיה או חברות המשק כבירות ההשפעה, כפיות מלמעלה וחוסר אונים למטה, הוסיפו לא מעט להרגשת „האדם הקטן“, שהמקרה והמזל שולטים בחייו.

אף על פי כן יש איזה ממש בתורות, שגרסו שלבים בהתפתחות ההיסטורית לקראת שלטונה של חברה חילונית וראצינלית גם בהערכת ההצלחה והכשלון. חילוניות ענינה העדר האמונה בהשגחה האלוהית, המתערכת בעסקי העולם הזה, הן על ידי הנהגה ישירה והן על ידי גמול ועונש, מחמת קיום או אי-קיום של איסורים והיתרים. ראצינליות ענינה העמדת המעשים על מהלכים חוזרים ונשנים, שאפשר לחזותם מראש, התרחקות מכל החורג מן החוק, כלומר — מן המיוחד והחד-פעמי שאין להעלותו ברשתה של הכללה; מיתודה של ראציו-

נליות היא בקשת בהירות וברירות באבטחת תוצאות החשיבה, המכוונת את האמצעים הראויים לתכלית הראויה. ראציונליות זו מביאה בחשבון אפשרות של פריצת גדריה על ידי מקרים יוצאים מן הכלל, אבל היא מתאמצת, ככל שידה מגיעה, למנוע כל התפרצות, העלולה לשבש את הנולד החזוי. והנה עובדה היא, שבדורותינו החילונית הראציונלית השתלטה על מערכי מחשבותינו והליכותינו יותר מבכל תקופה האחרת.

נכנסים אנו כאן אל תחום עיון נרחב מכדי מאמר או אפילו ספר: האמונה שאדם ופועלו מעצבים את חייו, שאדם הוא אדון הארץ ובורא הכל, ועל כל פנים שהוא הנפש הראשית בדראמה של חייו ושל חיי עמו על אדמות, ותנאי הטבע והחברה אינם אלא „נסיבות“ לסייע בידו או להכשילו, וחבריו ואויביו אינם אלא בגדר „נסיבות“ לעלייתו או לירידתו. מאין באה הרגשת אדנות זו מה תולדותיה ומה גלגוליה עד ימינו? — זהו נושא לעיון היסטורי ופילוסופי, המקיף את כל תולדות המחשבה והמעשים במאות השנים האחרונות. חייבים אנו להתגדר כאן בבקעה צרה הרבה יותר, בזו של הגורמים להצלחת אדם, ולהניח את ההרים הגדולים של שאלות וקשיי העיון המקיפים אותה מכל העברים. על כן מסתפקים אנו כאן בהנחה, שרוב בני אדם — על כל פנים הרוב השליט במחשבה ובמעשה, ולא דווקא רוב האוכלוסייה, בארצות המערב נוטים להיות על פי האמונה, שהכל תלוי באדם, ולהיות נידונים על פיה. היא הנחת יסוד מקובלת, אף כי יש עליה הרבה עוררין, בהערכת ההצלחה והכשלון. אמונה זו שהושמעה בראשונה בתקופת הרנסנס, אולי באותו משא של פיקו דל מיראנדולה, שהזכר קודם לכן ביחס לביטול התלות באצטגנינות, שינתה את פני האדם והעולם בדורותינו, בכוח המדע והטכנולוגיה, שינוי שאין דומה לו בשום מהפך אחר בתולדותינו. כבר העיד ברטראנד ראסל, על דרך המשל, על כוחה של אמונה זו: דיגי ספינות־מפרש ומשוט רובם מאמינים באלוהים, בורא הרוחות ומכוון הרוחות, או לפחות־במזל, ועל כל פנים הם תולים את הצלחתם בכחות שלמעלה מהם. לא כן הדייגים שבספינות מנוע, הללו תולים הצלחתם במעשי ידיהם בלבד.

1. אדם בורא עצמו וסביבתו

משאו הנזכר של מיראנדולה, שיעקב בורקהארדט ואחריו ארנסט קאסירר ראו בו תמצית הבשורה של מחשבת הרנסאנס, פתח פתח לרעיון הנועז ביותר, שאדם נתון בידי עצמו ואחראי למעשיו המעצבים את דמותו ואת אורחות חייו. הוא בורא את עצמו. עד ניטשה, סארטר והיידגר — נתגלגלה אמונה זו על הצד הקיצוני ביותר.

אמנם פיקו דל מיראנדולה עצמו עדיין האמין, שאהבת־אלוהים היא כוח מכריע בחיי אדם: היא המוליכה אותו מעלה מעלה אל תכלית השלמות. עדיין לא ביטל הוגה זה את קבע ההירארכיה השוררת ביקום. יש סולם ניצב של נמצאות. לכל נמצא ונמצא נועד מקום קבע בדרג המעלות הקוסמי, הכל לפי טבעו. רק אדם אין לו מקום קבע. הוא לבד רשאי לשנות מעמדו, לעלות או לירד בדרג המעלות, הכל לפי כוחו לתבונה ולאהבת אלוהים. הן המרוממות אותו

המזכות אותו ב"נעימות הנצחית", שהיא "ההצלחה האמיתית". כללו של דבר: אדם בלבד — זו גדולתו שהוא כחומר ביד עצמו, ואם אין אני לי — מי לי. אבל העולם עדיין אינו כולו ברשותו, כחומר ביד היוצר.

עודאמונה פרומתיאית זה נעשה לחווית יסוד של האדם המודרני, הפילוסופיה החדשה טיפחה אותו כדי קיצוניות של רהב ויוהרה. קאנט הורה את האוטונומיה של האדם בכוח מעשיו וכוונתו המוסריים. באו הגל ומארקס והוסיפו על בשורת הרנסאנס והורו, שאדם יכול לשנות את פני העולם כולו בכוח מעשיו, בעבודת כפיו וביגיעת מוחו. הכל נעשה בכוח העבודה, ואין "סביבה" טבעית וחברתית שאינה בשינוי. באו הפילוסופים האחרונים, בעיקר השלושה שנזכרו לעיל, והוסיפו והורו שכשם שאין לעולם כולו יסוד "אובייקטיבי" להישען עליו, וכולו חסר טעם ומשמעות מתוך עצמו (שלא ככתורת המציאות של הקדמונים ובתורת הבריאה של היהדות והנצרות), כן הרשות נתונה לאדם לחשוב, שכוחו ועוצם ידו בלבד הוא מקור אישיותו וחיו, כוח מעשיו בלבד הוא מקור הצלחתו, ובהעדרו הוא נכשל ואובד. אין לו לאדם על מי להישען אלא על עצמו בלבד ועל מעשה ידיו, או על בני אדם כמותו, שכל אחד ואחד אחראי למעשיו כמותו. מחשבה, שהיתה לפנים מהשבת רשעים, בווי דבר ה', נעשתה רווחת בדורותינו בקרב המונגם — והיא המחשבה השלטת בתרבותנו.

אין צורך לומר, שכשם שבדורות המאמינים עדיין תלו רבים את ההצלחה במקרה, במזל ובגורל, כן עדיין תולים רבים בדורותינו את ההצלחה בהם וגם באמונה בהשגחה האלוהית. אבל הדעה השלטת היא הדעה המהפכנית שתוארה כאן. מה כרוך בה ומה מתיילד עליה, מדעת ושלא מדעת, עוד יתברר להלן. על כל פנים, "האדם האוטונומי" אינו כדמות רוח או שד שוכן במכונה של גוף, כמות שקיטרג גילברט רייל על תדמית האדם בתורת דיקארט. גם "האדם האוטונומי" הוא בשר ודם, אלא שהוא פועל לדעתו ולרצונו ומקבל על עצמו את האחריות למעשיו.

ז. המעשה לתפארת; חוצו של אדם

מה איפוא יעשה אדם מכוח עצמו ויצליח. עד שאנו נכנסים לתחום עיון רב דרכים ומשעולים זה נזכיר במבואו אימרה של ר' ישראל סלנטר, מחדש תורת המוסר. האימרה נאה ביותר הן מצד תוכנה והן מצד שעשוע המלים האפוריסטי ורב החן.

שאלו את ר' ישראל סלנטר, איזהו המעשה שהוא תפארת לו לאדם, איזהו המעשה שראוי לו לאדם לעשותו וכיצד עליו לעשותו? ענה הרב (בידיש): כל מעשה שיש בו שלוש מידות אלה: א. טאָהן און נישט נאַכטאָהן, כלומר — עשה מעצמך ואל תחקה מעשי אחרים; ב. טאָהן און נישט אָפּטאָהן, — עשה ואל תתכוון, "לגמור איך שהוא", ואולי גם הכוונה — לא לסלק חוב, לנקום; ג. טאָהן און נישט אויפּטאָהן, כלומר — עשה ואל תתחכם, אל תתכוון להרעיש את העולם. אויפּטאָהן ענינו, כנראה מעשה תמהוני לשם התבלטות והתראות. ר' ישראל משבח את העשייה של האדם, טורחו ויגיעו, למען התישג, את הכוונת הלב למעשה שיש בו הישג של ממש, וההצלחה — בודאי נתכוון

הרב לומר — סופה לבוא. ניכר שלא היה הרב נגד חידוש והמצאה, שהרי הזהיר מפני נַאֲכַטְאָהּ, שענינו, לחקות מעשה אחרים, או לעשות כמתכונת עצמך כל הימים.

לאימרה רבת־ענין זו עוד נשוב להלן. לפי שעה נסתכל בדברים הקודמים למעשה. בין הגורמים האישיים להצלחה אפשר להבחין בתכונות גוף ורוח, בכשרונות וכישורים טבעיים ונקנים. להלן נתבונן בגורמים אלה וכיוצאים באלה.

אין צורך לומר, שבדיאות הגוף ויפיו מסייעים הרבה להצלחה, ובוודאי אין להרחיב את הדיבור על כך בימינו שהכל מבקשים בהם להתנאות. אחד מדינאי ואחד בדרך מהדרים בהופעתם ומצערים עצמם כדי שיהיו נראים צעירים יותר. שותלים שער וחובשים פאה נכרית ועושים כל מיני מעשים כדי לקיים את המצוה „זה גופי ואנהו!“ וכן גלוי וידוע: בפני בעלי מום גדרות שאנסות להצלחה בתחומים מסויימים, כגון באירוטיקה, אבל גם בפוליטיקה ובכלכלה יש שהמום מעכב, וראוי לזכור: כוהן בישראל, למשל, שזיהו בו מום, בין מום קבוע ובין מום עובר, לא היה רשאי לעבוד בקודש, וכשם שבית הדין הגדול בירושלים היה בודק את הכהנים ביוחסין, כך היה בודקם גם במומים. וכן נהגו בדתות אחרות.

יפי הגוף והפנים היה כל הימים גורם רב ערך. מענינים בהקשר זה ביותר הערכת היופי וגלגולי הערכה זו במשך הדורות: מי הוא הגבר היפה ואיזוהי היפהפיה, לפי טעמים של העמים והדורות? דומני, שיש בידי ההיסטוריון להעיד מאימתי התחילו עמים לחשוב, למשל, את האשה דקת הבשר ליפה יותר ממלאת הבשר, או להעדיף בלונדינית על שחורת השער. היכן, מתי ועל שום מה? חקר תולדות הערכות היופי האישי כבר העלה כמה וכמה עובדות מענינות, אבל עדיין נשתיירה בהן בקעה רחבה להתגדר בה. על כל פנים אין חולקים, שחשיבות מרובה נודעת להופעתו של אדם, למלבושו, לחיתוך דיבורו, להליכותיו ולנימוסיו. חוצו של אדם ניכר מיד ועושה רושם. בהשפעתם של הקישוט והפירכוס התבשיטים וסממני היופי למיניהם בחיי בני אדם וביחסים ביניהם כבר דנו כמה וכמה סוציולוגים, פסיכולוגים ואנתרופולוגים בדורותינו בהערות מאלפות. הם גם צברו חומר למכביר להעיד כיצד הללו מבשמים את הוויתו של אדם, בכל הדורות, ברציחן ונועם, וכיצד הללו מעוררים את הדמיון להוסיף ולפאר אדם במכלולים שיש בו ושאיין בו, דברים אלה הם מן המפורסמות, וכל תיבת רדיו וכל תחנת טלביזיה מכריזה על כך, קישוט ופירכוס הם מעיקרי המיסחור באנוש שבימינו, — הפירסומת, הדייגו בכך.

מן החוץ הגלוי לעין נפנה אל הפנים שאינו גלוי, אבל רוצה להתגלות.

איך לא אדאג — לר' שלמה אבן גבירול

מאת: ד"ר רב ירון

בשדה שירת ספרד נפלה חדשה משמחת: שירי החול לרבי שלמה אבן גבירול הופיעו, כמעט בעת ובעונה אחת, בשתי מהדורות שונות, בלתי תלויות זו בזו ובמידה מסוימת — משלימות זו את זו. תחילה הופיעה מהדורת: שירי החול לרבי שלמה אבן גבירול על פי כתבי יד ודפוסים, עם פירוש, מקורות ומקבילות (ללשון ולענין). מבוא, מפתחות, מילון ובבליוגרפיה, ירושלים תשל"ה (480 עמודים). זמן לא רב אחריה הופיעה מהדורת בראדי-שירמן: שלמה אבן גבירול, שירי החול, יוצאים לאור על ידי חיים בראדי וחיים שירמן בהשתתפותו של ישראל בן-דוד, מכון שוקן למחקר היהדות שלידי בית המדרש לרבנים באמריקה, ירושלים תשל"ה (360 עמודים).

מהדורת בראדי-שירמן מבוססת בעיקרה על כתב יד שוקן 37, שלא היה למראה עיני. על פי כתב יד זה ניתנו בה, בין השאר, 37 שירים חדשים (סך הכל 223 שורות, בממוצע 6 שורות לשיר). מצד שני אין בה כל פירוש ולא מקורות ומקבילות ללשון ולענין. לפיכך זקוקים השירים החדשים לפירוש ולליווי במקורות ומקבילות ללשון ולענין, המשלימים את הפירוש ומעמיקים אותו. מתוך התעמקות בפירוש, במקורות ובמקבילות אנו מגיעים לעתים להישג רב-ערך נוסף, והוא נוסח מתוקן יותר.

בזה ניתן השיר החדש והיפה „איך לא אדאג“, הוא שיר קה במהדורת בראדי-שירמן (עמוד 59), בלוויית פירוש, מקורות ומקבילות. הנוסח תוקן בו בשלושה מקומות: בשורה 2: „תרעה“ במקום „ירעה“. בשורה 8: „דומם“ במקום „רומם“. בשורה 11: „הקם“ במקום „עקבי“.

---U ---

---U ---

איך לא אדאג ואשתומם תשאל: אי למה תרעה? קומה וראה מנדעני, גרח פחצי קמה	5	ברק נפל בלב ליל במה אענה קצת געיה הזפירני פני רעי דמה לשחות בגלי גם והקרב הקרב ובא
ברק נפלי למה קלב שמים לראות פניו — ורומם גהפה גלי למתקומם יהמו גליו — והוא דומם גבור חיל — ויהמם	10	ומשה גלי זנב הנאה קמם הרם תהלתה לה פל תיום אני נקספ עורר מוסר ואל תגרע וזכר הסד וגיניה
עד לא זבל — ויתמם גם פנת זכרה קומם פדנה ללב וקמ'שומם המו אהבה, ומשלימם על שם גליו קה — שימם ובתבל נסה רומם.	15	שים לונת הו עלי ראשה

משקל המרנין: נפעל נפעל מפועלים.

1 ואשתומם — ואתאבל; מלשון ותתעטף עלי רוחי בתוכי ישתומם לבי, תהלים קמג ד; והשווה להלן 3: ברק ישחק ואשומם; 5: כנפל שמחה בלב שמש; 12: כדוה לבב וכמושומם; אהה לי מזמן 18: לזאת אשם וישתומם לבבי; רעי נסעו 28: אנא אחי אל תש(ת)ומם.
ובצלעי — ובקרבי.

ובצלעי אש להתחמם — ובקרבי יוקדת אש תמחממת ומרתיחה את לבי; על פי תהלים לט ד: חם לבי בקרבי בהגיגי תבער אש; והשווה היתאפק ואם יחשה 4: וצלעותיו יקודות אש ולבו יבם כמו אשה; הנידחתם שפתי 1: כמו אש תאאתך בצלעות; רעי נסעו 8: כי כליותי אור דלקו אף צלעותי אש נשקו.

להתחמם — מלשון ומגזו כבשי יתחמם, איוב לא כ.

2 תשאל אי לבך תרעה — אתה, מיוחדעי, שואלני: איפה אתה רועה את לבך? כלומר: איפה נמצא לבך? על דרך: הגידה לי שאהבה נפשי איכה תרעה איכה תרכיץ בצהרים, שיר השירים א ז.

תרעה — בראדי־שירמן: ירעה, אך, לפי עדות המהדירים (בעמוד 225), גרסת כתב היד היא: תרעה, ונראה שתפסו את "לבך" כנושא זאת "תרעה" כנקבה נסתרת ותקנו "ירעה" לשם התאמה אל "לבך" שהוא ממין זכר, ולבבי עמך זומם — והרי לבבי חושב עם לבבך, כלומר: לבי קשור בלבך ונמצא יחד עמו; והשווה היחיה איש 2³: אשר הפקיד לבבו עם לבבי ושמתי כן אני לבי בידו ושלחתיו ולבי בו מקשר כלב יצחק בעת אביו עקדו. זומם — תהלים לו יב.

3 ברק ישחק ואשומם — השוה ברק אשר 5: ראה לבבי נפלאות שדי בשור העב אשר תבכה והיא (הערוגה) שוחקת.
ואשומם — אבל אני בוסה; והשווה לעיל 1 ובהערות שם; נטש לו 11: ולא אשם ואם אשם לבין בכיי ותוללי (ויללתי); אלהים אל ראשון 93: ורב (קין הבכור) ניבו נבוה נשמם.

4 כחצי סמך — כחרמש.

כצורת מם — הסוגר עליו מכל עבריו, להאפיל עליו, מתוך קנאה במשורר; השוה אני האש 24²⁵: ועת אחייל... לאור סהר אשון חשך המירו כאלו קנאו עבים לנפשי ועל כן מנעו מני מאורו.
סמך... מם — על פי שבת קד: מם וסמך שבלוחות בנס היו עומדין.

5 שמש — אבל.

6 וירומם — אבל הוא, הברק, יתרומם ויפרח ממני.

7 למתקומם — מלשון הצילני מאויבי אלהי ממתקוממי תשגבני, תהלים נט ב; יהי כרשע אויבי ומתקוממי כעול, איוב כו ז.

- 8 ים יהמו גליו — על פי ישעיה נא טו: רוגע הים ויהמו גליו.
והוא — אבל הוא.
- דומם — בראדי־שירמן: רומם. אך „רומם” בא להלן 15 (אמנם בצווי).
ולא עוד אלא שאז נהרס הניגוד: יהמו — דומם, המקביל לניגודים
שבשני הבתים הבאים 9-10: גבור חיל — ויהמם, ימשך עלי זנב
קנאה — ויתמם.
- 9 ובקרב הקרב — לשון נופל על לשון.
גבור חיל — שופטים יא א.
- 10 ימשך עלי זנב קנאה — השווה לאט עלי 6: וקנא לבך תכלית קנאות
ומשכת זנב שנאה בגבי.
ויתמם — ויעשה צדיק תמים; מלשון עם גבר תמים תתמם, תהלים יח כו.
- 11 על פי עמוס ט יא: ביום ההוא אקים את סכת דוד הנופלת... והריסותיו
אקים; צפניה ג ו: נשמו פנותם; ישעיה מד כו: וחרבותיה אקומם.
הקם — בראדי־שירמן: עקבי. אך גירסה זו לא תיתכן, כי: א) היא,
עקב דגשות הקוף, נגד המשקל. ב) היא משעבדת את הדלת לפעל „קומם”
שבסוגר ומכבידה בזה על הבית. ג) „קומם עקבי הרס” אינו מתיישב
בענין, שלכאורה היה צריך לומר: מ ח ה עקבי הרס.
- 12 דוה לב — על פי ישעיה א י: וכל לבב דוי; וכן שואל דוה לבב 1;
שזופה נזופה 22.
וכמשומם — מלשון קרעתי את בגדי ומעילי ואמרטה משער ראשי וזקני
ואשבה משומם, עזרא ט ג.
- 13 על פי ישעיהו י כו: ועזרר עליו יי צבאות שוט; שיר השירים ב ז:
השבעתי אתכם... אם תעירו ואם תעוררו את האהבה; יחזקאל טז כו:
ואגרע חקך; איוב כג יד: כי ישלים חוקי.
- 14 וזכר חסד — על פי תהלים צח ג: זכר חסדו.
ועיניך על שם עין כך שימם — על פי ירמיה לט יב: ועיניך שים עליו.
- 15 שים לוויית חן עלי ראשך — על פי משלי ד ט: תתן לראשך לוויית חן;
משלי א ט: כי לוויית חן הם לראשך.
ובתבל נסך רומם — על פי ישעיה סב י: הרימו נס על העמים.

על הפואמה „יום“ למשורר ש. שלום

(מתוך סידרת „ספירות“ בספר הפואמות „כי פנה יום“)

מאת יהודה געש

א.

„כי פנה יום...“ — האמנם? — לכאורה באה כותרת זו להמחיש הלך־רוח „בין־עריביים“, עת געילת שער, סגירת מעגל היצירה. ברם, עם קריאה במיכלול הפואמות בסידרת „ספירות“ הנך חש בהגבחה מתמדת, במשב־רוח רענן מרומם אל על, אל הספירות העליונות; ומאידך — בעמידה איתנה על קרקע מוצקת, פוריה, בהתעוררות לצמיחה, בנביטה מחודשת, בליבלוב המרמז על שורשים מעמיקים בנבכי האדמה, בנביעת מעיין־סתר המזורים שפעת מים חיים.

כאן טמון סוד כוחו היוצר של ש. שלום, אמו „און בן פלא“, „פנים־אל־פנים“, שירת היחיד, „חירווא“ וכו' עד „מחותרת השיר“ ועד — לפואמות המכונסות בספר „כי פנה יום“. תמיד בעלייה במעלות השירה ושירו עמו. ככל שמתנשא בגבהים, עולים המעלות אתו, בחרו אל הספירות; וזאת — מבלי להינתק מעולם החוויות עלי אדמות. חתירה בלתי פוסקת אל השיא, אם בכלל יתכן שיא לרוח השירה השואפת אל־על, אל הקוסמי, אל האינסופי.

ייתכן והפואמה „יום“, החותמת מיכלול הפואמות בסידרת „ספירות“, מקומה ברישא של סידרה זו ולא בסיפא, היות ופואימה זו מבשרת את המיפנה המכריע שחל בחיי היצירה של המשורר; מיפנה, המשקף את התמורה שהתחוללה בעולמו הפנימי, הנפשי־אינטימי „לעת־עריביים“, מיפנה, הטומן בחובו „צמיחת כנפים“ מחודשת, אחתלתא לבשורת יצירה מחודשת, מרועננת, באשר לצד בת־השיר יוצרת־ההשראה והניב, מלוותו הנאמנה בדרך היצירה, — צועדת בת־לוויה נהורית מחוללת פלאות בספירת הצליל. בכך נוצרת המזיגה ההרמונית של שגב־הניב וקסם־הצליל.

בפואימה הזאת מעלה המשורר דמות „נהורית“, שהיא בת־לוויה לו. „עינייה עצומות מראות“, אך בכח נגינתה המופלאת היא חושפת לפניו עולמות סמויים מעין רואים. קרני־אור לה שמוזהרם מוארות הפואימות המכונסות בסידרת „ספירות“, והן: „להיות“, „תת“, „עיר“, „ברכי נפשי“ ו„זהר“, והן מאירות את חוויות האישור והתוגה של המשורר, את מאבקו והתלבטויותיו מאד ועד הגה.

הרי קטע שירי מיומנו של המשורר המוקדש לעיצוב הדמות הנהורית:
לשנינו אערוך השולחן
לקול קריאתי היא פוסעת
אין היא רואה אך שומעת
להסב כנגדי במושב
אטיוד בידה מנוגן.
לב רואה ללבב.

ההלאה: עיצוב הדמות — בקצב האטיוד:

הדרך להתווות	ועיני לאה רכות
ואני בגיל ורעד	ועצמות מראות,
מכוון הצעד.	ולי הן מחכות
ועוד: בפשטות הניב וקלילות הצליל הענוג המעודן:	
וביום אפתח.	מוליך את הכושלת
מגיש פרוסות הפת	לאויר הצח,
אל אצבעות היד.	נועל בליי הדלת

עבודת קודש לסעודה בצוותא רוויית כיסופים ללחן מגבוה:

הרוח ארווה,	ועם שביעות החומר
הצמאה לגמוע	האוכל, המשקה,
לחן של גבוה.	על פי הסכס אין אומר
קסם־על, מעין התגלות, מלווה צליל־רוח, בנגוע יד הנהורית בקלידי הנגן,	
יוצר פלאות. המשורר הופך לכבד־עיניים, נטול ראות מלבר, וניחן בסגולה, לחזות	
באור עולמות־סתר לא ראתה עין, וזאת — באשר היא, הנהורית, מצמיחה לו	
כנפיים לדאות בספירות נעלמות אלו:	

ומאותו הרגע אל קלידי הנגן, אותי לכבד-עינים
 פיסת ידה אקריב קסם על מחליף והיא לי לכנפיים.
 שיר ההתגלות עולה ברום המעלות:
 אתך, אתך, כלה עוורונך רואה,
 במופלאות אדאה, ממיתרי הרטט
 אשר לי לא נגלה נפשי אותו קולטת.

ב.

ניגון-הלב המאפיין שירת-היחיד של ש. שלום, ומעלה אותה לשירה לירית צרופה, בריתמוס הניב והצליל, עובר למעשה בכל אחת מיצירות המשורר מאז ראשית דרכו בשירה. באחד משיריו מן הימים ההם ניתן האות, כביטוי לציווי הלב יוצר השיר והניגון, ליצור בעל כורחו, אף אם גזר על עצמו המשורר אלס.

כה דברי השיר:

אמרת, חורש האבות לי דממה ישיר.
 עולם עולה בלהבות — הן עייפתי כה מקבור חלומותי.
 ואני אשר? את חלומותי

אך מיתר מתוח בי מה עוללת לי, לבי
 והוא חסר מגן נגן, לבי, נגן...

בסימן ניגון-הלב עומדות גם השירות בפרקי "יום", המוקדשות לדמויות "הגנוזות", שנעלמו ללא שוב ממעגל של קירבה ומגע היומיומיים, ואשר "היות" עיד רק כחוויות נפשיות עמוקות ובלתי נשכחות...

ה"רקווים" לרחל, פרח מהררי צפת עיר-הרזים שנקטף באיבו, כמהו כבאלאדה מן המעולות בשירתנו. רחל הקשרית בין עמדות הלוחמים בימי מלחמת השיחרור, בת י"ד אביבים, אשר "מעומק עיניה ההל / בוצין ברייחא", חזתה בעיניה את הנס אשר "בשכל לא יתפס". במבחן מאורעות הדמים והשיחרור עמדה איתן, ברם, מאז התחוללה תמורה בנפשה — קרסה תחתה מעומס סודות ורזים ומתעלמות הכיסוף שכבש את ישותה עלתה נפשה בלהבת היקוד, כי "עזה כמוות" ... יקוד — אשר "מים רבים לא יוכלו לכבות ונהרות לא ישטפוהו"; מעומס הכיסוף כלתה נפשה לצלול במצולה ללא שוב.

וידוי נוקב של המשורר, שנפשו נקשרה בנפשה עולה מתוך בתי השיר; צילילי "רקווים" נוגים-חרישים מלווים וידוי זה, בו ידובב הלב:
 מאז בנבכיה קרוע עוטה סודות ורמזים,
 חלון אל חכמת הרזים ובזה הצירוף והלוט
 וכל הגלוי וידוע נדלק בינותינו היקוד.

אמנם היקוד היה מסויג — לא מבעיר, כי אם מאיר. אך מי אשר יבין דרך הכיסופים בלב הנעורים. בליל אזעקה נחרץ גורלה — במצולה צלולה שקעה וללא שוב.

מאז — כך מתוודה המשורר, מתלווה אליו המוות בכל אשר יפנה, מבלי שיגרע עין איש מרעהו. ה"רקווים" מגיע לשיאו בלחן ממעמקים:
 אל נא, הוי, אל אחותי יחידי אנוכי עם מות' מנגינה קושרת אותי,
 קראתי בדם הלבב, איותר בלעדיך בקרב. מנגינה חיים לי תצו.

כי יש עוד תכלית להמשך הקיום:

אם לי וגם לך מאפטיים הבה נהיה לעינים
 אין שווה להיפתל עם הבלי, למגששת הצליל הפלאי.

אך בכדי. הצלילי האחרון ברקווים:

שוא דובבו השפטיים / היא לא היתה כבר היא.

תמה המסכת על מות רחל, בת י"ד האביבים, נצר הררי "עיר הרזים מדור ודור. בבאלאדה מופלאה מסתורית זו העלה המשורר נר-נשמה, טהר-להב לזיכרה; לזכר זו האחת, אשר "מעומק עיניה ההל / בוצין ברייחא". גם לזכר האם, היחידה ששומעת לנפשו, מוקדש לחן-לב מתוודה מתחטא, לנו, אשר: "הקבר, הזמן, הדוויים, זכרה לא הורידו לנשי":

בקשתי שעייה ומענה איש ונגדו לו יחיה הלא הוא המיתר המאחה לפתילת לילותי ללא שנת; באהבה מטהרת אחת! קרעי בקדושת החטאת. וגם זו התפלה: וכה נתאויתי נגן / ניגון האחוזה לאנוש. יש וגלי האלם הגואים בנפשו, לזכר מתי חייו, "הקרוועים מבשרו", גוברים על הלחן, הניב והצליל; האלם והדממה — הם הלחן הבלתי הנגי: האלם העולה מן האודים של כל המשרפות והמדורות, אתר הצירופים, היחודים של תולדות האפר הפזורות. כתום היום קשבי חושי צמודים אל צופן שתיקותיו השדורות. תפילה זכה, תפילת הודייה לבורא הניב, הצליל וניגון הלב, חזמת, עם ערב היום, עת תברך הנפש על המנוחה היורדת ועוטפת ישותו, פרקי שירות "יום"; בשעת חסד זו, עת על "כחול הים עטרת פו נפרשת" צף ועולה לעיני רודו זכר ימים עברו, הצר סבו מואר קרני שמש נוטה עם ערביים, לעת "נעילה". כן, "תפילת זכה", כאו בימי הילדות, מיחל לחסד, לפתיחת שער הרחמים: וללא אותן מילים אך בו ברטט "איחל לחסד, ונסלח" של הניגון אשר מורק עד זך, ממך אשר שירי אגיש הלום בלב מורחב ובנפש דם שותחת. תפילה זכה להתגלות, לפתיחת שער למלכות ה"ספירות", ל"נהורא מעליא" ובאופק — שחר "יום" מחודש בנצח הבריאה ליצירה מחודשת, מרוממת.

ג.

פרקי "יום" — מסכת-חיים הם. דף מיומן חיי משורר ביומיומו. שירת-אמת על חייו, מאוייו, כיסופיו; על משאלות לבו דרוך-המיתר, המנגן ללא הרף "ניגון האחוזה לאנוש".

פרקי "יום" — הם יום אחד מימי הבריאה הנצחית, המחזשים מדי יום ביומו, מעשי-בראשית, בהם קודש וחולין משמשים בערבוביה, בורם חיים הולך ושוטף, ובקצב ללא הפוגה; בו חוויות ותמורות לזבשות צורה, פושטות צורה, באות — חולפות — נעלמות — ובאות וחוזר חלילה, כגלי ים גואים, נחפזים, דוחקים — עוברים זה מעל זה, חולפים, נעלמים אי-לאן, כלא היו. רק הד דכיים יישמע.

יום בבריאה — לאחר לילה ואתו חלום: "היה היה / מעוף שחרים, מרחב יה, / רון מקהלות אש דת"; עם שחר נעור המשורר לעבודת יום, והיא / קדש את המכונה חולין בחיי יום-יום.

עם נר-האמונה ביד צועד הוא במערבולת ההווה והחוויות, בין מראות המציאות הנגלית לעין, ברם, לו, למשורר, נגלה לעיני רוחו, מכוח החזון והאמונה השירית, עוד זרם, עלום שם באפיק היקום, הנסתר, הסמוי מן העין: באפיקי הקיום המכונה נהר השתיקות, הסתרים, עליו לא בפה יתונה, מחושמל הזיקות, היצרים, זורם נהר עלום שם, זורם הוא איתנו ובנו, פיתוליו אין בספר רושם, והואב לעדידנו יכון.

זרם — המוליך אסוציאציות, הגות, מחשבה, שירה, חלומות, הזיות, יצרים, ערגונות וכיסופים. הוא — המאחה עבר, הווה ועתיד לשלימות הרמונית, כחוליות בשרשרת היקום הנצחי. הוא — המעורר התחושה ליעוד. הוא הנוטע בלב האמונה כי "מלא כל הארץ כבודו" וגם, כי "לית אתר פנוי מיניה". מכוח אמונה זו ברי לו, למשורר ההומניסטן, חובב האדם באשר הוא אדם הנוצר בצלם ודמות, כי עליו הוטל מגבוה היעוד לרומם את האדם לספירות עליליות, להסיר את האטימות מלב, הכהיות מן העין הרואה, למען להבחין במראות הנבואה, את האזון השומעת להקשיב לזמרת-יה הנישאית בחלל, לקלטה בנפשו ולהעבירה בחרט אנוש לניב וצליל. הלא כה דבריו:

אם יש לחיי משא ציר,
הרי הוא מאטמות להתיר
העין ההיא הרואה,
זמרת יה במילה המובעת.

* * *

רבת-אנפין רקמת שירת המשורר ש. שלום, עתירת-יריעות שזורות זו בזו גונוני גוונים, בהם — רב הנגלה לעין וגם הגנון בנבכי מעמקים, הסמויים מן העין. מצויים בה גם שירת האלם והדמי בממלכת-הפנים, הבלעדית לו, למשורר.

ש. שלום בכפר חסידיים

(זכרונות לרגל קבלו פרס ניומן מטעם האינזכריסטיה של ניו-יורק)

מאת אידה זיגלמן

בשנת 1925 כאשר נוסדו נחלת-יעקב ועבודת-ישראל, היום כפר חסידיים, הופיע לפנינו עלם צעיר, יפה-תואר והציג את עצמו בפשטות: אני המורה שלכם ושמי שלום. וניגש תיכף למלאכת הקודש — ללמדנו את השפה העברית. הלימודים התנהלו ללא בית ספר מסודר וחסרו דברים רבים הנחוצים להוראה. לכן התנהלו השעורים לא פעם תחת כיפת השמיים, תחת עץ או סתם באוויר הצח. וכך היקנה לנו ש. שלום אהבה לטבע ולמולדת יחד עם השפה העברית. המורה הצעיר נהג בנו ביד חזקה ולפעמים נקט בדרכי "עורמה", בהכריוז, ביום הראשון לבואו, כי איננו יודע שום שפה אחרת מלבד עברית ועל ידי כך הכריח אותנו לדבר אליו רק בעברית.

הודות לתחבולה זו התחלנו בדיבור מגומגם ומסורס, אבל בעברית. איך הוא הבין אותנו ואנחנו אותו — לאלהים פתונים. אבל תחבולתו פעלה יפה ובמהירות רבה הפכנו מילדי גולה דוברי פולנית לדוברי עברית ארצישראלית. עינו הפקוחה של ש. שלום השגיחה עלינו. בכל מקום דמינו לשמוע את קולו גם כשלא ראינוהו. הוא היה בכחינת "רואה ואינו נראה", ואם במקרה "חטאנו" בלשונו ובינינו לבין עצמנו עברנו לשפה הפולנית התגלגל אלינו קולו בקריאה: עברית! אחרי זמן מה תפסנו אותו ב"קלקלתו" כשמצאנו אותו קורא בספר גרמני. רק אז התוודה לפנינו שהוא שולט בכמה שפות, אבל כדי לזרוז את לימוד העברית שלנו, מצא כי נפיק את התועלת המכסימלית ביותר על-ידי שימוש בלעדי בלשון העברית.

ש. שלום קנה את ליבנו "ממבט ראשון", אבל גם הנוער וכל אנשי הכפר נהרו אחריו. בכל מסיבה משפחתית אם חתונה, ברית-מילה או "נשף" כלשהו, היה שלום האורח הרצוי ביותר ו"כוכב-הערב". באישיותו המאירה והפיוטית הצית את הלבבות ועורר בהם גלי שמחה ותהלהבות.

כבר אז משך שלום בעט סופרים ולשיריו יצאו מוניטין. יום אחד כתב שיר והוא לא מצא חן בעיניו. ראינו שהוא שרוי בצער ושאלנו לסיבת הדבר. הוא סיפר לנו ואמר שהוא מיואש מעצמו. אנחנו תלמידינו ניחמנו אותו ואמרנו: "המורה יראה, הנה יבוא יום הוא יהיה לאחד מגדולי המשוררים בישראל ואנחנו נהיה גאים במורנו".

(סוף בעמוד 290)

הפואימה "יום", המשתלבת ברקמת שירתו, בולטת במיוחד, כי מגלמת היא ביחודה ב"זעיר-אנפין" — את "ריבוי-האנפין" של יצירתו בעבר וזו המחודשת והמרוענת, עקב המיפנה שחל בחיי היצירה של המשורר עת "פנה יום". פואימה זו, המושתתת על יסוד הפלא, בורקת, משל אגל-טל בו מצטללים זוך וזיו שמירום; מבשרת שירת האדם ששמי-שמים פרושים מעל לראשו. אלה הם דברי המשורר בסכמו מהות השירה: "כשמים הפרושים על ראשינו, חייבת שירת האדם להיות נחלת הכל. לפחות התוך שבה. נר-התמיד שבדבירה." ("הגר לא כבה")

החוב למשורר

(מתוך דברים שנאמרו במסיבת ידידים לש. שלום ליוכלו השבעים)

מאת שרגא אבנרי

ש. שלום בהגיעך לשיבה, קהל חברים ואורחים. מתוך הנחשול הריגשי העז המציף אותי הערב — תהו ובוהו של מחשבות ובליל של חוויות — אני בורר לעצמי את המיוחד שהוא כולו שלי עצמי, מה אני חייב לש. שלום ולשירתו — לא כמבקר שעסק פה-ושם בפיענוח סודות שירתו, כי-אם בתור קורא, העומד במלוא השתוממותו לנוכח ההוד והכוח של הביטוי היצירתי האמנותי של שירתו. ברגעים אלה אני רואה לייחס לעצמי מה שאמר על עצמו מבקר נודע בשם ויליאם אמפסון בדברו על שירת ט. ס. אליוט: „אני מתכוון לנסות ולהעריך או להגדיר את מפעלו של אליוט, שהרי זה אני, כמרכיב שאר כותבי השירים בני דורי, כי לא אוכל לומר בוודאות באיזו מידה רוחי שלי היא פרי המצאתו, בוודאי לא — באיזו מידה היא תגובה כנגדו, או תוצאה של פרשנות לקויה“. בגיל רך, עוד בחו"ל, קורא הייתי שירה עברית ביחד עם לימודי המיקרא, את מיכ"ל ואת מאנה, את „בין שני אריות“ ליל"ג, ובו-זמנית — את שירתנו החדשה, ביאליק ובני דורו. ב„הפועל הצעיר“ קראתי לראשונה את אצ"ג — „משא על אירופה“. בבואי ארצה למדתי בירושלים — או בפעם הראשונה עוררו תשומת לבי שירי ש. שלום. בימי מאורעות הדמים נכתב השיר „חמשה“ עם הרצח של הדמישה בהרי ירושלים. השיר הנפלא „הפנים

ש. שלום בכפר חסידים / סוף מעמוד 289

נבואת התלמידים התמימים נתקיימה, ואנו משתתפים בשמחתו הגדולה בקבלת הפרס על שם ישראל ובלהה גיומן מטעם האוניברסיטה של ניו-יורק, כשם ששמחנו בפרסים אחרים שקיבל והחשוב שבהם פרס ישראל. מלבד היותו מורה ומשורר היה שלום גם איש בעל לב רחום. לא פעם היה מוותר על ארוחותיו ומגישן לתלמידים הנצרכים והרעבים. קרה שבאחד הימים חליתי בקדחת קשה ובבית אין פת לחם. פתאום הופיע שלום ובירו חבילת ארוחת-הבוקר שלו. לתמהוני לא היה גבול. הרי זו היתה ארוחת בוקר שלו שחך מפיו ועד ארוחת הצהריים ירעב הוא עצמו. לא שכחתי את החסד שעשה עמי. החוב העיקר על ליבי כל אותן השנים. חיפשתי הזדמנות להחזירו, ובשומעי על קבלת פרס ישראל, עלה על דעתי כי הגיע השעה להחזיר את חובי. לקחת עוגה גדולה ביד ונסעתי לביתו של המשורר. התדפקתי על דלתו וכשהופיע הוא בדלת אמרתי:

— מורי וידידי בקבלך פרס ישראל מצאתי הזדמנות להחזיר לך את חובי שהייתי חייבת לך שנים רבות והנה הוא בצורת העוגה הזאת. קבל נא אותה יחד עם תודתי העמוקה וברכותי החמות.

דפים מתוך „יומן גיטו ורשה“*

מאת ח. א. קפלן

2.2.42

אין צרה אחת דומה לחברתה. המאוחרת ביותר קשה ביותר. מרגלא בפנינו : „הלואי שמצב דהאידנא לא יורע“! תמיד אנחנו מרגישים שעיני גולן רצחניות לטושות בנו. ושולחות בנו את ארסן. בכל עת ובכל שעה אנחנו מוכנים לקראת איזו גזירה חדשה. ההכנה הפסיכית מקלה עלינו את כובד הגזירה לאחר בואה. נגמלנו מהפתעות. יש שהיהודים עצמם ממציאים איזו גזירה פסיכופטית משונה שתבוא עליהם. שברגע הראשון לשמעה היא תפתיעה אותך : היתכן ? אבל לאחר רגעים מועטים אתה הוזר ואומר : יתכן ויתכן! ולפיכך — כבר חדלו הגזירות להפיל עלינו פחד. „יבוא מה שיבוא ומן הארץ לא נכחד“!

אבל בימים האחרונים מדכאות את רוחנו שמועות נוראות ומחרידות שאף בני הגיטו המלומדים ביסורים מתרשמים לשמען. כל גזירה במהותה אינה אלא קביעת תנאי חיים קשים, שחוקי אוון סידרום והמכילים בכל זאת איזו רגולציה חוקית; אבל סוף סוף גם חיים קשים שמם חיים; ביחוד אצל קיבוץ, שחי כל הימים חיי צער ועלבון.

אבל לא כן השמועות האחרונות, שאם יש בהן אפילו מקצת אמת הן יוצאות מכלל גזירות והופכות לאבדון פיסי, לחידלון, לצלמות. קשה לקבוע את אמיתותן; אבל בדבר אחד אנו בטוחים: אפילו אם מוגזמות הן יש בהן קצת אמת; „וקצת“ זו מספיקה.

„המנהיג“ חדל מגזור עלינו גזירות, ששמירתן והתגשמותן בחיים מטרידות ומעסיקות אותו והצד שכנגד מתחכם לבטלן ולאפסן. הוא דן עם שלם למיתה פיסית לא על ידי רעב, אף לא על ידי מחלות מתדבקות, ואפילו לא על ידי גירושים וגלויות, אלא, פשוט, על ידי יריות. אין צורך בנורמליזציה חוקית ובכל

* פרקים מן היומן נתפרסמו ב„בצרון“ בכרכים נ"ט"ס עם מכוא מאת פרופ' אברהם י. כ"ץ, נשיא אוניברסיטת „דרופסי“. הפרקים נדפסו בספר והופיעו גם בתרגום אנגלי ובשפות אחרות.

שלא אפגוש במ עוד“ פורסם אז ב„גליונות“ בנוסחו המלא. כן התפעלתי כמייוחד למיקרא הפואימה הגדולה „וידי משה כבדים“ שהופיעה בעתון „דבר“. בערך באותו זמן הופיע ספר השירים „פנים אל פנים“ — ואני נענה כולי לקסמם המאגי של שירי „שער החמישים“ שהם יהלום התפארת של היצירה העברית. שירים לא־מובנים אלה ברובם פיתחו בתוכי תחושה ליפה, מה שקרוי כיום „רגישות אסתטית“. והרי זהו מה שאני חייב לש. שלום, ששירתו — היא ולא תורות, מאמרים, מסות ומחקרים — היא שהאירה את עיני באבחנת השיר הטוב. ממנה למדתי להעריך מה שראוי להערכה, לפתח זיקה וטעם מאבחן.

יתר חזיונות הלואי הכרוכים בה, אלא אתה מוציא מחוץ לעיר אלפים איש וממית אותם מיתת יריה — וחסל.

ושמועות מקפואות את הדם מספרות:

בוולנא הומתו מיתת יריה ארבעים אלף יהודים בלי דין ומשפט ואפילו בלי תאונת דברים; והשאֵרית הנמצאת — מספרה מגיע לעשרת אלפים וארבע מאות.

בסלונים נהרג על ידי מי שהוא נאצי אחד; הנאצים החיים יודעים היטב שאין יד יהודי ברציחה זו. אבל יש כאן כר נרחב לעלילת־דמים. ובכן, הומתו מיתת יריה מחוץ לעיר שמונת אלפים יהודים.

בקוצק — מוסיפים להביא שמועה פורחת — נשאר מכל אנשי העיר היהודים רק שש משפחות.

וכן ביתר ערי ליטה ואוקראינה הנאצי בא ועורך טבח — והשאלה היהודית נפתרת מאליה. "פתרון" כזה קולע אל המטרה.

השמועות האלה הרחיקו את עדותן ועל כן היו עד כה בעינינו אך ורק לשמועות פורחות, שהדמיון העממי יצרן ולכן הגזימן והפליגן. לאסוננו הגדול נעשינו בימים האחרונים עדים לעובדות נוראות כאלה גם ב„גענעראל־גובערנעמענט“: לא קיפוח חוקי, לא גירוש, אף לא דבר, אלא מיתה פיסית על ידי יריה. אף עלילה מיותרת. קיבוצים שלמים מובלים לטבח אך ורק מפני שיהודים הם. עיירות שלמות נכחדות על ידי הרג וטבח בצורה ברברית שאין דומה לה בכל הרציחות והשחיתות שהיו מימות עולם. היינו כצאן טיבה... .

שלשום קראנו את נאמו של „המנהיג“ בקשר עם יום הזכרון של שלושים ליאנואר 1933. בו התפאר ואמר שנבואתו מתחילה להתקיים: מראש אמר שאם תפרוץ מלחמה באירופא הגזע היהודי שבה יכחד ממנה. התהליך הזה כבר התחיל ויך ויגיע עד סופו. הוא הן את כל עם היהודים שבאירופה למיתה פיסית על יסוד החוק שבתורתם: „עין תחת עין“; „שן תחת שן“; „יד תחת יד“; ו„רגל תחת רגל“. יש בזה כעין הצטדקות כלפי התבל כולה. אבל ביחוד יש בזה רמז לנו שכל התועבות המסופרות אינן שמועות פורחות אלא עובדות קימות ואמיתות. בידי „המועצה היהודית“ וגם בידי „הדוֹ׳ונט“ נמצאות תעודות המאשרות את הכיוון החדש, שאחזה בו הפוליטיקה הנאצית ביחס ליהודים במקומות הנכבשים.

5.4.42. יום ב', ד' דחמ"פ, תש"ב.

חיי הגיטו הם אפורים. אין בהם שינוי גוונים. הצרות אמנם מתחדשות לבקרים, אבל צבע יסודי לכולן: קיפוח! פעם קיפוח של חופש אישי; פעם קיפוח של פרנסה, ופעם — אפילו קיפוח חיים. דאגותינו מתמידות וקבועות. „כל ימי עני רעים“. אבל השבוע היתה לנו סנסציה!

וסנסציה בחיים הנאציים היא חזיון היוצא מן הכלל. אלה המה חיי אסורים; חיי בני תרבות הנתונים בכלוב; חיים קשים וקפואים, המתנהלים על

עקרי "מנהיגות", ואין אורח נאצי נוקף אצבע מלמטה אלא אם כן מצוים עליו מלמעלה. סנסציה כיצד?

השבוע הובלו לורשה תחת פיקוחם של שוטרים וז'נדרמים נאציים פעם אלפיים ופעם שש מאות "יהודים" אורחי גרמניה בכדי להשאירם... איפה? לכאורה בגיטו; אבל לע"ע [לעת עתה] השאירו אותם לחוץ לגיטו. ובכלל היתה להם "הלויה" אחרת מאשר היתה. למשל, למגורשי דאנציג לפני שנה. עם גולי דאנציג התנהגו בכל חומר הדין. דוויים וסחופים, מעוני דרך ושבעי צרות השלכו לתוך הגיטו בלי משען ומשענה. בזמן הראשון עוד היתה להם צורת אדם. ידעו אמנם שדרכם זרועה קוצים וברקנים ושעתידם הרת צרות. אבל תיכף לבואם נחשבו אמנם כבר לבני אדם שירדו מנכסיהם, אבל לא מכל נכסיהם. אחדים מהם הבריהו לפני צאתם לדרך מעיני המרצחים שווה כסף, הצליחו לחסוך איזה הון ליום רע. אבל מצב זה לא התמיד. משבוע לשבוע התדלדלו יותר ויותר. מחוסרי פרנסה ועזובים לנפשם בסביבה זרה אכלו את שארית כספם ונעשו לקבצנים גמורים. הרעב הביא להם דבר, שכול ואלמוץ. הרבה מהם מתו במשך השנה וקצתם עוד חיים חיי בושה וכלימה עד שהמות ירחם גם עליהם. ה"מנהיג" הגיע למטרתו: הביא כלייה ואבדון על קיבוץ יהודי שלם.

גולי גרמניה "היהודים" של השבוע זכו לקבלת פנים אחרת.

כדאי לציין מאי עמא דבר: ה"גסטפה" יצאה לקראתם ולכבודם בפרחים; הדרך עברה להם בקרונות "פוללמאן" ולכן לא ניכרו בהם סימנים של עינוי דרך, חזות פניהם כפני אנשי מעלה — דשנים ורעננים. מלובשים הדר. בקיצור: גולים אריסטוקרטים. ולא עוד אלא — כך מוסיפים לספר — אף הפולנים הראו להם השתתפות חמה בגורלם והגישו להם מזון ופרחים. והעיקר — לא נחשבו בעיני הנאצים לטמאים שדינם מחוץ למחנה. נשאו ברובע הארזי; וכנראה, יכוננו בשבילם גיטו בתוך גיטו. גולים אומללים ומאושרים כאחד.

מי המה?

אלה המה "חצאי יהודים" על פי תורת הגזע. הרבה מהם כבר נולדו בנצרות, כי הוריהם כבר נשתמדו. הרבה מהם נולדו על ברכי הורים של נשואי תערובת. ויש מהם שנשיהם הן גרמניות מלידה ומבטן. בקיצור: למעשה ובחיים "גויים" גמורים, גרמנים אמיתיים, שתפסו לפני שנת 1933 עמדות גבוהות ונישאות בכל מקצועות החיים. ולא עוד — אלא שאף את היהודים הם שונאים תכלית שנאה...

משהו על גבריאל פרייל ושירתו

מאת י. זמורה

„לעולם לא יושר השיר עד תומו“

א.

שתי תפיסות-יצירה הן, — בספרות, בציור, בפיסול וגם במוסיקה, — מנוגדות זו לזו, ואף-על-פי-כן דומה, — שתיהן נכונות ומוסברות, הכל לפי המקרה הנדון, לפי כשרון היוצר ולפי טעם היצירה בכללה. התפיסה האחת סוברת — כל יצירה חייבת להיות בעלת תוכן מוגדר וברור ובעלת צורה מובנת לך, ומן-הדין שתהיה בהירה וצלולה. על בעלי סברה זו נמנים לא רק יוצרים ואמנים מן-השורה, אלא גם יוצרים מפורסמים-לתילה-רבה, ואף גאונים מוסכמים ביניהם.

התפיסה השנה סוברת — תוכן ודאי שמחוייב להיות, אבל אין הכרח שיהיה מוגדר וברור. אפשר גם תוכן מופשט, ואפילו מופשט-שבמופשט, או נרמז בלבד, והצורה אף היא, או בעיקר היא, רשאית להיות מקורית עד תכלית, שונה כל פעם לפי טעמו של הצר את הצורה. אפשר שהצורה תהיה פרועה ומסוכסכת, הכל לפי רצונו וכוונתו של בעל הצורה, ואין הכרח שתהיה מובנת לכל. אדרבא, ככל שהיא „מורכבת“ מצריכה עמל רב לפיענוחה כן „מקורית“ היא יותר; ובקיצור, ככל שהתוכן והצורה חידתיים יותר, ואפילו אין להם פתרון, מלכתחילה ובדיעבד, — כן גדולה וחשובה יותר היצירה.

בעלי התפיסה-השניה מכנים את עצמם בשם „מודרניים“; „מודרניים“ במובן חדשים, אחרונים, ומשמע הדבר שהם מתקדמים יותר, חכמים יותר, נבונים יותר, שכן את ה„מיושנים“ הם מכירים. הם בלעו אותם כאותן פרות רזות ממצרים שבלעו את הפרות השמנות, ואינן מודות בעובדה, ש„לא נודע כי באו אל קרבן“. ואל תנסה לקשור ל„מיושנים“ את התואר „קלאסיים“, שכן מושג זה גם הוא הפך מושג „מיושן“, מפגר, נלעג עד תכלית.

ואל נא תטעו ותגיהו, כי בעיני ה„מודרניים“ רק בעלי היצירה מלפני 500 שנה, או 100 שנה „מיושנים“ הם, אלא גם אלה שיצרו לפני 25 שנה, ואפילו אלה שלפני 10 שנים, אלה שמאתמול, כי רק מה שצויר, מה שנכתב, מה שנפסל היום, עתה דווקא, — הוא הוא ה„חדש“, ה„מודרני“.

הנימוק האחד, התקיף והמכריע אצל ה„מודרני“ הוא: „כך אני מבין“, „כך אני רוצה“, וכל מסורת — להדרום. את „מכל מלמדי השכלתי“ מפרשים לא במובן של „מפי כל מלמדי למדתי וכל-שכן השכלתי“, אלא פשוט חלק: „מכל מלמדי השכלתי“, אני נעלה מכל ה„מלמדים“, ובכלל — אין לי כלל מלמד, אני אני — המלמד את עצמו; „מלמד“ מלכתחילה, אבל לעולם אינני בחינת „לומד“. — —

ב.

כותב-טורים-אלה אינו אדוק אף בתפיסת-יצירה אחת משתי התפיסות

הנ"ל.

דומה עלינו, כי תפיסת־היצירה הנכונה ביותר היא פשוטה ביותר. אתה צופה, אתה מאזין, אתה קורא, ואתה בודק עצמך: — מה עושה בך היצירה הנדונה? האם משפיעה היא הנאה, ובמה? האם חזיקה בך את חוש היופי שיש בך, במידה זו או אחרת, את הלך־המחשבה שאתה נתון בו, את הרגשות הרחשות בהוויתך? האם היא מעוררת בך זיקה אליה? האם אתה חש כי אילו לא נודמנה לך יצירה זו, כי אז היית חסר דבר־מה, שעשיו אינך חסר עוד? אדרבא, — עשיו נוסף לך משהו, המיטיב את חייך, המשפר אותם, המיפה אותם, המעשיר אותם.

כללים אחרים להערכת יצירה אמנותית בכל תחום מתחומי־היצירה, דומני, — אין ירי באלה.

ומכוח הכללים הנ"ל, כולם או מקצתם, לבך ודעתך פתוחים ליצירות מכל הזרמים, מכל האסכולות, ואתה דן על יצירה מכחה עצמה, ולא מכוחם של הרבים, ההולכים בדרך אחת.

כי רק שעה שאין עמך השפעת אסכולות, שיש ואתה נזקק להן ויש שאתה דוחה אותן, — אתה תמיד אוֹבִיִּקְטִיבִי בשיפוטך לעצמך ואתה עשוי להיות מושפע מכל הטוב, היפה והחשוב ביצירה מן היצירות ומיוצר מן היוצרים, ואין לדיך הבדל בין "קלאסי" ל"מודרני", בין "אקספרסיוניסט" ל"אימפרסיוניסט", אין אתה משועבד להלכות, טבעיות, או מלאכותיות, אין אתה סוגד ל"מוסכמות", ולא נבהל מ"חרגות" מ"יוצאי דופן".

ותמיד העיקר הוא: — היחוד שביצירה, ממילא שביוצר, ה"מה שיש בהם, ואשר אין באחרים"; ה"איך", שהוא שונה ונבדל לטובה, למקוריות, לאופי אישי.

ג.

הנה כי כן, — אני קורא את שיריו של גבריאל פרייל, בספרו האחרון "מתוך זמן ונוף" שהוא, כנאמר בדש — "מעין סיכום־בינים לכלל יצירתו", — והנני נהנה, וגם קורא חוזר וקורא, מחמת התפעלות, וכוונה להעמיק ולהבין, אבל אני גם תמיה ותוהה: מה כאן? למה לא אבין? למה איני מוצא קשר בין בית לבית, ולפעמים גם בין שורה לשורה?

ולא נתקררה דעתי אלא שעה שהגעתי להצהרתו־הוא, לפסוק מן ה"אני מאמין" הפיוטי של גבריאל פרייל:

"לעולם לא יושר השיר עד תומו".

או אז תפסתי: ג. פרייל הוא משורר של כל שורה לחד, ברוב המקרים; כלומר: יש אצלו שיר במובן המקובל, — שיר שיש בו תוכן אחיד ואף צורה אחידה, מא' ועד ת', ויש שיר — שהוא לא שיר אחד, אלא שירים אחדים, כמספר השורות שבו; אפשר לשם שעשוע־מלים לומר, כי ג. פרייל הוא בעל שיר־השירים, כלומר: שיר שהוא... שירים רבים...

מסתבר, כי שעה שג. פרייל נוטל עטו בידו כדי לשיר הוא שטוף הרהורים מיוחדים, משופע זכרי־מראות, מופלג דמיונות, שקוע בדימויים, בסמלים, ואין הוא רוצה לרדות בהם, או שאינו יכול לבית אותם, לשים מתג בפיהם,

לרסנם ולהעמידם בתור לפי כלל כלי-שהוא; הוא סבור, במודע או שלא במודע, שאין חשיבות לכך. אדרבא, ייחודו הוא — להיכנע לשיטפון, לשפע, למבול מהותו הרוחנית, לתת לדברים להיות שוטפים כהויתם, ללא רסן, ללא "חוק", הכל לפי המקרה, לפי השעה, לפי הלך-הנפש.

האם אין אנו נהנים הנאה רבה ומלאה מענף אחד, בודד, של שקדיה פורחת? האם אנו מבקשים לחברו לשאר ענפים של השקדיה? האין הוא תופעת צמיחה בזכות עצמו? מה יוסיף, או מה יגרע, מן הענף ופרחיו אם איננו יודעים מה טיבו ומבנהו של כל העץ, שממנו בא הענף?

(אם תרצו, — הרי שזה יסוד אחד מן היסודות של השירה ה"מודרנית" בכללה, — שירה שכל שורה ושורה לעצמה, ותו לא; והצרה היא שיש משוררים "מודרניים" שאפילו השורה הבודדת לעצמה אין בה ולא כלום — — —).

ד.

הנה, דרך משל, השיר הנפלא "דיגים", שאינו שיר קיצוני, שאינו רק שורות-שורות בודדות לעצמן, אלא יש בו איזה דבק, סמוי מן העין, אך גלוי לעיון:

כָּל הַיּוֹם לֹא חָדַל הַגֶּשֶׁם
מִלְחֹזֵר עַל סִפּוּרֵי הָאֶפּוֹרִים.
כָּל הַיּוֹם לֹא חָדַלָה הַרוּחַ
מִלְדַּפְדֵּף בָּהֶם.
אֵף בְּסִפְרֵיהֶם הַגְּדוּלָה
רוּחַ אֲנָקִים דְּרוּמִי,
וּכְאֵלוּ דִּיגִים יוֹשְׁבִים
עַל גְּדוֹת נָהָר
מְדַבְּרֵי שִׁיר:

בִּידֵיהֶם מְנַצְנֵץ הַבּוֹ.
וּמַעַל לְרֵאשֵׁיהֶם
עֵב וְטָרַף אַחֵר עֵב.

הדבר ברור:

המשורר נשטף גשם, והגשם, דומה לו, מדבר, מספר סיפורים (הבחנה דקה ומקורית!); ואם סיפורים — הרי שכל הפרשה הזאת — כמוה כמו ספר, וממילא, לא ככל "מילא" — כי זה "ממילא" פיוטי נהדר: — הרוח מדפדף בסיפורים אלה (של הגשם); וטבעי שהמשורר גזכר בספרייה, ובספרייה יש גם קוראים, והקוראים בתוך האווירה של מים רבים, כמוהם כ"דיגים יושבים על גדות נהר"; ומעניין, — "לא חדל הגשם מלחזור על סיפוריו האפורים" (שוב הבחנה דקה) ואלו הנהר מדבר שיר — — —

כל החלק הראשון, אמנם, "מודרני" (לפי הכתיבה), אך יש בו עדיין משהו מן ה"קלאסי", ואילו הסוף — כמעט כחידה, אם כי אפשר למצוא גם פתרון, שכן יש המשך של האוירה הכללית "עב נטרף אחר עב" (ממנו הגשם שלא חדל, ומן הרוח שדיפדפה בסיפורים ורק חידתי הוא ה... בן, שהוא ב"ידיהם" של מי?).

אך בסך הכל — שיר לירי נפלא, עדין, מלא חן, שופע תוכן, משפיע מצבר-רוח הלך-נפש, הרבקים גם בכך, הקורא.

בשיר קטן זה יש שורות קצרות, ויש בו סיפור (שיר) אחד על גשם, על רוח, על נהר, על ענינים ושוב על ספרייה, על קוראים, על נהר ועל דייגים... איזה עושר ואיזו ססגוניות!

אך הנה, דרך משל, שיר טוב אחר — "הזמן כנחש מתמם":

וּדְסוֹק לֹא הֵיְתָה אַחֶרֶת,
שְׁמָה הֵיְעָרִי עוֹד נוֹתֵן רֵיחַ,
אוֹלָם אֲנִי שְׁלֵא הֵיְיִתִי אַחֵר
אֵינִי עוֹד מְשִׁתְּמָח.
כָּל הַשִּׁירִים עֵיפִים,
הַזְמַן כְּנַחֵשׁ מִתְמַם,
חוֹנֵק עֲצֵי הַשָּׁקְדִים.
הַשְּׁלֵוָה הֵיְתָה שֵׁם נִסְתָּר בְּלִבָּד.

השיר בנוי שורותים-שורותים. שתי שורות ראשונות — פיוטיות לעצמן וכמוהן כאפוריזום שירי. 2 השורות שאחריהן — דומה שהן מקבילות, אבל לא מוסברות, ולאחר כך — שורה בודדת לעצמה, אפשרית, מובנת, אפילו פיוטית, ושוב שורה, בלי כל קשר לכל הקודם, וגם היא מעניינת, אם כי יש בה מעין "אמיתה" סתמית, לא מוכחת, ושוב שורה, המקושרת, כביכול, לשורה הקודמת, ואין הדבר כן, כי למה זה חונק "נחש הזמן" את השקדים דווקא? והשורה האחרונה נבדלת לחלוטין מכל הקודם, ואם כי היא ניתנת בחינת מסקנה ופסק-דין, אינה מוסברת כלל וכמה כחידה; ובסך-הכל — הברקות מחשבתיות, סמלים מקוריים, אמיתות אישיות, אלא שאין זה שיר אחד שלם, אלא... שירים קצרים אחדים, כל אחד בן שורה, או שורותים.

והמסקנה שלי — כי גם זה וגם זה פרי אישיותו הפיוטית של גבריאל פרייל; צריך ללמוד לקרוא את שיריו, לעמוד על אופיו, לגלות סקרנות ליצירתו וליהנות הימנה בדרך מיוחדת, באופן שונה.

מובן מאליו, כי לשם הקיצור — בחרתי משני הסוגים שתי דוגמאות בלבד, לדעתי — אופייניות, ועל כן קראתי לרשימה זאת "משהו על גבריאל

עשר שנים לפטירתו של משה שרת ז"ל

מאת יצחק ארג

(תל-אביב)

בימים אלה מלאו עשר שנים מאז שהלך לעולמו משה שרת, זכרונו לברכה, מי שהיה שנים רבות שר-החוץ בממשלת ישראל ובשנים 55—1953, לאחר שדוד בן-גוריון התפטר ויצא לשדה בוקר בנגב — גם כראש הממשלה. בבית-העלמין הישן בתל-אביב בו קבור המנוח נערכה לו אזכרה צנועה במעמד בני המשפחה ואחדים מידידיו הקרובים. כן הועלה זכרו בערב-זכרון מיוחד, שנערך ב"בית אגרון" בירושלים ע"י הממשלה וההסתדרות הציונית העולמית. בו היה ממלא-מקום ראש-הממשלה ושר-החוץ, מר יגאל אלון ראש המדברים ואילו באזכרה מטעם מוסדות ה"הסתדרות" ומפלגת העבודה, שנערכה בבית הוועד הפועל של ה"הסתדרות" בתל-אביב העלו קווים לדמותו של המנוח, שר החינוך והתרבות, מר אהרן יאדלין וחבר הכנסת לשעבר, מר ברוך אזניה. משום מה לא הקדישה העתונות הישראלית מקום רב להערכת אישיותו ופעלו של ראש ממשלתנו השני.

מוצאה של משפחת שרת (או צ'רתוק) הוא מהעיר פינסק ברוסיה הלבנה ואביו של משה ר' יעקב, עלה משם לארץ-ישראל עוד בשנות השמונים של המאה הקודמת. מסיבות אישיות שונות הוא חזר לגולה והשתקע בעיר חרסון שבאוקראינה ושם אף נולד הבן, משה, בשנת 1894. בהיותו בן 12 חזרה המשפחה לארץ-ישראל והיו אלה הימים בהם החלה "העליה השנייה" להגיע לארץ. הוא סיים את הגימנסיה העברית "הרצליה" בתל-אביב וכן השתלם בתורת המשפטים במכללת קושטא ובמדעי הכלכלה והמדינה — בלונדון בתקופה מאוחרת יותר ובין לימודים ללימודים שרת כקצין בצבא התורכי בימי מלחמת העולם השנייה.

משה שרת היה מראשוני החברים במערכת "דבר" ואף שימש בשעתו כעורך התוספת שלו בלשון האנגלית. בשנת 1931 נכנס לעבודה כמזכיר במחלקה המדינית של הסוכנות היהודית ולאחר שנרצח ראש המחלקה, ד"ר חיים ארלוזורוב, רוב, בקיץ של שנת 1933, הוא נבחר במקומו כחבר ההנהלה הציונית וכראש המחלקה המדינית שלו. תפקיד שמילא משך 15 שנים רצופות, כלומר עד הקמת מדינת ישראל ב-14 למאי 1948.

באותה שנה נבחר מ. שרת לחבר הממשלה הזמנית ואחר כך הוסיף להיבחר לכנסת ולממשלות הבאות. בשנת 1956, חדשים מעטים לאחר הבחירות

משהו על גבריאל פרייל ושירתו / סוף מעמוד 297

פרייל ושירתו; אילו התכוונתי לכתוב באריכות הייתי יכול, בנקל לעמוד על עשרות רבות של שירים משני הסוגים, ואולם, — המסקנה תהיה אותה מסקנה: גבריאל פרייל משורר עברי מקורי לפי השקפת עולמו ולפי הרגשת עולמו (ומוטב לומר בלשון רבים, — השקפות עולמותיו והרגשות עולמותיו), לפי יכולתו האמנותית, המעצבת, לפי שפע דמיוניו, לפי חושיו המוסיקליים, לפי טעמו בלשון; משורר שלא ככל המשוררים העבריים האחרים, הדומים לו במשהו, אך נבדלים ושונים לחלוטין.

כל מוקיר שירה, כל מבחין בשירה — ינהה תמיד אחרי שיריו ויהיו אלה מוסברים, או לא מוסברים, הכל לפי הקורא.

לכנסת השלישית, פרש מהממשלה וזאת מפאת חילוקי־דעות מדיניים ואישיים עם דוד בן־גוריון, שחזר בינתיים משדה־בוקר וקיבל תחילה לידי מחדש את תיק הבטחון (במקום פנחס לבון שהודח) ולאחר הבחירות גם את ראשות הממשלה. בשנים האחרונות לחייו שימש שרת כיו"ר "בית ברל" של מפלגת העבודה וכיו"ר הוצאת הספרים שלה ולבסוף גם כיושב־ראש הנהלת ההסתדרות הציונית העולמית. הוא נשאר אמנם חבר הכנסת עד יומו האחרון, אך מאז פרישתו מהממשלה לא גילה בה פעילות מיוחדת ולעתים רחוקות היה באישיבותיה.

כל ימיו משך משה שרת בעט סופרים וזאת על אף עיסוקיו הציבוריים הרבים ונסיעותיו התכופות לחוץ לארץ. עוד בחייו הופיעו שני ספריו; "משוט באסיה" ו"בשער האומות". אחרי מותו יצאו לאור בהוצאת "עם עובד" ו"הספריה הציונית" ארבעה כרכים מהיומן המדיני שלו (הכרך האחרון שבהם יצא לאור רק לפני חדשים אחדים). כן פורסמו לא מכבר מעל עמודי העתון הישראלי "מעריב" (שבנו של משה שרת, יעקב, נמנה עם חברי המערכת שלו) פרקים מיומנו האישי של המנוח, שעוררו תגובות שונות בחוגים הציבוריים בארצנו, לחיוב ולשלילה גם יחד.

ברוך כשרונות ובעל ידע רב

משה שרת ז"ל היה ללא ספק אחת הדמויות המעניינות ביותר בארצנו. הוא היה אדם ברוך כשרונות, בעל ידע רב ובעל הופעה תרבותית אומרת כבוד. הוא ידע שפות רבות (אנגלית, צרפתית, תורכית, ערבית, ובמידה מסוימת גם רוסית) ואילו העברית שלו היתה משובחת ביותר ואף חידש בה מלים רבות בהן אנו משתמשים עד היום.

מ. שרת לא נולד בארץ־ישראל, אך למרות זה היה אולי הישראלי ביותר הן במנהיגות מפלגת פועלי ארץ־ישראל והן בתנועה הציונית בכלל בדור הקודם. ואם כי לא היה איש־הגולה במובן המקובל של מושג זה הרי רק מעטים היו בתוכנו האישיים, שהבינו כמוהו את הבעיות המסובכות של התפוצה היהודית. הוא ירד לעומקן של בעיות יהדות הגולה, ותמיד חיפש את הדרכים המובילות ליצירת הקשר והגשר המיוחדים בין העם היהודי החי בתפוצות לבין מולדתנו ההיסטורית בארץ־ישראל.

משה שרת היה יושב־ראש אידיאלי של התנועה הציונית העולמית, ובתפקיד נכבד ואחראי זה יכול היה עוד לפעול רבות אלמלא היתה מחזה ממארת מצמידה אותו משך זמן רב למיטה בביתו בירושלים ולבסוף הורידה אותו לקבר.

אי־אפשר לשכוח את הרגע המוזעזע, עת הובא משה שרת, כשהוא יושב בעגלת־נכים לבית "הבימה" בתל־אביב בו התכנסה ועידה ארצית של מפא"י. במצב זה אף השמיע דבריו בפני באי הוועידה — דברים, שהיו כעין וידוי אישי. רבים מבין הנוכחים פרצו בככי לשמע דבריו, הן מפאת תכנם והן בשל המצב הגופני הירוד של האיש, שהשמיע אותם ושבמשך שנים רבות היו רגילים לראותו בריא ורענן. אכן זמן קצר בלבד לאחר הופעה עגומה זו הלך האיש לעולמו.

מבחינה ציונית־מדינית היה משה שרת בתקופה שלפני הקמת המדינה קרוב מאד בגישתו הפוליטית לזו של חיים וייצמן ואף נמנה על חסידיו וידידיו האישיים. שרת חזר מארצות־הברית לארץ־ישראל שלושה ימים לפני הקמת המדינה ובפיו דו"ח מפגישה, שהיתה לו ב־8 למאי 1948 בוואשינגטון עם שר החוץ האמריקני דאז, ג'ורג' מרשל, בה איים הלה בסאנקציות נגד הישוב היהודי בארץ־ישראל, באם יכריזו על הקמת המדינה. על רקע זה הופצו שמועות, שמשה שרת היה כאילו נגד הכרזת המדינה, אך האמת לאמיתה הנה, שמשה שרת היה בין המהססים, אך לא בין המתנגדים להקמת המדינה.

בסקירה המדינית, שמסר בפני מרכז מפא"י הוא אמר: "אנני עומדים עכשיו לפני הצעה לגופו של ענין — דחייה או לא דחייה. על השאלה הזאת יושבת מנהלת העם (הוא המוסד שקדם לממשלה הזמנית). היא ודאי תקבל החלטה היום או מחר בבוקר. אין לי כל ספק, כי ההחלטה תהיה לפעולה. הוא טען באותה

משנת המוסר של אריק פרום*

מאת ד"ר גרשון חורגין

במשנתו על המוסר מחפש אריק פרום קנה-מידה שעל ידו אפשר להבחין בין טוב לרע. בפרשה זו של המוסר ישנן דעות שונות. התנועה ההומניטרית של ההשכלה האירופית של המאה השמונה עשרה עשתה פרסום לרעיון, שכוחו של האדם ותפארתו הוא השכל. על האדם לבטוח בשכל, שהוא לבדו יכול להדריך את האדם בענייני חברה, מדינה, מדע, אמנות ומוסר והוא מסוגל לקבוע קנה-מידה בענייני מוסר. על האדם להישען ולבטוח בידעיותו והורות לו אורחות חיים. הכנסייה והסמכות הדתית אינן יכולות להגיד לאדם מהו הטוב והרע. יש דעה האומרת, שקנה-המידה תלוי בטעמו ונטייתו של כל איש ואיש. דעה זו תוכה מהומה ומבוכה. היא מביאה לידי בלבול בדעות ומחשיכה את אורו של השכל. הדרך הנכונה, אומר פרום, שבה נמצא קנה-מידה למוסר היא דרך המחשבה ההומנית.

- * ראה: Erich Fromm, *Man For Himself*, Fawcett Premier Book, 1947.
————— *Psychoanalysis and Religion*, Bantam Books, Yale University Press, 1970.
————— *The Revolution of Hope*, Harper Row, 1968.
————— *The Dogma of Christ*, Fawcett Premier Book, 1963.

עשר שנים לפטירתו של משה שרת ז"ל / סוף מעמוד 299

הישיבה, שהסיכון בדחיית ההכרזה על המדינה או על העצמאות חמור מהסיכון הכרוך בצעד זה... לא רק שאין לראות במלים אלה התנגדות להקמת המדינה, אלא בדיוק את ההיפך מזה!
"קו שרת" במדיניות החוץ

לאחר שמדינת ישראל הפכה להיות עובדה קיימת טיפח שרת קו מדיני משלו, שהיה ידוע ברבים בשם "קו שרת". משה שרת היה הרבה יותר מתון בגישתו המדינית מאשר ראש-הממשלה ושר-הבטחון דאז, מר דוד בן-גוריון ועל רקע זה הלכו והחמירו משך השנים חילוקי-הדעות הפוליטיים והיחסים האישיים בין שניהם. שרת הצביע תמיד על הצורך לחפש ולמצוא הבנה עם מדינות ערב השכנות ויהא זאת תמורת ויתורים מסויימים מצידנו. ועל רקע זה אף גילה התנגדות לכמה מבצעים צבאיים, שבוצעו לפי פקודת בן-גוריון, או בהשראתו. היחסים המתוחים, אשר שררו בין משרד הבטחון לבין משרד החוץ, בין בן-גוריון לבין שרת הביאו בסופו של דבר להתפטרותו של משה שרת מהממשלה. בתקופה יותר מאוחרת נעשה מאמץ לפייסו והוצע לו התפקיד של יושב-ראש הכנסת, אך שרת סירב לקבל תפקיד זה ונימוקיו עמו. הדים למרירותו ואכזבותיו אף עולים אלינו מדפי יומנו האישי, שפורסמו לא מכבר. אכן רבים הם האישים העוברים תחת איזמל הבקורת שלו ביומנו זה.

משה שרת פעל רבות גם להקמת הבריגדה היהודית בצבא הבריטי בימי מלחמת העולם השנייה והוא טיפח אז ללא ליאות את הכח העברי הלוחם. ב"שבת השחורה" המפורסמת, בשנת 1946, היה משה שרת בין מנהיגי הישוב, שנעצרו ע"י הבלשית הבריטית והושמו במעצר במחנה לטרון בו נשאר כלוא יחד עם האסירים האחרים כחצי שנה. שרת גילה בעת מעצרו גאווה לאומית למופת כלפי כולאיו הבריטיים ואילו כלפי פנים, כלומר לעצורים היהודיים האחרים היה אצו וחבר. הוא ארגן וניצח על מקהלה, לימד את השפה האנגלית לאלה שרצו בכך וכו'. אלה, שישבו או במחיצתו, כולל אנשי אצ"ל ולחיי זוכרים פרק זה בחייו של משה עד היום.

כל העניינים האלה הנם כבר מזמן נחלת העבר, אם כי רבות מן הבעיות של אותה תקופה בה שימש משה שרת כשר-החוץ וכראש ממשלת ישראל הן אקטואליות כיום אולי עוד הרבה יותר מאשר בימים ההם. זכרו של משה שרת ז"ל קשור קשר בלתי-נתק בהיסטוריה של ישראל החדשה ושל העם היהודי בדורות האחרונים.

המוסר ההומני הוא שונה מן המוסר של הכנסייה. הוא קובע הלכה, או קנה"מידה, הנשען על שכלו של האדם. ענייני האדם ולא ענייני הכנסייה, או הסמכות, הם הם הקובעים את קנה"המידה במוסר. פרום דוחה את הסמכות הבלתי-שכלית המבקשת להשתלט על האדם על-ידי הטלת אימה על הבריות. הוא אינו דוחה את הסמכות בעלת היכולת והכשרון שהיא, בעצם, סמכות המיוסדת על הוכחותיו של השכל ואינה מהלכת אימה על שוהרי עצותיה. סמכות כזאת מקבלת בקורת בסבר פנים יפות. היא אינה קבועה ונתונה תמיד לתמורה ושינוי. הבריות מקבלות את עצותיה של סמכות זו כל זמן שהיא מיטיבה לכלל ולפרט ואינה שואפת לשלוט בחברה או לרדות בבני-אדם. שלטון מצד אחד ופחד מצד שני הם שני האמצעים של הסמכות הבלתי-שכלית.

בקורת המכוונת כנגד הסמכות הבלתי-שכלית לא רק שאינה רצויה, אסורה היא וכל העובר על איסור זה צפוי לעונש. הסמכות השכלית, מיוסדת על השוויון שבינה ובין הבריות. הסמכות הבלתי-שכלית מיוסדת על אי-השוויון שבינה ובין הבריות. שלטון העריצים וממשלות הודון מסתמכים על סמכות בלתי-שכלית. פרום מדגיש את ההבדל בין המוסר של הסמכות הבלתי-שכלית שהיא אוטוריטיטית בכללה ובין המוסר ההומני. הסמכות הבלתי-שכלית יורה את יסודותיה בהנחה שהאדם אינו יכול לבטוח בשכלו מפני שהשכל אינו בר-סמך בענייני מוסר והוא כרוך בסתירות. מטעם זה אין ביכולתו של השכל האנושי לקבוע קנה-מידה בענייני טוב ורע. על האדם להשען על הסמכות הבלתי-שכלית. היא תקבע קנה-מידה ותלמד את האדם דעת בענייני טוב ורע. אסור להרהר אחר דרכיה או הגיונה של הסמכות הבלתי-שכלית. סמכות זו גוזרת שכך וכך טוב וכך וכך רע. גזירה זו היא לפי ענייניה של הסמכות וטובתה ולא לפי העניינים הנוגעים לחיי האדם וטובתם. הסמכות הבלתי-שכלית, כידוע לכל לראי מבין בתולדות האדם והשתלשלות תרבותו, חותרת תמיד לאסור את האדם במצודותיה וחרמיה, להכניעו ולדכא אותו. אסור למרוד בסמכות ועונש קשה צפוי לכל מהין לצאת לחפשי מעולה של סמכות זו. אסור מיסודותיה של סמכות זו היא הציות שנדרשת לשבח על ידי המחזיקים בה. החטא הקדמון של אדם הראשון היה סירובו לשמוע לצו שלא לאכול מעץ הדעת. החטא אינו באכילה מפרי עץ הדעת, אלא במיאון לסור למשמעת. המוסר ההומני נשען על העקרון שהאדם עצמו קובע מידות המוסר. האדם בלבד הוא השופט והפוסק האחרון בענייני טוב ורע, ולא סמכות בלתי-שכלית שהיא מחוץ למסגרת חיי של האדם.

יסוד עיקרי במשנת המוסר ההומני הוא שהטוב הוא מה שטוב לאדם. מידה טובה לפי המוסר של הסמכות הבלתי-שכלית היא בריחה מהחיים, ממעשים בכל יום, נסיגה מתענוגות העולם והנאותיו, הכנעה גמורה לסמכות וביטול האישיות העומדת ברשות עצמה. האדם לפי המוסר הסמכותי הוא כלי מלא בושש וכלימה. משנת המוסר ההומני של פרום הוא אנטרופוצנטרי. היא מיוסדת על האדם, צרכיו ומאוזניו. דעה זו אינה גורסת שהאדם הוא לב העולם או מרכזה של הבריאה. המוסר ההומני מרוכז באדם. שרשי המוסר קבועים ועולים מקרקע המציאות של חיי האדם. אין משמעות למוסר מחוץ לחברת האדם או מעבר ליחסי אדם-אדם. הוא לבדו הנהו אמת-מידה לכל הטוב ולכל הרע והנמצא בעולם. המוסר ההומני עולה מן הדעה או ההנחה שאין בעולם ענין נגשג ובכבד מציאות האדם בעולם.

יש חולקים על המוסר ההומני וחותרים תחת יסודותיו. מערערים אלה סבורים שמוסר צריך להשען או לירות את יסודותיו בדבר מה טראנסצנדנטלי. שהוא מחוץ לאדם בן-החלוף-ההתמותה. מוסר, טוענים יריבי ההומניות, המרוכז באדם אינו מוסר כלל שדרי הוא אנוכי, איגואיסטי, ומוסב על היחיד בלבד. טענות וערעורים אלו מכוונים לסתור את האמונה באדם. האדם לגביהם אינו מוכשר ואינו ראוי להיות פוסק הלכה בענייני מוסר. אין לאדם הזכות לתת צורה ודמות מוסרית לחייו, זכות כזאת באה מסמכות או ממקור טראנסצנדנטלי. העקרון שהטוב הוא מה שטוב לאדם אינו גורס שטבע האדם הוא אנוכי תמיד. הוא הנהו תמיד הברתי ושואף להיות מעורב עם הבריות. חיים מלאים יוכל האדם למצוא בחברה בלבד או ביחסים שונים בינו ובין בני-אדם זולתו.

המצווה: "ואהבת לרעך כמוך" מוסבת על אדם שיש לו שיח-שיג עם הבריות. אהבת הרע אינה באה לאדם מפני שגורו כך. היא, בעצם חלק מטבעו.

האהבה היא כשרון אנושי וערבה ליחיד ולציבור הוא לאין־ערוך. על ידי רגשות האהבה אדם מתחבר לבני־אדם אחרים ודבק בהם והם נעשים חברה אחת. מכאן שאין רגליים לטענה שהמוסר ההומני הוא אנוכי.

ישנם, אמר פרום, מתריסים כנגד המוסר ההומני האומרים שאין ביכלתו של האדם לקבוע קנה־מידה אובייקטיבי למוסר, הם סוברים שכל קנה־מידה שהוא של המוסר ההומני הוא סובייקטיבי ואין לו יסוד במציאות שמחוץ לאדם. המתנגדים למוסר ההומני אומרים שקנה־מידה תלוי בטעמו הפרטי של כל יחיד. אדם זה טעמו כך והשני מבכר ומעדיף ענין אחר הנושא חן לפניו. יש שמוצאים קנה־מידה אובייקטיבי למוסר ההומני בדעות ההידונסטיות הגורסות שהתענוג הוא הטוב; הכאב הוא הרע. הנדה זו משמשת עיקרון שעל ידו, סוברים בעלי הדעות האלו, יש לעמוד על ערכה של תאוה, כמיהה או שאיפה. רק התאוות והשאיפות המהנות את האדם בחמדה הן בנות־ערך לאדם. עיקרון הידוניסטי יכול לשמש קנה־מידה למוסר, תענוג וכאב לבד אינם אמות־מידה לטוב או לרע. יש בריות המוצאות הנאה בשנאה הם אהבים לשנאה. כמו־כן יש המוצאים תענוג בהכנעה, בכריחה מן המציאות, נסיגה מן החופש זמן האחריות הציבורית.

המוסר ההומני, לפי פירושו של פרום, היא בעצם מדע שימושי באמנות החיים ששרשו ב„מדע האדם“. הטוב במוסר ההומני הוא חיוב החיים וגלגול כוחות הנפש וסגולותיה שבכח אל הפועל. מידה טובה היא אחריות האדם כלפי התגשמות כוחות הנפש שלו. מידה רעה היא המעכבת את התפתחות כוחות הנפש וכשרונותיה. עיקרים אלו, סובר פרום, אובייקטיביים הם במוסר ההומני. המדע האדם מושתת על ההנחה שישנו טבע אנושי המאפיין את מין האדם. בפרשה זו של טבע האדם רווחות דעות שונות הסותרות אחת את חברתה.

בעלי הסמכות הבלתי־שכלית סוברים שיצר לב האדם רע מנעריו, טבע האדם קבוע הוא ולא תחול בו תמורה. בעלי הסמכות הזאת חותרים לבצר ולאשש את הקיים, כגון מוסדות ציבור וצורות חברה כדי שיהיו קבועים ויציבים לעד מפני שיסודם בטבע האדם הקבוע והמתמיד. דעות אלו משקפות את ענייניהם של „בעלי היש“ בחברה המבקשים קביעות וקיום מתמיד של הקיים והעומד על דעה קיצונית זו מערערת דעה קיצונית אחרת המושתתת על ההנחה שטבע האדם משתנה ומתחלף תמיד. אין להציב גבול, לפי דעה זו, לתמורות האפשריות לחול בטבע האדם. דעה זו שוררת בחוגי השוללים את הקיים. הם מבקשים להוציא את הישן מפני החדש. שאיפתם היא לחדש את צורות החיים ולשנותם. החברה, לגבי ידים, צריכה תמיד להיות במצב של שינוי ותמורה. האדם ומוסדותיו השונים נהנים תמיד בכף־הקלע. פרום מפרש את טבע האדם כענין שהוא קבוע וניתן או צפוי גם לתמורות ושינויים. יש יסוד בטבע האדם שהוא יציב, אבל יסוד זה גמיש הוא וכולל את הסגולות להסתגל למצבים שונים בזדים. אדם יכול להסתגל למצב תרבותי ירוד שבו שוררת אווירה של חשד ואיבה. מצב כזה ממעט את דמות האדם והוא נעשה כאילן סרק.

האדם, מלמדנו פרום, אינו נייר חלק, שתרבות יכולה להניח בו את חותמה או השפעתה. האדם הוא אוצר של כוחניות ומרץ. הוא מסתגל למצבים חיצוניים לא באופן אוטומטי, כדרך בעלי החיים. האדם מגיב למצבים חיצוניים בכוחות הנפש שלו וע"י תגובות אלו הוא יוצר היסטוריה, שהיא ספר תולדות האדם ורוחו היוצרת. ההיסטוריה של האדם עולה מתהליכי הסתגלותו לפי תכונות נפשו. תכונות אלו הן כלי־שרת וכוחות־דחף לרוח האדם וגורמות לתסיסות, לחידוש, למחקר ולגילויים חדשים. הנושא של מדע האדם הוא האדם, תעודת המדע הזה היא להגדיר את הנושא. הגדרה זו צריכה לצאת את ידי חובתה כלפי ההגיון. שיטת מדע האדם היא דרך ההסתכלות בתגובות האדם לאנשים ומצבים. על־ידי הסתכלות זאת תהא, אולי, האפשרות להסיק מסקנות שונות ביחס לטבע האדם. טבע האדם, משתקף בתגובותיו למצבים שונים האופפים את חייו.

הוגי המוסר, בעבר ובהווה, מבססים את משנותיהם של המוסר על מדע האדם או הפסיכולוגיה במשמעותה הרחבה והמקיפה. לגבי אריסטו, המוסר היא פסיכולוגיה מעשית. חוקרי המוסר, גורס אריסטו, צריכים לרכוש בינה בנפש האדם כשם שרופאי הגוף צריכים להתמחות בענינים המחליאים או המחלימים את גוף האדם. בעל המוסר אינו יושב בחיבוק ידים. המעשה, הפעולה, והיצירה

על אנשים ונחשים

מאת מרדכי עובדיהו

על אנשים — עליהם, כמדומה, אין מה להאריך; וכי מה עוד אפשר לחדש בטיבם ומעשיהם של בני־מיננו, מכרינו ומיודעינו זה עידן ועידנים. ואילו הנחשים הפכו עתה, לדאבוננו, נושא וענין חדש לענות בו. בעצמו של דבר, גם מר נחש אינו לנו איזה מין פלוני־אלמוני, ואף הוא ומכר לנו מקדמת־דנא — כמעט מאז הכרנו את אדם הראשון, ונכון מזה, את הגברת הראשונה לבנות־מינה, היא חוה אמנו, אם כל חי. עוד בשחר ילדותנו, ב„חומש“, היה לנו הכבוד הרב והעונג המעט להכיר את הזוחל על גחוננו, את כל משפחת הנחשים למיניהם — הצפע והאפעה, הפתן והשפיפון, נחש־העקלתון ונחש־הברית, ואפילו את נחש־הנחושת. ובצידם הכרנו כל אותם בריות שפלים ומכוערים, היונקים כוחם מסטרא־דנחש, הלא הם — המעונן והמנחש והמכשף. אכן, גם בזמננו לא אלמן העולם מבריות נאות אלו, שאינם נופלים, בסגולתם מן „הערום מכל חיית השדה“, הלא המה המבשלים ניד ערמה ומירמה, למן עשיו ולבן הארמי והנוכלים הבוחשים בקדירת הפוליטיקה בעולם, ועד למטיל־ארס, המשלחים בנו מלאכי־חבלה מ„פאתח לאנד“ שבלבנון וגבולות הצפון...

אך למה נכביר מילין — ואנו לא למחקר אנתרופו־פוליטו־תרפילולוגי נתכוונו, אלא לסיפור־מעשה פשוט, ממעשי יום־יום בזמן הזה, ומעשה שהיה כך היה:

לפני גן־הילדים העירוני, שבצפון הכרך, משתרע מגרש ריק רחבי־ידיים, הזרוע קוצים ודרדרים, חרולים וקמשונים. ילדי הגן ובית־הספר הסמוך, אינם בונים לשטח העוזב והם דורכים בו עזו ברגליהם ובכל רמיח אבריהם, בצהלת מישחקים ותעלולים.

והנה בוקר אחד, הופיעה בחצר דמות ובפיה זעקת־אימים:

— נ־ח־ש! ...! ראיני נחש! ...! כזה שחור, ארוך ...

— מה זה עולה על דעתך? — הרגיעה אותה רינה, הגנת השחרחרות האמיצה, שעוז־מרצה מלא כל השכונה — בוודאי ראת את החתולה השחורה של הצרכניה שלנו...

ואכן, עד־מהרה נודע כי בהלת־שוא היתה זאת.

סוכנים בו, הפועלים, בעלי המעשה ואנשי היצירה, הם הם הזוכים לדברים הנעלים או הטובים שבחיים. האדם החפשי מדעות קדומות ואמונות תפלות כשהשכל היא אבוקה של אור באורחות חייו הוא האדם המאשר לפי משנות המוסר של אריסטו. אריסטו ייחשב על בעלי ההומניות מפני שבלב משנותיו הרבות והשונות עומד האדם. הוא שיווה אדם לנגדו תמיד. שפינוזה, סובר פרום, נמנה על ההוגים ההומניים. הגיונו מרוכז באדם וגאולתו מעבדות. תפקיד האדם ותעודת חייו הם, לפי שפינוזה, התגשמות המידות בחיים והוצאתן מן הכח אל הפועל. הטוב הוא התגשמות עצמית, כלומר שהאדם חותר להגיע לשלימות סגולותיו וכשרונותיו, והיפוכו הרע. האדם הוא מטרה בפני עצמו ואינו אמצעי לשום מטרה. ערכו של כל דבר הוא ביחס לענייני האדם וחיו, שהם חופש, יצירה ושימוש בלתי מוגבל בכוחותיו הנפשיים.

גדולים ועצומים הם הישגי האדם שהגיעו לו ממקורות יצירה עמוקים שבנפשו, עכשיו אפשר לחזות שאחדות המין האנושי שהוא יסוד גדול במוסר אפשרית היא, כיבושי הטבע הם לטובת כל האדם, על האדם לבחור בדרך החופש, האחריות והיצירה, דרכים אחרות, כגון בריחה מן המציאות והשתמטות מאחריות מובילות לאסון האנושיות. יש לאדם כח שכלי ואומץ הלב לבחור בחיים ובמוסר שמרכזו הוא האדם וטובתו. במשנות המוסר של פרום מתחלחל הפחד לעתידיה של האנושות. פרד זה ממוזג תקווה, התקווה היתהודית הנושנה, שסוף סוף תתבגר האנושות ובני־אדם ייעשו כולם אגודה אחת לאחווה, חופש ושלו.

לא עברו ימים מועטים, הילדים משחקים בחצר, כדרכם, ברעש ובעסק גדול, ולפתע נשמעה צעקתה של המבשלת בתיה, שליקטה צנוניות מן הגינה: — הוי, הצילו! נחש!

בקושי הצילה רינה מפיה היכן ראתה את הבריה הנוראה ומה תוארה, ורק אז החליטה שוב בתוקף, כי לא נחש ולא רחש ולא לחש היה כאן, אלא פשוט דמיון־כזב וכחש, פרי תעמולת־הבלהה, המתנהלת בעתונות בענין הנחשים. רק מקץ שבוע ימים, משלא נראה עוד צילו של הצפעוני, הצליחה רינה להרגיע כליל את רוחות הילדים והאמהות.

אך משרץ בוקר אחד פועל מהבניין הסמוך באזעקה: היוזרו! נחש ראיתי, כאן בין הקוצים!... — לא שקטה עוד רינה, ובכל עוז־מרצה יצאה להזעיק עזרה ומגן לילדי־טיפוחיה, להתיצב בשער מול האויב האורב. ולא נאמר „בשער“ לשם מליצה, כי בידעה מה נפתלים נתיבי המנגנון העירוני, החליטה הגננת רינה לצאת למערכה בהתקפת־בוק, מבית־המרקחת הסמוך, היינו, על פי הטלפון.

ובכן, ראשית האזעקה היתה: 999.

— האלו, כאן המשטרה — בקע מהשופרת קול בוטח של הכוח הממלכתי, המוכן להדוף כל רע, לרבות את מבשרי־הרע.

— כאן רינה, גננת עירונית. ובכן, אדוני, ליד הגן שלנו נמצא נחש מסוכן, שחור...

נו, שחור זה לא מוכרח להיות מסוכן. אבל מתי ראתם אותו? — לפני שבועיים? לפני שבוע? והבוקר? ועכשיו כבר קרוב לאחת־עשרה... לא, גברת, מצטער מאד, אבל אנחנו מטפלים בנחש רק תוך רבע שעה...

— תוך רבע שעה? — והלא ראו אותו לפני שלוש שעות... ומה עלי לעשות עכשיו? — שאלה רינה נואשת.

— מה לעשות? — חזר השוטר על השאלה — פשוט, ללכת ולראות את הנחש, ואם ישנו — להודיע תוך רבע שעה... אנחנו לא יכולים לחפש נחשים. רק אם תופסים את הנחש, אנחנו יכולים לירות בו ברובה־ציד. וזה יש לנו רק אחד, ולנו מודיעים מהרבה מקומות. אבל בכל־זאת, אם תודיעי לנו תוך רבע שעה, אז —

— איך זה תוך רבע שעה? מה אתה חושב לך, אדוני השוטר, הנחש יש לו שעות־ביקור בשביל המשטרה, והוא יושב וממתין?...

— אני מצטער, אבל כזה הוא המצב... סליחה, גברת שוב מצלצלים על נחש — האלו, כן? נחש? שחור? טוב — נא להודיע תוך רבע שעה... שלום... כן, סליחה על ההפרעה, הגברת גננת... הלא בעצם את שייכת לעיריה. אולי תפני ישר לסאניטרית, זאת אומרת, למחלקת־התברואה...

— בטח שאני שייכת לעיריה ולמה לא אמרת לי מיד, אדוני השוטר? — ובלי לחכות לתשובתו, מיהרה רינה להשתער על מחלקת־התברואה.

— בסדר גמור — ענו לה בשלוה מלשכת־המודיעין־העירונית — אנו רושמים את הכתובת, ומהר בבוקר יבואו אליכם.

בצהילה ותרועה קיבלו הילדים את פני רינה, שחזרה אליהם כמנצחת מן המערכה ובפיה הבשורה הטובה.

בקוצר־רוח ציפו הילדים כל היום לבוא חיל־התשועה, אך עבר יום ויומים, ואנשי־התברואה לא הופיעו. תחת זאת הגיח שוב צילו השחור של האויב הזומם. הפעם ראו אותו נערי בית־הספר הסמוך. כולם העידו פה אחד, כי אכן שחור ומתפתל הוא הזוחל על גחונו.

בצר לה מאוד רצה רינה שוב לטלפון אל מחלקת־התברואה.

— מה, עדיין לא לקחו את הנחש? — תמה מזכיר מחלקת־התברואה — איך זה יכול להיות? והלא רשמנו טופס, והטופס כבר איננו אצלנו... — הטופס איננו, אבל הנחש ישנו!

— חכי, גברת, אני אעביר אותך אל פקחי־הצפון, מר שקמוני או מר קמשוני, הנה המספר...

— האלו, תחנת הצפון? — רעד קולה של רינה — אבקש את מר שקמוני או קמשוני...

— מדברים — ענה קול־באס.

בנך נעדר

(סיפור)

מאת ליאור ירון

צירוף של שתי מלים, לגביה הכל הוכרע. אם בת ארבעים ושלוש, מעט שיבה שזורה בשערה. אמא ככל האמהות. הפחדים החלו עת הגיעו הידיעות הראשונות. המחשבות התרוצצו. „במשחק האפשריות, הם שנים לא רחוק מהמים. כך תמיד אמר, שישמור על עצמו, קיומה בכל לב, חייבים לקוות. הבית בתל-אביב עמד איתן עד ליום החמישי לקרבות. דפיקות בדלת הפכו לרגע נורא, אורחים בצירוף שגרת התדפקו על הדלת בקומה השלישית. רופא צבאי, קצין בשם ראובן, איש מהיחידה, חיילת צעירה. היא לבדה בביתה. הבת בכיתה החמישית, עדיין לא שבה מהלימודים.

— מה מדברים — שניים? ואני הלא רציתי את מר שקמוני או קמשוני... —

— מה זה חשוב, שקמוני-קמשוני — ובכן, מדבר קמשוני.

— ובכן, שמע נא, מר שקמוני — —

— איזה שקמוני? — הלא אמרתי לך — קמשוני... —

— הו, סליחה, מר קמשוני, — מדוע לא באתם לתפוס את הנחש בגן-

הצפון? ... —

— ואני מצטער, גברת, לא טופס ולא נחש ולא גן ולא צפון — שום דבר

לא קיבלתי... —

— אז מה עלי לעשות, מר שקמוני-קמשוני? ... והלא במגרש נחש, ובמגרש

עוברים מאות ילדים לגן ולבית-הספר... מה לעשות?

— קודם כל, גברת, עלי לקבל טופס. ואז נשלח פועלים למקום, ונראה

אם בכלל יש צורך לעשות משהו, ואם יש שם באמת נחש — אז לתפוס את

הנחש אנחנו לא נוכל, בזה צריך לפנות ל-999. מה שאנחנו כן נוכל לעשות —

זה לשרוף את הקוצים, אבל זה רק אם הפועלים שיבואו יראו שזה נחוץ — —

— טוב מאוד, מר שק-מק... סליחה, מר קמ-שוני, אז מתי יבואו הפועלים

לראות?

— זהו העניין, שפועלים אין לי, ואינני יודע מתי יהיו לי.

— אז מה עלי לעשות, מה יהיה בינתיים עם הילדים? ומה יעשה הנחש?

האם הוא יישב ויחכה לאנשי-התברואה ול-999?

גברת, מה אני יודע מה יעשה הנחש, האם מנחש אני או מה? צלצלי

פשוט ל-999... —

— כנראה, אדוני, שלא היה לך מעולם עסק עם נחשים והמטרה... —

אפשר שאתה לא מנחש, אך אני כבר מנחשת כל רע, לא לנחש, כי מה רע לו,

לצפעוני זה, היושב לבטח וממתין בשלווה לאנשי-התברואה, המחכים לטופס

שאבד, או לאנשי 999, המחכים להודעת-ביקור, תוך רבע שעה?... —

* * *

רואה אני, קורא יקר, שכבר קצרה רוחך לדעת סופו של מעשה. נודה

ולא נבוש, כי סוף למעשה טרם ראינו גם אנו, ורק אפשר-קצהו נוכל לספר לך:

ובכן, הודות לעמלה הבלתי-נלאה של הגננת רינה, נמצוא נמצא בשעה טובה

— לא הנחש, אלא הטופס האבוד, אף הועבר לידי הפקחים שקמוני-קמשוני.

פקח הפקח קמשוני עיניו על אותו טופס ונוכר מעשה הגננת, טרה והזעיק

פועלים שעלו על המגרש. וירא הפקח (פ'א פתוחה), כי אכן רבו-עצמו הקמשונים

התחרולים במגרש הלזה ויצו לבער ולכסח את שדה-הקוצים לכל מלוא העין,

ומקץ שעה היתה ערימת הדרדרים למאכולת-אש — לקול צהלת הילדים, המריעים

לנצחון הגננת רינה במלחמתה באוייב.

— והנחש? —

יפה ניחשתם. עדיין הוא יושב לו בסתר ומצפה לביקור אנשי 999 —

תוך רבע שעה.

היא לא שאלה שאלות, רק המחשבות רצו במהירות מטורפת במשחק האפשריות: שבוי, נעדר, הרוג? הסלון היה ערוך לבאים, קערת הממתקים לא הייתה מיותרת. הארבעה התיישבו — היא מולם.

באוויר רחפה השאלה — מה עם רן?

«בנך נעדר».

שתיקה. נעדר — קשה להתייחס אל המלה. מה האפשריות של נעדר, שבוי? ורשימת השבויים שהוא כלול בה עדיין לא הגיעה. פצוע ושוכב באיזה בית חולים... או אולי... הרופא הצבאי מביט בעיניה, היא אינה מעוניינת — בטיפולים אין צורך.

ראובן מנסה להסביר «בנך היה ביחידה»... «הם היו קרובים למים עת האויב צלח», לפתע ישירות: «היכן הטנק כרגע?» שאלה.

— «עדיין לא ידוע».

«מי היה עם רן בטנק?»

— «כל אלו שהיו עמו הם בגדר נעדרים».

היא משתיקה את ראובן: «אין צורך יותר».

החיילת נבוכה נוכח המצב הנורא, האם אף לא דמעה אחת בעיניה. החבר מהיחידה מסלסל סלסולי עשן שותק, הרופא עוקב אחר עיניה.

מול עיניה צללית אחת ברורה, דקירות בבטן, אצבעות קטנות מלטפות, מסע ראשון לבית הספר, ויכוח על שער הגדל פרא... תמונת חייל...

אחיה חיים לוקח אותה ואת מיכל הבת לדירתו, היא אלמנה, בעלה נפטר לפני שנתיים..

רק עם הפסקת האש ביקור נוסף של הצוות השיגרתי...

— בנך נהרג...

הרופא חייב הפעם לפעול, מכין זריקה, היא מפסיקה אותו: אין צורך דוקטור.

— «אבל» הוא פונה אליה נרגש...

— «אין צורך»...

עינים יבשות — מסביב הכל שבור.

ראובן מנסה להסביר כיצד קרה, הכל חסר-משמעות לגביה, בלחש: «היכן נקבר?»

— שתיקה...

ראובן משפיל מבט, החבר ליחידה מועך בכח סיגריה במאפירה, החיילת נשענת על הכורסא, הרופא מביט בכליו.

ראובן מנסה להסביר: — «הטנק נשרף... הצוות לא הצליח להמלט, ו... היא צובתת יד ביד, פיה פתוח, ראובן ממשיך: «אין עמנו שום»...

— «אבל הדיסקית שלו» — היא זועקת.

החבר מהיחידה מנסה להמשיך: — «תוך בעירת הטנק, התחמושת התפוצצה, הצריח עף»...

— «אני מבינה»...

הרופא שולף מעט ולריאן, מנסה להשקותה, סירוב, שתיקה...

חיים אחיה מחבקה בזרועותיו, על כתפיו כילדה אשר אבודה דרכה, בכי...

טריקת דלת...

אותו לילה הקיץ משנתו העולם כולו, מיכל הבת ידעה הכל.

כשירד הלילה, ניגשה האם אל הטלפון, בחעד, סיפרה ועוד סיפרה.

— «ראובן» — בקול רוטט — «זו אמו של רן, אני רוצה לראות את

הטנק»...

מהעבר השני דממה...

ראובן מופיע לאחר שעה, מנסה להסביר, מנסה למנוע: «המראות

הנוראים»...

— «אני רוצה לנגוע במשהו, משהו מוחשי כמו רן, אני רוצה לזכור

את הדקירות בבטני יותר מתמיד»...

הנסיעה...

במכונית הפוג'ו הקצין ראובן, הרופא אחיה, הבת נשארה בתל-אביב.

המדבר מתארך, השתיקה מאורכת, מטפחת שחורה על ראשה, חליפה כהה, פניה צמודות לחלון, עיניה מעבר, תרות אחר רן. חול לבן נמשך ונמשך... המראות משתנים בהתקרבם לתעלה. רכב שרוף, טנק ועוד טנק, שלנג, שלהם, הזמות מרחף ביניהם. אף לא מלה אחת, הכל תפל, כל עולמה מעגל אחד — רן. ראובן פוקד על הנהג לעצור.

מימין לכביש פלדה ארוכה משמאל לכביש פלדה ארוכה. איזה מהם, כיצד יודעים? מה הסימון? הרהרה... ראובן פותח את הדלת, אגב גם הוא עדיין לא עמד במצב מעין זה, השאלה מה להסביר לאם, כיצד נפגע הטנק ומאיזה כיוון הופיע הטיל, מה קרה לאחר הפגיעה? ואם היא תרצה לטפס על גוף הפלדה, מה אז?

אין עדיין אחראי שיתן הנחיות לרגעים אלו. חיים אחיה אוחז בידה, הרופא פוסע אחריה, ראובן מוביל. ראובן מתחיל לסגור מרחק לעבר כלי פלדה חסר צריח. ודאי שהיא מבינה יותר, ראובן אוחז בפלדה מביט בה, מבטת בטנק. — "צלם את הכלי"... — היא אומרת בלחש. גוף פלדה חסר צריח, שרשראות של גומי ושל פלדה חרוכות, הצריח במרחק מספר מטרים מהטנק.

שני חורים מסומנים בלבן, התורים והסימונים יסבירו לאסטרטגים. — מה יסביר לה? מכוניות צבא הנעות על הכביש, מאיטות מרוצתן כמכבדות את הרגע הנורא. הבנה של כולם, בהביטם ימינה, אשה בשחור וטנק שרוף. — "חיים" — היא פונה אל אחיה — "תעזור לי לטפס". — "לאן"? — נדהם חיים. — "היכן שרן ישב".

הרופא עושה נסיון למנוע זאת... הכל עקר. איש לא יעמוד מולה, כולם מטפסים, ואילו התנועה בכביש נמשכת. ראובן עוזר לאם לרדת לתוך מה שנשאר — לוח שעונים שרוף, ברזל ופלדה מעוותים, מכשירי קשר חרוכים. עיניה בקרקעית, בדפנות, אולי, סימן אחד לבן שהיה. בלחש היא מסבירה לעצמה: "רן סיפר שהתותחן יושב סמוך למכשיר הקשר, למטה משמאל, ודאי ישב כאן".

— מוט פלדה שם מנסה לאשר שאכן היה שם כסא. רסיס קטן של פלדה השוכב על הקרקעית מורם בזהירות, פרוס על כפה, מבטה קופא בידה. איש לא מנסה להאיץ לצאת מהמלכודת הנוראה הזו. מכוניות הממשיכות לחלוף, שוב רק רואים מטפחת שחורה ואשה בשחור יוצאת מכלי שרוף, אבל כולם מבינים. משהו ברור ונורא להמשיך לחיות בין המתים. שיבה...

הדרך חזרה, אף לא מלה אחת, הרבה דמעות סמוך לחלון, בחוץ הכל שומם וריק, מיכל מצפה לאמה, היא יודעת הכל. ודאי כבר בוכה על אשר אינה יודעת.

היא פותחת את הדלת ורצה אל אמה. — "אמא" בככי: — "הבאת משהו מרני"... שתיקן מחובקות.

האם בחובקה חביקה חזקה את מיכל לחושת לתוך אוזנה: "הבאתי רסיס פלדה ותמונת טנק שהיה, ולך מיכל הרבה חלומות על רן דוהר במדבר", בכי ילדה, טריקת דלת.

משא הרים

דלו עיני להרים
 נלאיתי נשוא.
 אה, איה אמתו שנה לגמי
 לשנותי תנומה?

שוכנתי בין חוחים
 הו, שושנת העמקים.
 לפניו תמיד ה א ת
 עלה געיר פשקעה עינים.

א. מרתאן

עם הנחלים

פי שריתי
 עם האיתנים
 ולא זכלתי —
 לתמים
 בלגלי-גורל,
 ללכוד
 סופות-גור,
 ונגעתי לשוא — — —
 ואלכה
 עם הנחלים.

רתמתי מרפתי
 לסוסי הורמים —
 ואשטוף בלב שלם
 עם הנחלים
 ההולכים לתמים
 אל ימי החדלון.

צבי יאיר

האנוש

דגור-בשרו,
 גז הדרם —
 בפע גיאתו
 הנית ממחבואו
 ונועז אפרניו
 בתיק הורתו.
 עוד מעט
 ויפרוש אברותיו
 וישא מרפו
 אל תגיו סלעיו.

עוד הורכות
 רגלי האנוש
 על ארץ זאת —
 אה צעדו המהסם
 כבד מרפרף
 כמלוא נימה
 מעל לאדמה.

אשר עינים להם
 ובקשו צלו
 ולא ימצאו —
 פי סר עכי החומר
 החוסם בעד האור,
 וכעד מכבר
 שקיפות עורו
 מפיגנו זיו חור
 הבוקע מאפק
 רחוק וזר.

צבי יאיר

מוזיאון יהל' מים

בְּעֵלֶת מוּזִיאֹן הַיְהוּלָּמִים
סוּגְדַת לְקַרְנֵי שֶׁמֶשׁ בְּרוּחָתָהּ
וַיְהִלֵם בְּיַפְיוֹ הַיְהוּלָּמִי
פָּצַע אֶצְבְּעוֹתֶיהָ
עַת שָׂרְכּוּ פְּוִסִים הַלּוֹכִים הִירֹק.
בְּאוֹר כֶּסֶף סְגוּר הַמוּזִיאֹן,
נִתְרַעַם, נִזְדַּעַם, נִתְרַעַד בְּנִיצוּצוֹת אֵשׁ
וְאֵלֶם.
מוּזִיאֹן הַיְהוּלָּמִים נֶעְלָם.
אוֹלָם הָאִשָּׁה הוֹלְמַת בְּיְהוּלָּם.

דליה דניאל

עיר בני-אלמות

עִיר חוֹמוֹת חֶמֶר, חֶמֶר.
וַיְנַעְרִים עַרְבִיִּים, עֲצֵי דָקֵל
בְּעִיר בְּנֵי אֱלֻמוֹת.
שֶׁמֶשׁ לְעוֹלָם לֹא תִשְׁמַע שָׁם
לְבָנָה לֹא תַעֲלֶה לְמַרְבּוֹז שֶׁל רִקִיעַ.
חוֹמוֹת סוּבְכוֹת, אֲנָשִׁיהָ — חֵיוֹת
בְּכֵלְאֵי אֶבֶן.
בְּעִיר בְּנֵי אֱלֻמוֹת
אִין חוֹשֵׁב עַל אֱלֻמוֹת, אוֹ אֵינְסוֹף אוֹ וְגוֹן
אוֹ אֱלֹהִים.

דליה דניאל

מחורש לחורש

הסכם הביניים המצרי-ישראלי ותוצאותיו

הסכם הביניים המצרי-ישראלי נחתם בראשי-תיבות בירושלים ובאלכסנדריה של מצרים, ואין כמעט ספק, שהקונגרס האמריקני יאשר גם הוא את משלוח 150 הפקחים האזרחיים שישגihu על תחנות-הראדאר האלקטרוניות בגבעת אום-חשיבה (שממזרח למעבר גידי) ובעוד תחנה אחת או שתיים, כדי למנוע אפתעות. הנשיא פורד הזהיר, שאם הקונגרס לא יאשר את משלוח הפקחים האמריקניים — עלול ההסכם להתבטל. ואז יוצר מצב חמור במזרח-התיכון. ואשינגטון התחייבה גם כן למשללת ישראל בתזכיר מיוחד כמה התחייבויות (צבאיות, כלכליות ומדיניות) הנשמרות בטור. התזכיר יוגש לוועדת-החוץ של הסניט האמריקני.

אעפ"י שאמריקה התחייבה כמה התחייבויות של סיוע צבאי וכלכלי לישראל וסיוע כלכלי למצרים שיעלו לה 4 או 5 ביליוני דולרים, ניתן לומר ללא היסוס, כי ואשינגטון היא הנהגית בעיקר מהסכם-ביניים זה ואחריה — מצרים של סאדאת. הסכם זה העלה קרנו של הנשיא פורד והגביל השפעתה של ברה"מ במזרח התיכון, גם אם לא ריסן אותה במידה רבה. הרוסים לא עשו עד כה נסיון לסבך את העניינים ולהביא לידי התלקחות מלחמה בגבול הסורי, גם אם הם עלולים לעשות זאת בתנאים אחרים. אבל, האמת היא, כי גם אחרי חתימת ההסכם — יש בידי הרוסים לטרפד אותו. למשל, אם ימריצו את סוריה (ואת ירדן שנעשתה גרורתה במידת-מה) לתקוף את ישראל, יקשה לסאדאת לעמוד מן הצד ולא להתערב התערבות צבאית. יתר על כן, לפי ההסכם הנ"ל יכול סאדאת להכריז בכל עת, שישראל היא שתקפה את סוריה ולא להפך, ואז יהיה פטור מהתחייבותיו בהסכם שתוקפו שלוש שנים.

יש לזכור גם כן שאין ראש הממשלה יצחק רבין מאמין, שיש מקום להסכם-ביניים עם סוריה, או שאסאד הקיצוני בדרישותיו יתפק ב"תיקוני-גבול קוסמטיים" ברמת-הגולן, ורק תחת לחצה של ואשינגטון הסכים לפתוח במו"מ עם סוריה תוך 3 חודשים אחרי חתימת ההסכם המצרי-ישראלי. טענתו של קיסניגר הוא, שמו"מ עם סוריה — אפילו סיכויי הצלחתו מועטים — טוב מהעדך כל מגע דיפלומטי, ומוטב שיתקיימו המגעים ותפחת סכנת המלחמה. תמורת הסכמתה של ישראל למו"מ הבטיחה לה ממשלת ארה"ב, שלא תלחץ על ישראל לוותר לסורים ויתורים טריטוריאליים. נראה שהבטחה מפורשת כזאת כלולה ב"תזכיר" הסודי, שהתמו עליו נציגי ואשינגטון וירושלים. כן הבטיחה ואשינגטון שלא ללחץ על ישראל לפנות מרמת-הגולן אפילו אחד מן היישובים הישראליים, כתוצאה מתביעות כלשהן מצד הסורים.

כאמור, ההסכם המצרי-ישראלי ייכנס לתוקפו רק אחרי אישור משלוח הפקחים האמריקניים ע"י הקונגרס בואשינגטון. לפי ההסכם מתחייבים שני הצדדים להימנע משימוש בכוח, ומאיומי שימוש בכוח במשך 3 שנים, וכן מתחייבת מצרים להרשות מעבר אניות גושאות מטענים לישראל דרך תעלת סואץ. ההתחייבות הזאת כבר ניתנה ע"י סאדאת בהסכם-ההפרדה הראשון מיד לאחר מלחמת יום הכיפורים. אולם עד כה התחמק הנשיא המצרי באמתלאות שונות מלמלא התחייבות זו.

כידוע, התחמקה ברה"מ ברגע האחרון מלהשתתף בו"נבה בטקס חתימת ההסכם, כיו"ר הנלווה לב"כ ארה"ב. עובדה זו עוררה חרדה אצל סאדאת, שהזהיר, כי ברה"מ זוממת לדחוף את המזרח התיכון למערבולת של מלחמה. קיסניגר הוא יותר אופטימי מסאדאת בנידון זה. אך גם הוא עלול להתאכזב בקרוב נוכח העמדה הדיפרצופית של מוסקבה בעניין ה"דיטאנט". התפתחות העניינים בפורטור

גל עשויה לשמש קו־מנחה בנוגע לכוונותיה של ברה"מ לא רק לגבי אירופה ו"נאטו", אלא גם לגבי המזרח התיכון.

כידוע נתקבל ד"ר קיסינג'ר בישראל באווירה מתוחה, תוך כדי הפגנות נגדו של קבוצות מתנגדי המו"מ וההסכם, קבוצות שגודלן הופרז אמנם בשידורי הכתבים של "קול ישראל", וראש המשלה קבל על הפרזות אלו בנאומו בכנסת. אין ספק, כי ראש המשלה יצחק רבין נמצא במצב עדין למדי במאמציו לקיים בכנסת רוב התומך בהסכם הביניים, לאור העובדה, שקבוצת משה דיין מתנגדת בתוקף להסכם. ויש עוד קולות אחדים ב"מערכת" ובמפד"ל של מתנגדים להסכם. סאדאת היה מעוניין עד כדי כך, שהמשא ומתן יסתיים בהצלחה, שהעלה על ידי דובריו את הנימוק, כי יש להיבין כמה קשה מצבו של ראש ממשלת ישראל בשל האופוזיציה בכנסת ובשל האפשרות שיקומו עוד מתנגדים להסכם גם בסיעות הרוב הממשלתי בכנסת. אגב כך העירו דובריו של סאדאת, כי לנשיא מצרים אין בעיות כאלה, ואין הוא כפוף לבעיות של התגוששות מפלגות, רוב ומיעוט בפרלמנט ושאר "תקלות" המלוות משטר דימוקרטי כגון זה הנהוג בישראל.

אולם יטעה מי שיחשוב, שסאדאת פטור מבעיות. אדרבא — יש לו רב. ראשית כל, מיעק על מצרים מצבה הכלכלי והמור, שהוא אולי אחת הסיבות העיקריות לכך, שהוא חושש מפני מלחמה חדשה נגד ישראל. שנית, מאיים עליו האויב של החוץ — "אוי" קאדאפי, שליטה של לוב, שכבר ניסה לא פעם לשלוח מרצחים להתנקש בחייו ולבצע מהפכה בשלטון בקאהיר. שלישית, אין היחסים של סאדאת עם אש"ף פשוטים וקלים כל עיקר, משום שאש"ף מתנגד בכל עוז להסכם הביניים המצרי-ישראלי. אש"ף מסרב גם כן להיענות לבקשתו של סאדאת, שעראפת יגיע קודם לידי הסכם עם חוסיין ביכר ייצוגם של הפלשתינאים ב"ממשלה זמנית", שתוכל לתבוע לעצמה מקום בוועידת ז'נבה. רביעית, אין ברית-המועצות מספקת למצרים את כל הגשק שהיא מבקשת, ואם כי גם עתה מגיעים משלוחי גשק ומטוסים סובייטיים למצרים — היקף המשלוחים קטן בהרבה מזה של המשלוחים לסוריה, ויש אומרים, כי מצרים עדיין לא מילאה את כל מה שהחסירה והפסידה במלחמת אוקטובר, 1973.

יש עוד גורם חשוב, שהוא לפוקה ולמכשול לסאדאת במדיניות שהוא מנהל כעת לשם השגת רגיעה בחזית המצרית-ישראלית. סאדאת הוא קרבנה של תעמולתו במצרים ובשאר ארצות ערב. מיום שנסתיימה מלחמת יום-הכיפורים, תחת לחצה של מועצת הבטחון (קרי: ברה"מ וארה"ב), אין הוא פוסק מלטעון, שמלחמת 1973 הביאה "נצחון גדול" לצבא מצרים (אסאד הסורי טוען טענה דומה — אף שצבאו לא זכה כלל לתפוס שטחים ולא עוד אלא שאיבד שטחים ועמדות חשובות ברמת הגולן ועל הר חרמון). טענת "הנצחון הגדול" היא כקטורת באפרו של הצבא המצרי, שניצל בראשית המלחמה את גורם האפתעה, חצה את התעלה ופרץ את בצורי "קו ברנ'לב". ראש הצבא המצרי ג'מאסי רואה עכשיו את עצמו כ"נפוליאון" שני, ואין ספק, שהוא גם סבור, כי בשעת חירום הוא המועמד המתאים ביותר לרשת כסאו של סאדאת.

אמנם, מומחים צכאיים בלתי-משוחדים באנגליה ובארה"ב משיכנעים, כי מלחמת יום הכיפורים נסתיימה בנצחון מזהיר של צה"ל, ואלמלא מנעה ואשינגטון, על-ידי לחצה הבכד, את מיגורה של "הארמיה השלישית" המצרית — היתה תבוסת הצבא המצרי שלמה! אבל עובדה זו לא חדרה כל עיקר למוחם של המצרים, או של עמי ערב האחרים. אפילו חוסיין, שחשש, בשעתו, באוקטובר, 1973, להצטרף למערכה נגד ישראל, מוכן עתה לעשות כוונותיו כלפי אסאד ולדרון על "פעולות אסטרטגיות משותפות" במקרה של מלחמה. האומנם סר פחדו של צה"ל מעל צבאות ערב: הא לא הא! אלמלא היה סאדאת בטוח, שיפסיד במערכה הצבאית, היה יוצא למלחמה מזמן. אך האמת היא, שהוא חושש לא רק מפני אפשרות השימוש בנשק לא-קונבנציונלי, אלא גם מפני מהלומה "קונבנציונלית" כבדה מצד צה"ל. ויותר מכל הוא חושש מהתשלטות סובייטית מהודשת על מצרים, נמליה ובסיסה. מאידך גיסא, הוא בוטח בעוצמת הנפט הערבי הפטור-דולרים, ובכוחו של אמבארגו הנפט. הוא מניח, שצה"ל לא יוכל לאכול את פרי נצחונותיו, גם אם יחדור לקאהיר ולדמשק, משום שמעצמות-העל ימנעו זאת, וכן יוכלו הערבים לגייס לעזרתם את דעת-הקהל

ב"עולם השלישי", בארצות הקומוניסטיות וכו' וכו'. מכל זה מסתבר, כי היה נוח לו, לסאדאת, לקבל את תכנית הסכם-הביניים של קיסינג'ר, וכי אהרי הנשיא פורד, סאדאת הוא המפיק תועלת רבה מהסכם-ביניים כזה. מרת גולדה מאיר הטיבה לנסח את העמדה הישראלית במקרה זה, שהוא: "קבלת הרע במיעוטו". מהו הלך המחשבה המדינית של סאדאת בנידון הסכם-הביניים? אמנם, אין הוא משאיר מקום לספק שאינו רוצה בשלום-אמת עם ישראל (הוא דוחה את אפשרות הסכם-שלום עם ישראל לדור הבא). אבל הוא גם אינו רוצה במלחמה קרובה. לפני זמן מועט פירסם איש-סודו לוטפי אל-כולי, מעורכי "אל אהרם", מאמר מעניין על השקפותיו של סאדאת בנידון זה. במאמרו הוא מנתח את "הפילוסופיה של סאדאת ושל אסכולתו הפוליטית" כדלקמן: סאדאת עמד בפני שתי אפשרויות: א) לנהל "מלחמת שיחרור כוללת" ממשכת נגד מדינת ישראל; ב) לנהל מדיניות שתביא לידי שיחרור השטחים המצריים הסורים והפלשתינאים, שנכבשו ע"י צבא ישראל במלחמת יוני, 1967, תוך כדי הבטחת זכויות "העם הפלתינאי" לשטחים הכבושים של הגדה המערבית. סאדאת בחר באפשרות השנייה מטעמים אלה: האפשרות הראשונה, מלחמת שיחרור "כוללת", אינה מציאותית בתנאים הגיאוגרפיים הקיימים באיזור ובנסיבות הקיימות. הנסיון הוכיח — לדעת סאדאת — שאין לפתור את הבעיה ע"י ניהול מלחמה בלבד. הפלשתינאים, אפילו אם יסתייעו בעזרת מדינות ערב ובעזרת מדינות אחרות — אין ביכולתם, מבחינה צבאית, לשחרר את פלשתינה. המטרה היחידה שאפשר — לדעת סאדאת — להגשימה בעתיד הנראה לעין היא הקמת מדינה פלשתינאית בגדה המערבית של הירדן, אשר לטענות אש"ף, שמצרים מפקירה את הפלשתינאים ואת עניינם, טוען אל-כולי, כי על אש"ף להגיע לידי פשרה והבנה עם ירדן ולהקים ממשלה פלשתינאית ארעית.

לוטפי אל-כולי מוסיף ואומר ב"אל אהרם": "מעצמות-העל לא יסכימו לשיחרורה של פלשתינה על חשבון מדינת ישראל"; "אפילו ברה"מ טוענת, שאין לפגוע בגבולות מדינת ישראל שמלפני ה-5 ביוני 1967". אחרי מלחמת אוקטובר, 1973, נפתח השער בפני אפשרות שיחרורם של שטחי מצרים (סיני) וסוריה שנכבשו בשנת 1967. לדעת סאדאת, — "תהא זו טעות לנעול שער זה עד שיפתח השער לשיחרורה של פלשתינה".

אין אל-כולי עומד על הצו הכספי-כלכלי המונע בעד סאדאת מלבחור באופציה של מלחמה לאלתר. אין הוא מרמז גם כן על צמצום אספקת הנשק מצד ברה"מ, אבל הוא מוקיר את ההכנסה שתבוא למצרים מתעלת סואץ, מסיוע כלכלי אמריקני מוגבר ומשדות-הנפט של אבו-רודייס.

לפני כמה שבועות קראנו ב"ניויוויק" ראיון עם שלושה מצרים, שדיברו על האפשרות של דו-קיום עם ישראל. האם רוב המצרים נוטים כעת להיפרד מאש"ף ומדרכיו הקיצוניות במגמת שיחרור פלשתינה? ובאיזו מידה ויתר סאדאת על האופציה המלחמתית? האם זהו ויתור זמני (לשלוש שנים, לכל היותר) עד שיתמלאו שוב מהסניו נשק ותחמושת, או עד שסוריה תכופ עליו התערבות צבאית נוכח התלקחות בצפון. ושוא הוא רק דוחה לעת מצוא את האופציה הראשונה של "מלחמה כוללת לשיחרור פלשתינה", אעפ"י שהעיד זה לא כבר, שהסתבכותה של מצרים בסכסוך עם מדינת ישראל היא-היא שהפכה מדינה זו מארץ עשירה לארץ ענייה שבעגיות. אכן — אין תשובה קלה לשאלות אלו. אבל דבר אחד ברור, מבחינת טובתה של ישראל: אין הזמן פועל רק לטובתה של מצרים, או לטובת הערבים בכלל. הזמן פועל גם לטובת ישראל, לא רק מבחינת גידולה, התפתחותה, חינוקה וביצורה, אלא גם מבחינת החלשתו של כוח-המיקוח שבידי מלכי-הנפט הערבים וארגון "אופק" בעתיד הלא-רחוק.

ד"ר קיסינג'ר ושאל זה לא כבר ע"י ידיד וחבר, פרופסור בהארבורד באיזו מידה הוא מאמין בממשותו של התיווך ושל הסכם-ביניים עם המצרים. על כך השיב, שהוא הולך בדרך "שלב אחרי-שלב" מפני שאיננו רואה דרך להסכם שלום כולל במזרח התיכון בזמן הזה. הוא הוסיף שאינו חושב, שיהיה מזכיר-המדינה אחרי בחירת הנשיא בשנת 1976, נמצא, שלהסכם השלום הכולל יצטרך לדאוג מי שירש את מקומו כמזכיר-המדינה-האמריקני. אפשר להת-רעם על הנעימה של קלות-הדעת, המלווה הלך-מחשבה זה, אבל אם יוצאים

האם הופיע קובץ „ארזי הלבנון“?

מאת א. ר. מלאכי

במאמרי „העתונות הירושלמית“, בלוח ארץ ישראל של לונץ, שנה ט"ז (תרע"א), כתבתי בהערה (ע' 131-132): „לא נמנע מלהזכיר גם את שנים מהמאספים לספרות וחכמה אשר מו"ליהם הוציאו בתור דוגמה: „ארזי הלבנון“ להרה"ח מר ש. רפאלי (תרמ"ה); „קבוצת קונטרסים“ להרה"ג ריי"צ הירשנוון (תרנ"ג).“

בעת כתיבי את המאמר היה הקובץ השני בידי. הוא נמצא כיום במחלקה היהודית בספריית הקונגרס בוואשינגטון, ולפני שריפת ספריית „בית מדרש לרבנים באמריקה“, נמצא גם באותה ספרייה. ואילו את הקובץ הראשון לא ראיתי לא לפני כתיבת מאמרי ולא אחר כך. ועד היום הזה איננו נמצא בשום ספרייה ואיננו נזכר בשום רשימת ספרים. המקור היחיד להופעת קובץ זה — אם ראה אור בכלל — היא מודעה שרפאלי (ראפאלוביץ בימים ההם), פירסם ב„הצבי“ של בן-יהודה, שנה ב', גליון י"א (י"ג טבת, תרמ"ו). ובמודעה זו כתוב לאמר:

אתכבד להודיע לשוחרי מדע ותושיה, כי אוציא לאור בעז"ה ספר „ארזי הלבנון“ אשר נטעה ימיני בהר הקודש, מוקדש לתורה ולחכמה. קובץ דברי תורה, מאמרי חכמה ומדע, שירים, ספורים, ענייני א"י וישובה נכתבים מאת מבחרי סופרי זמננו. וכן כי יואילו בטובם להתחזק בידי בדברי תורתם ומאמריהם וימהרו לשלוח יען אקוה כי עד הפסח הבע"ל¹ אנגמרהו בכי טוב. מחיר הספר אודיע אי"ה² לפני המוגמר. בטחוני כי הדבר החדש הזה אשר לא היה עוד בירושלים יפיק רצון הקוראים עד היו"ט³, ויברכו גם אותי שמואל ראפאלאוויטש.

המודעה נדפסה ב„הצבי“ בשנת תרמ"ו, השנה השניה להופעת העתון. בטעות כתבתי במאמרי תרמ"ה. טעות גם בשם הקובץ: ארז במקום ארזי. על פי מאמרי זה, רשמה שושנה הלוי את „ארזי הלבנון“ בספרה „הספרים העבריים שנדפסו בירושלים“ (הוצאת מכון בן-צבי — האוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים, תשכ"ג). היא רשמה בע' 140, את שם הקובץ בין הספרים שנדפסו בתרמ"ה. אבל העירה: „צ"ל תרמ"ו“, השנה בה נדפסה מודעת רפאלוביץ שהוא מתכוון להוציא את הקובץ.

מאמרי „העתונות הירושלמית“ היה לעיני רפאלי לפני מסירתו לדפוס. ואף שאלתיו אם יש בידו טופס מהקובץ. טופס לא היה בידו, אבל מדבריו יצא שכן נדפס הקובץ, ועל סמך זה הזכרתיו במאמרי.

לפני זמן מה פנה אלי תלמיד האוניברסיטה העברית בירושלים, שעובד על דיסרטציה והנושא — העתונות הירושלמית, — ושאלני כמה שאלות בהקשר לקובץ זה. השבתי לו, שלפי דעתי לא הופיע הקובץ, אבל ייתכן שנדפסו ממנו גליונות אחדים, וזה הטעה — כ"ה שנה אחרי פירסום מודעתו ב„הצבי“ — את רפאלי ונדמה לו שהקובץ הופיע. סופר מתחיל היה אז רפאלי, אבל כבר תפס עמדה בספרות. הוא כבר הספיק לחבר ספר — מחזה שיסודו במגילת רות — המחזה הראשון שחבר ונדפס בירושלים. והמחבר או עלם בן שבע עשרה שנה. הספר בשם „משפיל גאים“ נדפס בשנת תרמ"ד בבית הדפוס של יצחק גושצ'ני, „מו"ל שיערי ציון“, כפי שנאמר בשער הספר.

(1) הבא עלינו לטובה.

(2) אם ירצה השם.

(3) על צד היותר טוב.

(4) בשער הספר לא כתוב מפורש שיצא בשנת תרמ"ד. אנו למדים זאת מאקדשת המחבר להוריו ר' משה ושרה, „ביום ט"ו לירח טבת, שנת התרמ"ד ליצירה יום המלאות לי ט"ב שנים“. האקדשה נדפסה בשער ולא בפנים הספר, ואפשר ללמוד מזה שהספר נדפס באותה שנה. לפי וויליאם צייטלין, בספרו „קרית ספר“ (לייפציג 1891-95), ע' 286, נדפס הספר בשנת

עד כמה שידוע לי, נפסקה הוצאת „שערי ציון“ בשנת תרמ"ד (ואולי הופיעו גליונות אחדים), כי לא מצאתי זכרו בעתונות העברית בחוץ לארץ. בתרמ"ב עוד היו מזכירים את „שערי ציון“ ב„המגיד“ כעתון שמתנגד לחיבת ציון וההתאכרות בארץ-ישראל. ב„הלבנון“ של אותה שנה הביאו לפעמים ידיעות מ„שערי ציון“ בלי הזכרת שמו, אלא בראשי-תיבות ש"ץ, כאילו הידיעות כתובות בידי סופר בהעלם שמו. בתרמ"ב יצא יעקב מהרש"ק, סוכן „שערי ציון“ ברוסיה, בפלמוס עם גושציני, ב„חבצלת“. באחד הכרכים של „יודישעס פאלקס-בלאט“, האשים שלום עליכם את אחד הסופרים ששם בכליו מאמר מ„שערי ציון“.

מחוסר רשיון להוצאת עתון, הוציא גושציני את „שערי ציון“, בשנת תרמ"ג, בשם „הצבי“ בהשתמשו ברשיונו של ר' יצחק הירשנזון להוצאת עתון בשם זה. הופעת „הצבי“ של גושציני לא היתה תדירה. בחדשו, בשנת תרמ"ה, את הוצאת „שערי ציון“, הודיע בעתונים העבריים בחוץ לארץ שעתונו יופיע פעמים בחודש ברשיון המשלה. במחצית אלו נאמר גם שיוציא עתון אידי.

מ„שערי ציון“ משנת תרמ"ה היה למראה עיני גליון אחד מחדש חשוך, גליון צנום בן ארבעה עמודים, וכולו מוקדש לחג הולדת המאה של משה מונטיפיורי בירושלים. ראיתי עוד גליון אחד מ„שערי ציון“ בספרית „בית מדרש לרבנים באמריקה“, אבל אינני זוכר בדיוק את שנת הופעתו. תבניתו היתה שונה מתבנית „שערי ציון“ מהשנים הקודמות. סודר כולו באותיות פטיט, והכיל ידיעות מיסוד מושבות בגליל (ראש פינה, יסודה מעלה). מזה נראה שהגליון יצא בתרמ"ה, כי מושבות אלו נוסדו באותה שנה.

אם גושציני השיג רשיון מהמשלה או לא — העתון היה מפגר בהופעתו, ובירושלים לא היה נפוץ וכמעט שלא ראו אותו. נראה שלא היה רשיון בידו, כי בשעת הדחק — ביראו מעונש הממשלה על הוצאת עתון בלי רשיון, השתמש שוב בשם „הצבי“, אם כי אז כבר הופיע „הצבי“ בעריכת בן-יהודה ובהוצאתו. זה יש לשער ממודעה שפירסם ר' יצחק הירשנזון ב„הצבי“ שנה א', בראש גליון י"ד (ד' שבט, תרמ"ה), ובגליונות אחדים אחריו: „העלים הנחלקים על ידי מוכרי הצבי הנדפסים בדפוסים אחרים ואין עליהם תוי „הוספה להצבי“, אין אתריותם עלי והן בלתי ידיעות. יצחק הירשנזון“.

דברים בלתי מובנים וברזו נאמרים. יש בדבריו משום אזהרה, ובוודאי לא ל„הצבי“ של בן-יהודה שנדפס בבית דפוסו כיוון, אלא לעתון אחר. ומוכן מאלו שאוהרתו של כלפי „חבצלת“ נאמרה, כי פרומקין הוציא את עתונו ברשיון המשלה שקדם בעשר שנים לפני שהירשנזון השיג את הרשיון להוצאת „צבי“. ובאותה שנת תרמ"ה, הוציא פרומקין הוספה בשם „פרחי חבצלת“, שהיתה עתון בפני עצמה, שנקבע מחיר מיוחד לגליונותיו ואפשר היה לחתום עליה לחד. אנו רואים בעליל שהמדובר במודעת ר' יצחק הירשנזון הוא על „שערי ציון“.

התחדשות „שערי ציון“ חלה בעונה אחת עם הופעת „הצבי“. בסקירתו הכרונולוגית של רפאלי, „מעת לעת“, על הנעשה בישוב מתשרי תרמ"ה עד ניסן תרמ"ו, ב„האסיף“ של סוקולוב, שנה ג' (תרמ"ז), מדור „בינה לעתים“ ע' 61, מציין רפאלי את שני המאורעות — הופעת „הצבי“ והתחדשות „שערי ציון“ שחלו בחודש אחד, חשוך תרמ"ה, בחדא מחתא. על „הצבי“ יכתוב: „בעיה"ק החלל צאת מ"ע החדש על ידי החכם הנכבד אהוב עמו וארצו כ"ה בן יהודה בעל הס' „ארץ ישראל“. מ"ע נקרא בשם „הצבי“ ורוח הבריות נוחה הימנו“ מזכיר את „שערי ציון“. „המ"ע שערי ציון יצא לאור ע"י יצחק גאשציני פעמים בחודש“, חזרו שוב ל„הצבי“: „מכ"ע הצבי ימכר ברחובות במחיר

1885, כלומר: תרע"ה. גם מהרצוניה של מרדכי אדלמן, על „משפיל גאים“, ב„הצבי“ של בן-יהודה, שנה א', גליון כ"ב (ד' ניסן, תרמ"ה), נראה שנכתבה סמוך להופעת הספר. מלבד „משפיל גאים“, רשם צייטלין את שאר ספרי רפאלי, את מאמריו וספוריו שנדפסו ב„האסיף“ של סוקולוב וב„כנסת ישראל“ של שפ"ר. פרק על „משפיל גאים“ כתבתי במאמרי „רות בדרמה העברית“ ב„הדואר“ תרפ"ט.

עשרה פרוטות כל גליון, העם מרבים לקנותו, מ"ע הזה החל להתעסק בדבר התאחדות הספרדים והאשכנזים בחבר אחד". מסוף הפיליטון "הצבי מספר את אשר קרהו בלכתו בחוצות ירושלים", בחתימת ל. (ע. ד. ליפשיץ?), ב"הצבי" שנה א', גליון ח' (כ"ד כסלו, תרמ"ה), נראה שב"שערי ציון" פגעו ב"הצבי", דברי הסופר: "אך פתאום חשתי בנפשי והנני חי ואפתח עיני ואראה והנני מלוכש בגדים חדשים ופנים חדשים לי ועומד ב"שערי ציון" ואדע כי התעללו בי". "שערי ציון" מאותה שנה איננו במציאות. אבל יש לנו קצת ידיעות על מהותו, דהיינו, מודעה כתובה בידי יעקב גולדמאן שטרפסה ב"חבצלת" שנה ט"ז, גליון 16 (י"ד שבט, תרמ"ה) ובגליון שלאחריו, ונאמר במודעה זו:

לרבים ממימדעי בחור' אשר שאלוני ע"ד השאיה יוכת "שערי ציון" אודיעם כי עד אשר קראנו אנהנו פה הודעת הסוכן כי "בחסדי ממשלתנו החל להופיע מחדש המכ"ע שערי ציון בירושלים" לא ידענו ממנו מאום, וגם כיום הזה אין אתנו יודע מהמכ"ע הלזה החולך בחושך מסיבה מוכנה, ודעת לנבון נקל כי אין להמכ"ע הלזה חזקה "מילתא דעבידי לגלוי לא משקרי אינשי", אחרי כי בעירנו לא יראה ולא ימצא אף עלה אחת ממנו, ולכן יודיע דברים שלא היו מעולם... וד"ל.

שוב שפת"ר מזים. הכותב גילה טפח וכיסה טפחיים. מעין זה יכתוב גם דוד בוימגארטן, שפירסם ידיעות מקומיות ב"הצבי" והיה הכתב הירושלמי של "המליץ" ו"המגיד", במכתבו ב"המגיד" שנה כ"ט, גליון 9 (י"א אדר, תרמ"ה):

האדם בימי צבאו על ארץ לפעמים יראה חדשות אשר לא האמין מעודו כי תוכלנה היות. מי האמין כי מכתב עתי יצא לאור ויפוז עלי תבל ובמקומו לא יראה ולא נודע ממנו עד מה, והנהו כנפל טמון בל חזה שמש! אכן כזאת ראה ראיתי כי בירושלים יוצא לאור (או לחושך) מכ"ע בשם "שערי ציון" — יותר נכון "שערי אשפה" ושם חושך סתרו ואין איש בעירנו יודע ממנו! ואנו רואים הודעות במכ"ע לאמר: "כי בחסדי ממשלתנו" וכו', ואת הגליון לא ראינו, כי... ע"כ כותב ומודיע מה שלבו חפץ, כי מי יענה כחשו בפניו? ואין לשים לב לדבריו, כי עד ארגיעה לשון שקר.

עתון "איליגאלי" בישוב הירושלמי ועורכו באלה הימים הצעיר בן י"ח שנה שמואל רפאלוביץ, רפאלי במאחר, מטובי הסופרים והעתונאים בירושלים, חלוץ ומומתח בחקר מטבעות היהודים וחיבר ספר חשוב בשם זה. עריכת רפאלי את "שערי ציון" ציין ח. ד. ליפא (בערך רפאלוביץ) בספרו "אסף המזכיר", חלק שני (ווינה, 1888). גם וויליאם צייטלין בספרו "קרית ספר" שזכר למעלה, כותב:

"Mitredacteur der Wochenschrift "שערי ציון" in Jerusalem".⁵

כפי הנראה נפסקה הוצאת "שערי ציון" באותה שנה. במקום העתון העברי⁶ הוציא יצחק גושציני, בשנת תרמ"ז, עתון אידי "דער הייליגער אנציגער", שהיה בטאונה של הרבנית הבריסקאית. ורפאלי עבר מעריכת "שערי ציון" לעריכת מאסף בשם "ארזי הלבנון" שמופקני אם הופיע.

(5) הביוגרפים של רפאלי, וגם ההיסטוריונים של העתונות הירושלמית, וקרסל ביניהם, לא הזכירו את עריכתו את "שערי ציון", וגם את עתונו האידי "דער ארץ ישראל איד", שהוציא בשנת תר"ן בירושלים.

(6) בשנת תרמ"ב הוציא עתון גרמני בשם "ירושלים" בעריכת אליעזר הכהן, בנו של ר' מיכל הכהן, שלפי דברי חתנו רח"מ מיכלין, באחד ממכתביו בה"צפירה" (או ב"המליץ"), הים גם ר' מיכל מעורכי "שערי ציון".

עם עצמי בבית-חולים

מאת י. ד. אברמסקי

לעולם יזעזע אותי הפסוק „לא תחמוד אשת רעך — — — חמורו”. איך אפשר בנשימה אחת ובהעלם אחד? תינח, אשת-איש: יכול שבלבך תאמר: מדוע זכה בה חברי והלא אני טוב ממנו? לא, לא אחמוד שום חמור, אפילו חמור העולה בסולם, עולה מעלה ומצליח, ואפילו הוא חמור נושא ספרים, של עצמו ושל אחרים! וכי אראה: חמור — שונאי, עם שונא הדומה לחמור לא יהא לי עסק, עזוב אעזוב אותו ועמו הכל, כל אשר לי, תבלבד שלא אשב פה עם החמור!

* * *

„גדול הכאב מאד וגדולה מאד הכלמה”. יש אסון ויש טרגדיה. יש אנשים טרגיים גם בלי כל אסון. השכול הוא אסון. הכשלון — טרגדיה. המות — אסון. ואולם מה שחרה לאדם, מה שחרה לו עד מות — טרגדיה. עלה מות בחלוניו של אדם. זה אסון. ואולם כשלון-חייו, הפגיעות בחייו (לא פגע-חי) — טרגדיה. אסון מטרגדיה ימעט. גדול הכאב, אפילו גדול מאד, באסון. גדולה ממנו הכלימה בלבו של בן-אדם, אם לא בפיו.

* * *

לילה אחד, על מיטתי בבית-חולים, שמעתי קול-שערה, ושוב קול-שערה, מבין שערות ראשי. שערי סער. האזנתי: שערי אמר לי: בן-אדם, חדל ממעשי-נעויות ואל תסלסל עוד בשערך. הנח לנו, השערות, ומאלינו נעבור. את כל צבאי אוציא. אף אחת לא תשא. ידידיך ורעיך משולים בי, השער: מלבינים ופוחתים והולכים, מזדקנים ונשמטים ונושרים אחד אחד. הנח להם ולנו ומאלינו אנו כלים. היום עודנו ומחר — ואיננו. כי על כן נקרא „מחלפות”, כי חולפות אנו, חולפות ועוברות — — —

לא כל מי שבא לבקר חולה בהכרח הוא ידיד. באים מתוך התודה ומתוך החרדה, מתוך החובה ומתוך הסקרנות. בא גם ידיד. איזהו ידיד? כי תלך בתוץ ויד תהיה לך על כיסך, כי כיסך מלא: יש בו תרפיט אלפים, מירבה מהכיל, ופתאום והנה נקרה לקראתך, האלהים אינה לעינך, מישוהו, ואתה רץ לחבקו, והכיס ומלאו נעלמים מלבך, אותו הוכיח ה' להיות ידיד! וכי יעלה על דעתי פעם בשנה לראות פני איש מסויים, לבוא אצלו ולהסיח לתומי משהו, לגול אבן מעל פי הבאר הגנוזה — הוא ידיד. היד שלוחה אליו. יש ידיד, לא אראנו ימים רבים, אבל אדע: כי אראנו אראנו כראות פני אלהים: ידיד! ויאמר אלהים: תהי אמת, ותהי הידידות, ויהי אן אור. זו אמת-האדם. אשרי מי שזכה לראות ידיד. חולה בבית-חולים בבוא אליו מי שבא לראותו הוא אדם עליון בעיני עצמו: זה תוספת-אדם; גודש-אדם; אדם ועוד; למעלה מזה: כפליים לאדם, כפליים לאנושות. ואילו אדם שאינו זוכה לביקור הוא איתת-רוזן של אדם, מידה מחוקה של אדם, אדם שנצטמק.

ואולם גם בבית-חולים יש אחד או שניים שאינם מתמלאים אלא מחולייתם שלהם עצמם ואינם צריכים כלל לאחרים.

* * *

מחר כ' בתמוז. היתה הרצל משיח? אולי לא היה משיח, מכל מקום לא היה משיח-שקר. מסורת-אגדה היא בידינו: כיוון שמגיעה שעתה של נשמה יהודית גדולה לעמוד בנסיון ולהצרף באש, לא לבדה היא עומדת בנסיון, אלא עוד הרבה נשמות בחונות באות ועומדות אתה בנסיון. עם מישאל, עזריה וחנניה הוטלה לכבשן-האש גם נשמתו של הרצל. הוא לובן באש. אין לך ביקורת-הגלות גדולה יותר מזו של האגדה בפרשה זו: „מאו (= מאותו נסיון) לא בא עוד זכרם (של מישאל, עזריה וחנניה), ולאן הלכו? הם טבעו... ברוק, שבאו הגויים ואמרו להם: יש לכם אלהים גדול כזה, ואתם משתחווים לעבודה זרה?!!” נשמתו של הרצל לא טבעה ברוק. עמד, הצרוף, והלך להעלות את העם מן הרוק. בימיו כבר פשתה הוולגריות ביהדות. הרצל חידש לה ליהדות את רוח-

האצילות. הוא בו לקטנות ולטובת-הנאה ולגשמיות. כשם שהיה מוריד הגשם מכסא-הכבוד כן היה מרומם הרוח ומרים הרוח, הרוח-הקודש, שכולה קודש לתכלית הנעלה, לחזון.

וכשמת הרצל באו להיטפל בו ולהביאו לקבורה סתה. נתנה עליהם בת-קול:

— אל תגעו במשיחי!

וראו את ארונו פורח באויר, שבאו מלאכים ועסקו בטהרתו. ולשעה קלה שוב נשמעה בת-קול:

— שאו את הארון, ארון-הברית!

וילמים באו שלוחים ממדינת-היהודים להעלות עצמותיו לישראל. פתחו את קברו וראו: כאילו הוא חי והוגה בחזיונו. וכשטענו את ארונו הרגש הרגישו: הוא הולך לפנייהם והם הולכים אחריו. אחריו...

* * *

כ"א בתמוז. כמעט כל היום אני אסיר-מיטה. וכמעט כל היום מחשבתי אסירת-ביאליק. הבאר שסתמה פלישתים התחילה נובעת מימיה עם בוא ביאליק. כמוהו כפסל שמים זורמים מתוכו ובעדו, והוא אינו סחוף-זרם. הוא איתן, ולרגליו תוכו גלים ונתפצו זרמים אדירים.

הוגד לי מפי הרב הקדוש ר' יחזקאל ליפשיץ: הוא היה אומר: הלא יש גאונית-תורה גם עתה, ולא נופלים הם בגאונותם מהקדמונים. ומדוע, על אף זאת יפה כח ה"ראשונים" מן ה"אחרונים"? לפי שהראשונים יש בהם רק תורה, וסיגיאדם אין בהם, ואילו האחרונים אינם צרופים גם מסיגים. התורה והסיגים ירדו כרוכים...

דבר זה עלה על דעתי בהגותי היום וכביאליק: יש יודעי-עברית אפילו גדולים. מדוע אינם במעלת-ראשונים? רק ביאליק היה "ראשון"; העברית שלו צרופה מסיגים. אנו בני הדור הזה, משולים לאותו פרופסור פוזר-נפש שהלך על המדרכה ורגלו האחת ירדה מהמדרכה על הכביש. בא לקראתו מכר, הקביל לפניו הפרופסור, שפתאום נתקצרה רגלו האחת, ואחת רגלו נתארכה. אנו יורדים תמיד, סוטים לרשות-הרבים, ללשון-הכביש. לכאורה: אמני-לשון גדולים, "ראשונים" כביכול, ופתאם — יריטה, ומי יחזירנו לדרך? מי ירים את רגלנו שנצלעה ונפסחה? מי ישוה רגל שנתקצרה לרגל הארוכה?

יש מקום לאומרים: "ביאליק ידע עברית. ושלונסקי לא ידע?" ויכול שיאמרו לך: ביאליק רק ריח עברית אמר. שלונסקי את כל העברית כולה אמר. אם כן אפוא מדוע נקרא ביאליק "גדול בישראל" ולא שלונסקי? ואמנם. גם שלונסקי אולי אינו גמול מכשרון. אבל הוא הגיד את כל כשרונו. שר ולא שיר. ביאליק יתר על כתביו, הוא עודף על פסוקו. שלונסקי פסוקו מרובה ממנו. בביאליק חבוי אדם מאחורי הפסוק. בשלונסקי הפסוק הוא הכל. הפסוק הוא — סוף פסוק.

ובו בענין. הלא גם המוקיון אמן הוא וגם הבודחן, ואמנותם גדולה ומבריקה משל אמנות-האמנים. למה אפוא לא ייחד שמם בכלל האמנים ולא יתקלו בקהלם? לפי שהבודחן הוא רק כלפי חוץ. האישיית היא לעצמה ובתוך עצמה. שלונסקי יודע לעשות בלהטוטיה. אבל כמותו כבודחן, כאיש-קירקס. זוהי כל יכלתו. כל אמנותו הריהי לפניך, הלא היא בפתח-עיניים. ופתחון-לב אין. הלב אינו שותף כלל למוקיונות. ויש עברית שבעליה משול ל"ציר" רשמי, הלבוש בגדי-שרד נוצצים המושכים את העין. אבל אין "ציר" שלוח חי לעולם. זה יוצא וזה נכנס. ואין אדם מת בבגדי-השרד הצבעוניים. כנגד ה"ציר" אתה מוצא בן-מלך שהורתו ולידתו בבית-המלכות, ולא בגדיו יעידו, אלא הליכותיו. והוא לעולם בן-מלך. לא ירושה קיבל, אלא מורשה, וגם תורשה. מלך טיפש אי אפשר לו בלי בגדים חדשים לבקרים, הוא עצמו נהנה מחוט-יהב ומתנאה בכפתורים נוצצים, וכשמלך זה עירום יותר משהוא אחוז את העינים הוא אחוז במלכותו. מלך חכם, מלך ממש, שהמלכות שלו, כולו אומר כבוד, כל עצמותו נראית ובולטת, ולא תשורנו עין לא במערומויו ולא בערמתו. לא יערים. מלך דובר אמת. תוכו כבדו. סתרו כגילוי.

ביאליק לא נשא לשוא נפשנו. הוא נשא נפשנו לשיא. עמו עלינו. עמו נעתלינו. לא השוא והשקר היו משאת-נפשו. מיטב השיר, שירו, כוזבו זוב דמו, דם-תמציתו, ותמצית-האומה.

אוסף מאמריו של יעקב מאן *

החלק הראשון נדפס בשנת 1940 והשני מעובדו ב-1966.

מאמריו של מאן כספריו מהווים נכסי צאן-ברזל בחקר תקופת הגאונים ואף לאחריה, והם כוללים בקירבם טקסטים ספרותיים — רבניים, אגרות, תשובות, רשימות ועוד.

לאחרונה זיכתה אותנו הוצאת שלום במהדורת צילום נאה של כל מאמריו של מאן המכונסים בשלושה כרכים. מלאכה קשה נטלו על עצמם המהדירים לתחום את מיגוון מאמריו של המחבר לשלושה נושאים עיקריים. בכרך הראשון נכללו מחקריו הקשורים לתולדות ישראל וספרותו מתקופת בית שני עד העת החדשה, שאינם קשורים לתקופת הגאונים.

ראויים לציון מיוחד מאמריו אודות עובדיה הגר מגורמנדיה, "התנועות המשיחיות בימי מסעי הצלב" נדפס בשני המשכים ב"התקופה" כנ"כ (תרכ"ג-תרכ"ד) ומאמריו אודות ספר-חם של אבות הכנסייה במאות הראשונות אחרי הספירה.

בכרך השני מוצאים אנו מחקרים המוקד-שים לגאונים, תקופתם ותורתם. חשובים במיוחד שני מאמריו שכל אחד מהם מהווה מעין ספר בפני עצמו, הראשון תשובות גאוני כבל כמקור לתולדות ישראל. נדפס באנגלית בהמשכים ב" JQR 11-7 (1921) — תופש כמחצית הכרך — 243 עמ'. השני "עניינים שונים לחקר תקופת הגאונים" נדפס בהמשכים ב"תרכ"ץ", ה'ו (1933-1934).

בכרך השלישי נכללו מחקרים אחדים המפיצים אור על תולדותיהם וספרותם של הקראים ובכלל זה מאמר גדול על פירושי קראים למקרא, נדפס באנגלית ב" JQR 15, 12 (1922, 1924). בכרך זה נכללו טקסטים אחדים מן הגניזה קטעים מספרות ההיכלות ("פרק ראיות יחזקאל", פיוטים וקטעי תפלות מארץ ישראל, בסופו של הכרך מצויות השלמות לספרו הראשון של מאן.

יש לברך תופעה זו של לקוט כעמיר גורנה תורתם של חכמים ומלומדים ההולכת

מפנה עצום בחקר עברם המפואר של קהילות המזרח בימי הביניים, החל מראשית תקופת הגאונים, חוללו קטעי הגניזה הקהי-רית שנתגלו לפני פחות ממאה שנה. קטעים אלו חשפו במדה רבה ביותר את תולדותיהם ותרבותם של קהילות המזרח שהיו לוטים בערפל כמעט מוחלט. תרומה נכבדת למדי להארת התקופה מן האספקטים השונים ובעיקר מן האספקט ההיסטורי תרם החוקר הגדול יעקב מאן שחי בשנים 1888—1940. מאן חשף ופירסם אלפי קטעי גניזה תוך כדי נתוח מעמיק ויסודי ובכך הצליח להעמיד נדבכים חשובים ביותר לבניגם ההיסטורי של קהילות המזרח בימי הביניים. פרי עטו הברוך מצוי בדינו בשלשת חיבוריו המוגר-מנטליים ובעשרות מאמריו בלשונות אחדות: עברית, אנגלית, צרפתית וגרמנית הפזורים באכסניות ספרותיות חשובות.

בשנים 1920 ו-1922 ראה אור חבורו הראשון "היהודים במצרים ובפלשתינה תחת החליפים הפאטימיים" (באנגלית). בשני חלקי הספר סוקר מאן את תולדותיו של הישוב היהודי במצרים וארץ ישראל בתקופה הפטימית בשנים 969—1171. בשנים 1931, 1935 ראה אור חיבורו השני "טקסטים ומחקרים בתולדות ישראל וספרותו" (באנגלית), בו הוא מנתח ומפרסם תעודות גניזה רבות. בחלקו הראשון קשורות התעודות בעיקר לתולדות הישוב היהודי כבבל בתקופת הגאונים ואף לאחריה עד סופה של המאה ה-13. בחלקו השני סוקר המחבר את תולדותיהם של הקראים במזרח ובמזרח אירופה מראשיתם עד ראשית העת החדשה. בסוף ימיו עסק מאן בחקרם של מדרשים קדומים וסכמם בחבורו "התניך כפי שנקרא ונדירש בבית-הכנסת העתיק" (באנגלית), בו נסה לקבוע את זיקת המדרש ותולתו בסדרי הקריאה בתורה והספרותיה.

The Collected Articles of
Jacob Mann (Gedera, 1971) *)
שלום, הפצה ע"י ראובן מס ירושלים. 412
526, 599 עמ'.

„היה היתה ווארשה יהודית“ ליונס טורקוב

לפני ארבע שנים פורסם בעברית ספרו של יונס טורקוב, היה היתה ווארשה יהודית, שקיבל פרס יצחק בן-צבי, ובשנת 1973 הופיעה בעברית עבודת-מחקרו, סופן של אשליות, שתורגמה מיידש („דער סוף פון אילוועס“) על-ידי שלמה שנהוד (הוצאת „המנורה“, תל-אביב תשל"ג, 255 עמוד). המחבר פותח את מחקרו בקביעה, שהמפלגה הנאצית ביססה את המצע שלה על מדיניות אנטי-יהודית. בהיותו כלאו בבית-הסוהר חיבר היטלר את ספרו, שבו הזהיר על הסכנה הנשקפת לעולם כולו מצד היהודים. בשנת 1939 נאם ברייכסטאג לאמור: „היה זמן שיהודי גרמניה צחקו לנבואותי. אין אני יודע אם גם עתה הם צוחקים או עבר להם החשק לצחוק. אך גם עכשיו אוכל להבטיחכם: הם יפסיקו לצחוק בכל מקום ומקום“. עד סוף שנת 1937 אפשר היה ליהודי גרמניה לעזוב, בומן שההגירה לארצות-הברית עלתה בקושי רב. השגריר האמריקאי בדנציג לא נחפו ליתן את האשרה ליהודי. מי שהיו לו ניירות אזרחות זרה נמלט להולנד או לדנמרק. חוגים מסוימים בארצות-הברית התנגדו מאוד להכנסת פליטים חדשים לארצם, וביקשו לסגור לחלוטין את שערי ההגירה האמריקאית למשך זמן של עשר שנים. גם באנגליה לא חסרו מתנגדים לכניסתם של מהגרים נוספים. בשנת 1942 התחילו הנאצים לבצע את תהליך פתרונה הסופי של שאלת-היהודים שהכריזו עליו. המופתי של ירושלים צההיר או בריאיון: „גרמניה היא המדינה היחידה המבקשת אחת ולתמיד לפתור את בעיית היהודים, וזה מתאים גם לענייניהם של הערבים“.

בשנת 1942 התקיימו החילופין הראשונים של דיפלומטים גרמניים שבגלל המלחמה נשארו עצורים בארצות-הברית. הם הוחלפו באזרחי ארצות-הברית שהיו עצורים בגרמניה או בשטחים כבושים על-ידיה. לאחר „ליל הבדולח“ גדל מספר היהודים בגרמניה שפנו לשגרירות השווייצרית בברלין בבקשות לאשרות-מעבר, וכמעט-כולם נתקלו בסירוב. מצבם של הפליטים היהודים בשווייצריה הוטב בשנים 1944-1945, לאחר שנתברר שהיטלר הפסיד את המלחמה.

„הגרמנים היו קודם-כל מעוניינים להוציא מארץ-ישראל עד כמה שיותר (!) מבני-ארצם וגם אזרחים גרמניים מארצות אחרות שגלחמו אתם (!). לכן השתדלו, בעזרתם של משתפי-פעולה יהודיים שלהם, לאסוף עד כמה שיותר (!) אנשים, כדי לשלחם לארצות-חוץ לשם חליפין. בהודמנות זו הם כבר הפכו זאת לעסק כדאי להם. הם התחילו למכור ניירות-חוץ ודרישות ליהודים שלא היו כבר בחיים. בעד תעודות אלה, כמוכן, ביקשו מחיר יפה . . . קוני הדרכונים הפכו בין-לילה לאנשים בעלי שמות אחרים . . . היהודים שהסתתרו בצד הארי היו במצב נורא. הם חיו במתח מתמיד ובפחד להימסר בידי הגסטפו. כבר לא עמד בהם הכוח מן העושק שהם נתונים לו . . . לכן ביקשו להאמין בסיכוי להיות בין המוחלפים. אך היו כאלה שכלל לא האמינו בכל אותה ההחלפה הזאת (!) ואף שדיברו על מכתבים, שהגיעו ממחנות-חליפין שונים . . . שהם חיים שם טוב מאוד, ושהם תחת פיקוחו של הצלב-האדום, בכל זאת היו אנשים שסברו, שכל אותה פעולת-חליפין היא תרמית אחת גדולה . . .“

למרות העברית הלוקייה פה ושם כתוצאה ישירה מתרגום מילולי, ראוי הספר הנדון להימנות בין ספרי השואה החשובים ביותר לחקר התקופה הנאצית, העקובה מדם בני עמנו. מדובר בחיבור שלפנינו על גורלם של יהודי בלגיה, הולנד, לוקסמבורג, דנמרק, פינלנד, צרפת, ספרד, איטליה, הונגריה, ועוד. המשא-ומתן בדבר החלפת יהודי המחנות באירופה נמשך בשווייצריה, ששימשה מרכז ראשי לחליפין לאחר בואו של קסטנר. „המשא-ומתן, שהתחיל בהונגריה עם אייכמן, אשר פרט (=נוסף) ל-10,000 המשאיות, דרש עוד כמה אלפי טונות תה וקפה וגם סבון ומצרכים אחרים, עדיין היה בתוקף . . . הצד היהודי המשיך להציע כסף, משום שבנות-הברית סירבו לספק לאויב משאיות . . .“ בסוף הספר מוקדשים למעלה מארבעים עמוד להערות, ביבליוגרפיה ומראה מקומות. אחדים משמונת ספרי יונס טורקוב תורגמו לספרדית ולאנגלית. פ. בירנבוים

למעין ולחוקר בשל רבוי השמות והעניינים הנזכרים במאמרו של החוקר הדגול.

ונשכתח בהיותה מונחת כאבן שאין לה הפוכין באכסניות ספרותיות שונות. יש רק להצטער שלא הושקע מאמץ נוסף לעריכת מפתחות מתאימים שהיו לבטח לתועלת רבה

אברהם דוד

ס פ ר י ם ח ד ש י ם

והמדורש, הספיק להוציא בחייו את הספרים „על התורה“, מהדורה מדעית של „בראשית ווטא“ ומהדורה עברית של „אגדות היהודים“ לפרופ' לוי גינצברג זכנ גם הספרים על המקומות הקדושים בארץ-ישראל (על הסתל המערבי, מערת המכפלה, הר הזיתים ועוד). שני הספרים שהופיעו בתשל"ה הם: כרך א': הלכות והליכות, המכיל את הפרקים האלה: הלכה ואגדה; ההלכה והמנהג; הנס בהלכה; אימוץ ילדים לפי ההלכה; המדבר בהלכה; הים בהלכה; שלום במלחמות-ישראל לאור ההלכה; מסכתאבות בהלכה; ברכת האילנות; חינוך הבת לאור ההלכה; הלכות והליכים בקבלת גרים; הפרוזבול, הלכה למעשה.

כרך ב': מקדש מעט, פרקיו: בית-הכנסת בהלכה זבאגדה; בית-הכנסת בחיינו; חשיבות בית-הכנסת בזו"ל; תפקידי בית-הכנסת ועוד.

המנוח ניחן בכשרון הסידור, בסגנון עשיר ובהיר ובכשרון ההסברה. בראש הספר „הלכות והליכות“ בא המבוא של בן המנוח, פינחס פלאי הכהן, שבו הוא מספר על אישיותו המאירה של המחבר ומפעליו הרבים והחשובים (הוא חיבר גם „פרקי שואה“ וספר על העצמאות — „אגדת זה היום“), מידותיו הנעלות ואהבתו הגדולה לעם ישראל וארץ-ישראל — אהבה המשתקפת בכל שורה ושורה שיצאה מעטו.

י"ד רמ"ה ע"ש המנוח נוסד ליד המדרשה הגבוהה לתורה שבמכון הרי פישל בירושלים.

כתבי דוד ילין: השירה העברית בספרד

הופיע הכרך השלישי מכתבי החוקר הידוע, דוד ילין, „לחקר השירה העברית בספרד“, כינס והדיר בצירוף מבוא והערות א. מ. הברמן (תורמתו של דוד ילין לחקר השירה העברית בספרד“).

הכרך כולל את המחקרים: מליצת ישראל על אדמת ישמעאל, מליצת ישמעאל בספרות ישראל, השפעת השירה הערבית על השירה העברית בספרד, ל„השגת“ תלמידי מנחם בן סרוק, ראשית השירה הספרדית, פרקים על שירת שמואל הנגיד, שלמה בן גבירול, משה בן עזרא, ר' ישראל נגארה, סדרוס בן יהודה הלוי אבואלעפיה, וכן גם המאמרים: רשימות המלים המחדשות והתלמדיות, גנוי תימן, דרך קצרה בשירת ספרד, פתרוני חרשים לאחודות מחידות הראבי"ע. בסוף הספר: השלמות ביבליוגרפיות מאת המלבי"ד ומקורות המאמרים. — הספר הופיע עלידי הועד להוצאת כתבי דוד ילין, ראובן מס, ירושלים, תשל"ה, 334 עמ'. בסך-הכל הופיעו מכתבי דוד ילין שבעה כרכים.

כתבי הרב מרדכי הכהן

בהוצאת „יד רמ"ה“, מכון לערכי ישראל וארץ ישראל, הופיעו שני כרכים ממבחר כתביו של הרב מרדכי הכהן שנפטר בשנת תשל"ב. המנוח, שהוציא במשך כמה שנים מדי שבוע בשבוע גליונות „גרות שבת“ — ליקוטים של דברי תורה על פרשיות השבוע, ושהצטיין בבקיאתו הגדולה בספרות ההלכה

ידיעות

פרופ' דוד מירסקי — סגן-נשיא ישיבה אוניברסיטה

פרופ' דוד מירסקי, ששימש כדיקן מכללת שטרן, נתמנה כסגן-נשיא של ישיבה אוניברסיטה.

פרופ' מירסקי שרכש השכלה עברית, תורנית וכללית רחבה, ממשיך במסורת אביו, החכם הידוע הרב ד"ר שמואל ק. מירסקי ז"ל. במשך השנים האחרונות היה נשיא

ההסתדרות העברית וכן גם עמד בשורות הראשונות של הציונות הדתית.

„שיר האהבה“ — יצירתו הראשונה של סופר מגרוזיה בארץ

בירושלים נתקיימה מסיבה בהשתתפותו של שר החינוך והתרבות, מר אהרן ידלין לרגל צאת ספר שירים ופואמות מאת אברהם ממיסתבלוב, שהיה סופר ומשורר

מזהיר... נוגע ביותר ללב... כתב קליין בארנס ב"ניו יורק טיימס". "מלאכת-מחש" בת", כתב שמואל אברהמס ב"גיאיש זשור-נאל".

הפעולה מתקיימת בפולין של המאה הי"ט. המחזה מעלה את הנסיגות והתלאות שמצאו בחורה צעירה שנמשכת ללימוד התורה בעו-למי-העיריה שלגבר שליטה עליונה בו. תשו-קתה להשיג את מטרחה מניעה אותה להת-חפש כעלם צעיר והיא נעשית ל"בחור ישיבה".

הנושא קרוב לרוח ימינו, כשתנועת ה"פמיניזם" פורצת את הגדרים והסיגים המבדילים בין שני המינים.

ה"אמלט" וה"קומדיה של טעויות" כ"תיאטרון שקספיר"

שתי ההצגות האלה היו המוצלחות ביותר בתכנית התיאטרון "שקספיר אין טהי פארק". ביחוד הצטיינה ההצגה השנייה, שהיה בה חידוש מצד התפאורה, המשחק והביצוע האמנותי. ההצגה בכללה היתה חזויה אמנו-תית שהסבה עונג לא-מצוי.

ידוע בגרוזיה. המשורר עלה לארץ לפני כשנה וחצי. רוב השירים הם על העם היהודי, ארץ ישראל וירושלים. כמה מן השירים נכתבו בהסתר בגרוזיה. המשורר ענה בדברי תודה למברכיו וסיפר, כי עשרות בשנים חלם לפרסם ספר בישראל ועתה הוא חולם שבקרוב יוכל ליצור בשפה העברית.

הצגת-כמורה של "יענטל" ליצחק באשביס-זינגר

ב-23 באוקטובר תחקיים הצגת-הכמורה של המחזה הראשון של המספר המהולל. יצחק באשביס-זינגר בברודוויי, שם המחזה — "יענטל", המיוסד על סיפורו הידוע "יענטל בחור הישיבה". המחזה הוכן על-ידי מר באשביס ולא נאפולין, יוצג על-ידי טשריל קראפורד ומאו ספטי בתיאטרון יוגין אריגל.

כאשר הוצג "יענטל" לפני שבעה ירחים בברוקלין על-ידי "טשאלסי תיאטר סנטר", זכתה ההצגה לביקורת משובחת ביותר. "זהו ערב בלתי-ריגיל בתיאטרון... מקסים..."

מחודש לחודש / סוף מעמוד 312

מתוך ההנחה, שהדיפלומטיה היא האמנות של האפשרי בלבד, אין לבוא אליו בטענות על שאינו תופס מרובה. קברניטי ישראל, החליטו על הסכם-הביניים לא בלב קל ובוודאי שלא השלו את עצמם בנוגע לסכנות האפשר-רויות של סיכוכים המלוות הסכם-ביניים זה. הם גם לא ויתרו על מה שויתרו תמורת 2,9 ביליוני דולרים בסיוע צבאי וכלכלי מאמריקה. הם החליטו מה שהחליטו מתוך ראייה כוללת של המצב והערכת האפשרויות הקיי-מות כעת. הם קיבלו על עצמם — כפי שהתבטא רה"מ רבין — "סיכון מסויים למען השלום, אך לא סיכון גדול מדי". הם יודעים שהסכם-הביניים לא הביא את השלום, אך בכל אופן מנע, לעת עתה, מלחמה, וריסן את התערבות הסוב-ייטית במזרח התיכון במידה מסויימת. אין צורך להוסיף, כי עתידו של הסכם-ביניים זה תלוי לא רק באישור הנ"ל מצד הקונגרס האמריקני אלא גם בקיומה או בחלונתה של מדינות ה"דיטאנט" בין שתי מעצמות-העל. ועתידה של מדינות ה"דיטאנט" תלוי במידת ההצלחה או הכשלון של המו"מ על הסכם "סאלט ב' " לצמצום הנשק הגרעיני, מו"מ הצריך להסתיים עד שעת ביקורו של ברז'נייב בואשינגטון (בפברואר?). אבל הסכם "סאלט ב'" הוא נושא בפני עצמו, החורג ממסגרתו של מאמרנו זה.

י. מישאל

א ב י ד ו ת

פנחס ספיר

ועסק בפרקליטות פרטית. בשנת 1950 נתמנה שופט בית-המשפט העליון. הוא תרם לכתבי-העת בארץ. ספריו הם: „חוק ומוסר במשפט העברי“, „המעמד האישי בישראל“ ו„כך דרכו של תלמוד“.

ראובן צינדר

בניו-יורק נפטר המחנך והמסאי ראובן צינדר. יליד עיירה מוסיאסיש בגליציה (בשנת 1889), רכש צינדר בימי נעוריו בבית הוריו ובבתי המדרש ערכי מסורת ותרבות ישראל עשירה. כן גם השתלם בלימודי חול. הוא נמשך אל חקר המחשבה הדתית בישראל ורוב מאמריו שפירסם, בעיקר ב„בצרון“ וב„הדאר“ עניינם גדולי ישראל ותרומתם למקצוע הזה, כגון רש"י, ר' יהודה הלוי, הרמב"ם, הבעש"ט וכן גם הוגי-הדעות של הזמן החדש; רנ"ק, אחד העם, מרדכי קפלן ושלמה גולדמן.

ר. צינדר היה אדם צנוע אך איש רעים להתרועע עם אנשים כלבבו. מאז בואו לארה"ב, בשנת תר"ע, שימש בתור מורה ומזמן לזמן פקר את העתונות העברית ולפני כשנתיים זכה לראות מאמריו מכוונסים בספר שקרא לו בשם „מערכי לב“.

אליעזר לאדיגר

במיאמי נפטר אחרי מחלה ממושכה המח' נך והסופר התורני אליעזר לאדיגר. המנוח לימד תורה ומפרשיה למעלה מכ"ה שנה בבית המדרש למורים „הרצליה“ וכן גם פירסם שני ספרים: „הלוח העברי“ ו„שעור רים בתורה“.

ד"ר מ. ארציט

בגיל 78 נפטר ד"ר מרדכי (מכס) ארציט, סגן-נגיד בית המדרש לרבנים מיסודו של שכטר. ד"ר ארציט היה פרופיסור לדת במינסוטה וחבר את הספר „משפט ורחמים: פירוש על תפילות יום-הכיפורים“ (באנגלית). — הרשימה „על אנשים ונחשים“ לקוחה מתוך הספר „יופי חרש“, שהופיע בהוצאת „אל"ף“.

יו"ר הנהלת הסוכנות היהודית נפטר בזמן שהשתתף בחנוכת בית-כנסת במושב נבטים בנגב. המנוח, שהיה בן ס"ח במותו, נולד בסובלקי בליטה. הוא קיבל חינוך מסורתי בעיר מולדתו והמשיך בלימודיו ב„תחכמוני“, כורשה. שם נצטרף לתנועת „החלוץ“ ועלה לארץ בשנת 1929. הוא עשה את ביתו ככפר סבא, עבד בפרדסי השרון ולחם למען כיבוש העבודה העברית. לאחר מכן הוזמן על-ידי לוי אשכול לעבוד ב„מקורות“, בשנת 1947 היה ראש האפסנאות ב„הגנה“ ויצא בשליחות לאירופה למען רכישת נשק. בשנת 1953 היה לשר המסחר והתעשייה ועשר שנים לאחר מכן נתמנה לשר האוצר. הוא שימש בתפקיד זה עד מלחמת יום-הכיפורים. מאז ועד מותו עמד בראש הנהלת הסוכנות היהודית. המנוח נמנה על „היונים“ ותמך במדיניות של החזרת השטחים המוחזקים תמורת שלום-אמת. בשנה האחרונה פעל למען הגברת העלייה מארצות הרווחה.

רחל כצנלסון-שור

בגיל 84 נפטרה אשת הנשיא השלישי, רחל כצנלסון-שור. המנוחה נולדה בבברויסק, רוסיה הלבנה ולמדה באוניברסיטות פטרבורג וברלין. בשנת 1912 עלתה לארץ, עבדה כפועלת חקלאית ופעלה בתנועת הפועלות. כמשך 23 שנה ערכה את הירחון „דבר הפועלת“. בשנת העשור למדינת ישראל זכתה בפרס ישראל. מספריה: „מסות ורשימות“ (תש"ו) ו„על אדמת העברית“ (1966) וכן גם ערכה את האנתולוגיה „עם פעמי הדור“.

פרופ' משה זילברג

בירושלים נפטר בטי' אלול, תשל"ה, פרופ' משה זילברג, לשעבר שופט בית-המשפט העליון ומרצה במחלקה למשפטים באוניברסיטה העברית. הוא היה בן 75 במותו. יליד העיירה שקודוויל בליטה, למד בישיבות ויצא להשתלם במשפטים באוניברסיטת פרנקפורט בגרמניה. הוא עלה לארץ בשנת 1929

ר' שבת ולא פסח אורבוכ

את רשימתו על "שיר האהבה הראשון של ח. ג. ביאליק" ("בצרון", חוברת סיון תמוז, תשל"ה), מסיים מ. אונגרפלד; "והג' כון הוא, כי את "עיניה" כתב ביאליק לאחר שחזר מביקורו הראשון הקצר באודיסה, כשלושה-ארבעה חודשים לפני ארוסיו עם מניה, בתו של פסח אורבוכ, שהיה חברו וידידו של אחיו הבכור של ביאליק.

והנכון הוא, ששם אבי מניה, רעייתו של ביאליק, היה ר' שבת אורבוכ ולא פסח אורבוכ. אני משער שפסח זה הוא המורה הידוע שבשנת תרס"ח עלה לארץ, היה מטובי המורים, שמילא תפקיד גדול בהתפתחות החינוך בארץ. הוא חיבר כמה ספרילימוד וספורי ילדים, מקוריים ומתורגמים. הוא גם מחבר הספר "תורכיה" (גי' אוגראפיה של תורכיה האסיאטית והאירופית). פסח אורבוכ היה יליד קשינוב, והוא שפירסם ב"הזמן" הפטרבורגי רשימות מדר' ייקות — דינים וחשבונות — על הפרעות בקשינוב. פסח אורבוכ היה צעיר בשנים אחדות מביאליק.

מערכת "בצרון"

משתתפת באבלו הכבד של ידידנו
המבקר החשוב

ד"ר דן מירון

במות עליו רעייתו

י ע ל לבית שוקן

בדמי ימיה

בזכרה הטהור ימצא ניחומים

ד"ר משה משרנוביץ

ד"ר חיים ליף

גבריאל פרייל

ברכת שנה טובה לכל ידידנו!

A Happy and Healthy New Year to all our Friends!

you are invited to
Share A Simcha
with **SABRA EAST**

★ first class ISRAELI revue ★

★ featuring Israel's top names ★

★ And succulent middle eastern cuisine ★

All You Have To Do Is Give Us A Reason

Whether it be a Bar Mitzvah, Wedding, Anniversary, Synagogue or Temple affair, lodge gathering, engagement party, farewell party, hello party, graduation, birthday, Sweet Sixteen ...

And We Cater Glatt Kosher in all Major New York Hotels.

SABRA EAST ג'ל'ט
כ'ש'ר

232 East 43rd St. New York City 661-1450

EVERY TUES. starting SEPT. 9th

Steak & Manischewitz Night

(Strictly Kosher)

UNLIMITED Salad and Relishes from our Salad Bar with an abundance of dressings

UNLIMITED Fresh Baked Breads

Choose your entree from these favorite items:

- SPARE RIBS
- BEEF SHISHKABAB
- ROUMANIAN SKIRT STEAK
- BUTCHER TENDERLOIN
- PEPPER STEAK
- LONDON BROIL
- BRISKET OF BEEF
- CHOPPED TENDERLOIN STEAK
- BEEF EN BROCHETTE

all served with Baked Potato

AND **UNLIMITED**

Carafes of your favorite

Manischewitz Wine
all this for ..

\$6⁹⁵
per pers.

CHILDREN'S MENU...\$3.95

Major Credit Cards
L.I. EXPRESSWAY
at 162nd STREET
HI 5-4444

החתימו את ידיכם

על

" 1178 "

כל חותם היש יקבל בתור פרם

„פרקי חיים“ מאת רב צעיר

FINDLAY HOUSE

ONE OF NEW YORK'S MOST POPULAR
NON-PROFIT RESIDENCE FOR THE ELDERLY
1175 FINDLAY AVENUE, BRONX, N.Y.

Enjoy the harvest years with hundreds of other New Yorkers. Where SECURITY and SERVICES add up to SATISFACTION. In a magnificent apartment that you furnish to your own taste:

THE SERVICE PACKAGE including:

- Kosher Meals at Noon and Evening
- Heavy Cleaning, Linen Changes
- 24 Hours Security Guard
- Nurse regularly on duty 9 a.m. to 5 p.m. and for emergencies at other hours

LEAVES TIME FOR ACTIVITIES, SUCH AS:

- Work Groups, Exercise Periods
- Dancing, Games, Films, Trips under the Supervision of a Recreation Director

Short waiting list for efficiency apartments. Beautiful 2-Room Apts. for couples. Approved by the New York City Department of Social Services. Admission on a non-sectarian basis. Just mail the form below for more information or telephone CY 3-1500 ext. 256.

Findlay House, 1175 Findlay Avenue, Bronx, N.Y. 10456 — Tel. 293-1500 Ext. 256

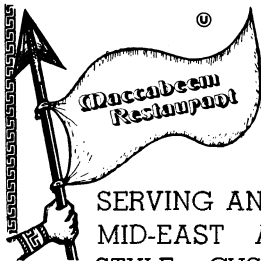
Please send me further information about Findlay House—without obligation.

Name

Address

City State ZIP

(Findlay House is sponsored by the Daughters of Jacob Geriatric Center, a member of the Federation of Jewish Philanthropies of New York.)

SERVING AND CATERING
MID-EAST AND JEWISH
STYLE CUSINE

גלצט כשר —
תחת השגחת הר' ר' יצחק פופקה

HOURS

SUNDAY thru THURSDAY 9 a.m. to 11 p.m.
FRIDAY 9 a.m. to 3 p.m.

Under Strict Kashruth Supervision of
RABBI YITZCHOK POUPKO and
MASHGICH TMIDY
On The Premises.
CATERING FOR ALL OCCASIONS

**MACCABEEM
RESTAURANT**

147 WEST 47 STREET, N.Y.C.

FOR RESERVATIONS
CALL 575 - 0226

תקע בשופר גדול לחרותנו

ראשי המגבית היהודית המאוחדת
בארצות הברית

שולחים ברכת שנה טובה ליהודי אמריקה, למדינת ישראל
ולעם היהודי בעולם כולו

לשנה טובה תכתבו
שנת בנין, עליה ושלום!

פרנק ר. לאוטנברג, יו"ר של המגבית

פאול זוקרמן, נשיא

סילביה האסנפלד, יו"ר מחלקת הנשים של המגבית

דונלד גולד, יו"ר המנהיגות הצעירה של המגבית

אירווינג ברנשטיין, סגן-נשיא אכסקוטיבי

אליין ק. וויניק, נשיאה מחלקת הנשים של המגבית

UNITED JEWISH APPEAL INC.

National Office

1290 AVENUE OF THE AMERICAS, NEW YORK, N. Y. 10019

Tel.: 757-1500

לחברי ההסתדרות העברית בפילדלפיה, למפצי התורה ולומדיה,
למגני וקברניטי מדינת ישראל, ולכל אחינו בני ישראל כאשר הם שם

תתברכו בשנת הצלחה וגאולה
שלום, יצירה ובריאות

ההסתדרות העברית בפילדלפיה

ד"ר משולם ז. פיש, נשיא. אריה דשכסקי, סגן-נשיא. יהודה שלנג, סגן-נשיא
רבקה קרף, מזכירה. מאיר לוי, מזכיר. ד"ר מנחם ג. גלן, מזכיר לפרסומת

ברכת שנה טובה לכל ידידנו!

"IN THE HEART OF THE JEWELRY CENTER"

YAHALOM RESTAURANT

49-55 WEST 47TH ST., N.Y.C.

OPEN SUNDAY — CLOSED SATURDAY

Hours

SUN. thru THURS. 9 A.M. to 10 P.M.

Friday 9 A.M. to 3 P.M.

**UNDER
PERSONAL
MANAGEMENT
OF RABBI
YAKOV KLEIN**

**SERVING & CATERING THE FINEST MID-EAST,
JEWISH HUNGARIAN STYLE & ISRAELI CUISINE**

UNDER STRICT KASHRUTH SUPERVISION &

MASHGIACH TMIDY ON THE PREMISES

CAFETERIA STYLE, ALSO

SERVICE INDOOR BEAUTIFUL **GANAYDEN ROOM** — Call 575-1699

HAPPY NEW YEAR TO ALL OUR FRIENDS

FAMOUS FOR THE ULTIMATE IN

KOSHER CUISINE

SINCE 1917

Lou G. Siegel Inc.
209 W. 38th St. - WI 7-1262

FREE PARKING

NEAR

MADISON SQUARE GARDEN

AND THE THEATRE DISTRICT

ATLAS International Tours

KOSHER TOURS

- ISRAEL
- EUROPE
- MIAMI BEACH
- CARIBBEAN
- CALIFORNIA
- HAWAII
- CRUISES

AND AROUND THE WORLD

Passover Kosher Tours

* Puerto Rico * Miami Beach

* Caribbean Cruise

over 28 years in Travel

Authorized Agents for all Airlines, Steamships and Railroads.

ATLAS
INTERNATIONAL TOURS

580 Fifth Avenue
New York, N. Y. 10036

(212) 582-1545

SENIOR CITIZENS RESIDENTIAL HOTELS

WHY PAY MORE?

Paradise Manor offers retirement living at the lowest prices possible.

CHOOSE THE LIFE-STYLE THAT SUITS YOU BEST:

RESIDENTIAL HOTEL LIVING. You can enjoy a lovely room at Paradise Manor, with private bath and phone, plus deliciously prepared kosher meals and special diets, daily recreational activities and entertainment, a carefully chosen staff to cater to your personal needs, 24-hour switchboard service, a nurse on duty, and a synagogue on the premises . . .

CHECK OUR LOW, LOW PRICES!

CAN YOU AFFORD TO PASS UP THIS "GOLDEN YEARS" OPPORTUNITY? ALL THIS, RIGHT ON THE BOARDWALK IN LOVELY, HEALTHY LONG BEACH!

APPROVED BY THE BOARD OF SOCIAL WELFARE
LIMOUSINE SERVICE CHEERFULLY ARRANGED

PARADISE MANOR

HOME FOR ADULTS

2 FRANKLIN BLVD., LONG BEACH
N.Y. 11561 • (516) GE 1-9000

EFFICIENT APARTMENT LIVING. If you like the independence and self-sufficiency of your own apartment, our efficiency suites, complete with kitchens (maid service and linens optional) are just right for you. You can use all the facilities of the hotel, participate in all the activities, and even make arrangements for occasional meals in the hotel dining room . . . all for only

\$150

per month, and up

Under the New Personal Management of Mr. & Mrs. Berkow

ישיבת
בית המדרש לתורה
סקוק, איל.

מברכת את הר"מים, המורים והתלמידים שבכל מחלקות המכון, את הרבנים תניכיה, המשרתים בקודש בכל אתר ואתר, הדירקט טורים, הפקידים ואגודות העזרה וכל המנדבים בכל ערי המדינה, את כל הרבנים בשיקגו ובכל קהילות ישראל ואת כלל ישראל בכל ארצות העולם ובמדינת ישראל

בשנת חיים, בריאות ואושר

יה"ר ששנת תשל"ו הבאה עלינו לטובה תהא שנת שלום ושלוה וזוכה להרמת קרן התורה ובגאולת עמנו בחומר וברוח

הרב ש. סמיט **ד"ר יוסף באב"ד**

בשם ההנהלה

NEW YEAR GREETINGS FROM
KING DAVID MANOR

- RETIREMENT LIVING
- TOP RATED FOR LAVISH CARE
- BRAND NEW \$3,000,000 Elegant Manor
- 100% FIREPROOF — Dedicated Staff of Retiree Specialists
- Gourmet KOSHER CUISINE (Special Diets)
- Own Temple On Premises
- Planned Day & Night Activities, Entertainment
- APPROVED BY THE DEPARTMENT OF SOCIAL SERVICE (allowances apply)
- Inspection Of Our Facilities
Cordially Invited
- IMMEDIATE AND FUTURE OCCUPANCY

Write or Phone for Information and
Free Color Brochure

KING DAVID MANOR

80 West Broadway, Long Beach, N.Y.
Tel. (516) 889-1300 S. Sylvian, Pres.
ROBERT LICHTSHEIN MARTIN KLEIN

A Happy and Healthy New Year to All Our Friends!

לשנה טובה תכתבו ותחתמו!

SENIOR CITIZENS RESIDENTIAL HOTEL DIRECTORY

THE ATLANTIC — Personal Management of Mr. and Mrs. Schoenfeld and family. 3 Strictly Kosher Meals. All Comforts — Social Security and S.S.I. 127 E. Broadway, Long Beach, L.I. Tel. (516) GE 2-6300

CARMEL HOTEL — 327 West Beach, Long Beach, N.Y. Open all year — Special Diets — Kosher. (516) GE 1-1519. Mr. and Mrs. Friedman.

CHAI HOTEL (formerly Bat Yam) — Finest for Senior Citizens. 125-02 Ocean Promenade & Boardwalk, Belle Harbor. Luxurious, Pvt. Bath, Shower, Phone, Elev., Special Diets. NE 4-6100.

CROWN HOTEL — On the boardwalk. Your home away from home. 170 W. Broadway, Long Beach, N.Y. 516 889-8900. Dietary laws observed.

HOTEL LINCOLN — 405 East Broadway, Long Beach, L. I. 516 TU 9-7100 Strictly 1Kosher. Mr. and Mrs. Baruch.

HOME OF THE SAGES OF ISRAEL — An old age home for Religious Men. Strictly Kosher. Shomer Shabbos. elev. Doctor on Staff 24 hrs. 25 Willett St., N.Y.C. 673-8500.

HOMESTEAD HOTEL — Kosher, Diets, Shul on Prem. Garden Surroundings in Shopping Center, 82-45 Grenfell St., Kew Gardens, L. I. Tel. 441-2000.

NEW BRIGHTON — On Boardwalk, Long Beach, newly remodeled, beautiful rooms, personal care. 516 GE 1-0200.

PALACE — 275 E. Broadway, Long Beach, N. Y. Finest kosher meals. Special Diets. (516) GE 2-9000. Mr. and Mrs. Appel.

SCHARF MANOR OF QUEENS — Ideal for Retirement, Dietary Laws — 24 hr. supervision — 112-14 Corona Ave., Flushing, L. I. 699-4100

NEW YEAR GREETINGS TO ALL OUR FRIENDS

PARK HOTEL

OUT OF AREA CALL COLLECT

123 W. 7th ST., PLAINFIELD, N.J.

(201) 754 - 2211

APPROVED BY SOCIAL SERVICE

IDEAL FOR SENIOR CITIZENS

● Elevator Service	● Three Kosher Meals Daily
● 24 Hours Supervision	● Special Diets
● Telephone In Every Room	● Movie & Bingo Weekly
● Sprinkle System. Fire Proof Building	● 45 Minutes Bus Service from N.Y.C.
● Air Conditioning & Color TV	● Synagogue On Premises
● Private & Semi-Private Rooms	● Private Rooms from \$75 - \$95
	None Higher

UNDER THE MGT. MR. & MRS. CH. LICHTENSTEIN

MAKE YOUR RESERVATIONS NOW

GREETINGS & BEST WISHES FOR A HEALTHY & HAPPY NEW YEAR

From: **ABE LEBEWOHL**

SECOND AVENUE DELICATESSEN

156 — Second Avenue, New York Tel.: 677 - 0606

"FINEST IN KOSHER MEALS AND CATERING"

A HAPPY
NEW YEAR

IF YOU ARE
NOW ON
"SUPPLEMENTARY
SECURITY
INCOME"
YOU ARE
ELIGIBLE!

RESIDENTIAL HOTEL

**ACTIVE
SENIOR ADULTS
ENJOY THE
"FUN" LIFE AT
BADER'S**

You'll enjoy our traditional, elegant services conducted in our beautiful synagogue by Cantor Simcha Kaplan who is returning for his 10th year.

Bader's residence is the perfect answer for the "young" older person who enjoys being active . . . who loves live shows, movies, bingo, cards, arts & crafts, conversations, parties. Just 35 minutes from N.Y.C. Bader's is run as a modern, first class hotel (still owned & operated by the Bader family) in a country setting—fully air conditioned, elevator, phone in every room, full time housekeeping, superb meals, snacks. Dietary laws, synagogue.

Ideal for Retirement

Bader's

Spring Valley, N.Y. 10977
NYC Direct Line (212) 562-7533,
or (914) 356-7700

Brochure on request. Apprd.
NYS Bd. of Social Welfare

*Live your golden years
in a safe, beautiful setting!*

One block from the ocean in safe, beautiful Belle Harbor. Luxurious private and semi-private rooms, all with private bath. Magnificent lounging areas, sun decks, complete program of planned activities. Delicious strictly kosher cuisine and special diets. 24-hour attention.

**The Mount Eden Home
for Adults**

Just one block
from the Ocean

209 Beach 125th Street
(cor. Rockaway Beach Blvd.)
Belle Harbor, N.Y. 11694
Phone 945-6600

Approved
by Dept.
of Social
Welfare.

RESIDENTIAL HOTEL

*Retire at the Seaside
in lovely convenient
Staten Island*

Introducing

BROADVIEW MANOR

A DELUXE RESIDENTIAL HOME FOR SENIOR CITIZENS . . . THAT
HAS EVERYTHING YOU EVER DREAMED OF . . . AND MORE

- Brand new 100% Fireproof—fully air conditioned.
- 3 Delicious Kosher meals daily.
- Large sunlit, airy rooms, fully air conditioned with private bath and phone in each room.
- Daily entertainment including a full range of planned activities under the auspices of a social director and a fully trained staff of experts in senior citizen living.
- Strategically located just 2 minutes from the Verrazano Bridge.

**UNBELIEVABLY LOW
INTRODUCTORY PRICES!!**
For more information call:
(212) 273-8900

BROADVIEW MANOR

Overlooking the Boardwalk
70 Seaside Boulevard
Staten Island, New York

Shang-Chai

A HEALTHY & HAPPY NEW YEAR
From

your host
nathan johnson

Daily: Noon to 11 p.m. / Saturday
10-2:30 a.m.

Sunday noon to 11 p.m.

2189 Flatbush Ave., Brooklyn, N.Y.

Tel.: (212) 377-6100

U/Glatt Kosher Major credit cards
accepted.

זה עתה הופיע

קיים למורה

מאת נתנאל כהן ורפאל ירחי

גישה דינאמית חדשה בלימוד חגי ומועדי ישראל בכיתות מא' עד ח', בספר קיים למורה לסוכות ופסח נערך החומר בצורה המכוונת לדרגת כל ביתה וכיתה, כדי למנוע חזרה על אותו חומר מדי שנה בשנה. טבלות סיכום ומפתח שהוכנו במיוחד, מאפשרים למורה למצוא על נקלה את החומר הדרוש ללימוד הנושא הקשור בסוכות ובפסח. תוספות רבות ערך הן לכל ספרייה שימושית של כל מחנך.

סוכות ופסח 501-02 # \$6.50

המחירים לכל ספר

סוכות 493-02 # \$4.50

פסח 485-02 # \$3.50

JEWISH EDUCATION PRESS
OF THE
BOARD OF JEWISH EDUCATION

426 West 58th Street
New York, N. Y. 10019

A HAPPY NEW YEAR!

RATNER'S

Tel.: ORegon 4-9406-7

Office: OR 7-5588

Dairy Restaurant and
Bakery

Catering Facilities for
All Occasions

138 DELANCEY STREET
NEW YORK, N.Y. 10002

TELMA INSTANT SOUPS from ISRAEL

Individual servings with the
old fashioned flavor. Hearty
and nourishnig.

**SO RIGHT, SO GOOD FOR
ALL YEAR.**

Flavors brimming with goodness
for today's mama.

MUSHROOM • VEGETABLE •
ONION

Also in Cubes:
CONSOMME • MUSHROOM •
VEGETABLE

At supermarkets, grocers, gourmet depts.

Sole Importer: Atalanta Sharon Imports Corp.
17 Varick Street, New York 10013

הושיטו יד עזרה
לצדקות המאחדות בירושלים עיה"ק
המוסדות הזני גדולים והותיקים והידועים
בעולם

התקציב שלהם עולה למיליון דולר לשנה
ברכת שנה טובה ומאושרת,
שנת חיים ושלוש!

**UNITED CHARITY INSTITUTIONS
OF JERUSALEM**

1141 Broadway N. Y. C. 10001

ברכת שנה טובה לכל לקוחותינו!

From
KOSHER DESSERTS INC.

Manufacturers of
KOJEL

Greetings from
A FRIEND of
Dr. M. E. Chernowitz

for your information

FREEDOM OF CHOICE.

Some organizations which provide death benefits for their members appoint an "official" funeral director. It should be understood, however, that the family is *not* obliged to use this so-called "official" director in order to receive the organization's death benefits. Under New York State law, the family may make arrangements with *any* funeral director of its choice. The law is quite specific: freedom of choice is always the family's prerogative.

Riverside guarantees that families will receive any and all legitimate Society benefits.

RIVERSIDE

Memorial Chapel, Inc./Funeral Directors

MANHATTAN: 180 West 76th Street (at Amsterdam Avenue)/EN 2-6600

BROOKLYN: 310 Coney Island Avenue (Ocean Parkway
at Prospect Park)/UL 4 2000

BRONX: 1963 Grand Concourse (at 179th Street)/LU 3-6300

FAR ROCKAWAY: 1250 Central Avenue/FA 7-7100

And Westchester Riverside Memorial Chapel, Inc.:
21 West Broad Street, Mt. Vernon/(914) MO 4-6800

Chapels in Miami, Miami Beach and Hollywood Florida.

Carl Grossberg/Andrew Fier/Leo J. Filer

NEW YEAR GREETINGS FROM

Merrick Jewish Center
225 Fox Bldg., Merrick, L.I.
Rabbi Paul M. Katz
Pres. S. Robert Kroll

NEW YEAR GREETINGS FROM

Rabbi Morris Shoulson
Cong. Lenas Hazedek
2749 Cranston Road
Philadelphia, PA.

OLUM'S OF BINGHAMTON

FIRST NATIONAL BANK

MOORE & SON
608 — 18th Ave. No.
Nashville

KENIN & POSNER

שנה טובה ומבורכת לעם ישראל במדינה ובתפוצות

ד"ר א. מ. פפר ורעייתו

BNAI ZION

136 EAST 39th STREET

Tel. 725-1211

NEW YORK, N. Y. 10019

The American Fraternal Zionist Organization

Extends Best Wishes To All Its Friends

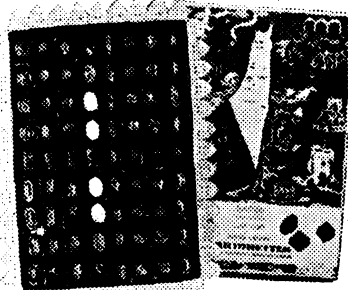
For A Happy And Healthy New Year

Hon. ABRAHAM J. MULTER
National President

Dr. HARRIS J. LEVINE
Chairman of the Board

HERMAN Z. QUITTMAN
Exec. Vice-Pres.

FOR A SWEET AND HAPPY NEW YEAR

NEW YEAR BARTONETTES

Barton's famous miniature chocolates . . . 72 pieces to each delicious pound. Choice centers of nuts, fruits, caramels and truffles. The cover is a biblical map of Israel. 1 lb. \$3.95

MINIATURE NUT AND HONEY CAKES

12 dessert servings of traditional New Year cakes, with four different toppings.
\$3.25

Barton's[®]
bonbonniere
continental chocolates

NEW YORK • LUGANO, SWITZERLAND

Ⓢ THE NAME BARTON'S
IS YOUR GUARANTEE
IT'S KOSHER

AMPAL AMERICAN ISRAEL CORP.

Wishes its Investors and Friends

שנה טובה ומבורכת

"A GOOD INVESTMENT FOR
YOURSELF AND FOR ISRAEL"

75 Rockefeller Plaza New York, N.Y. 10019

Tel.: 586 - 3232

NEW YEAR GREETINGS FROM

THE
GRAND
UNION
COMPANY

Buy a ticket to Tel Aviv and get Europe free.

Israel is a long way off.

So it makes sense to make a stop on
your way to Tel Aviv.

And there's no better place to stop than
the heart of Europe. Germany. You can
rest, relax, shop, sight-see, even do a
little business in Cologne, Munich, or
Frankfurt. All for the price of a Lufthansa
ticket to Tel Aviv.

All of our flights serve fine kosher foods.
Just place your special order when you
make reservations.

If you'd like further information on our
Tel Aviv flights, call your travel agent or
Lufthansa.

Lufthansa
German Airlines

680 Fifth Avenue, 52 Broadway,

New York, N.Y. 10019—Tel.: (212) 357-8400

אנו מאחלים לכל ידידינו

שנה טובה ומבורכת!

CARMEL

בהכשר

הרבנות הראשית של מדינת ישראל

— ● —
CARMEL WINE

114 EAST 40th STREET
NEW YORK, N. Y. 10016
(212) TN 7-8450

שנה טובה ומבורכת

**You always
have a fresh
reason
for buying
Breakstone's**

COTTAGE CHEESE
FARMER CHEESE
POT CHEESE
SOUR CREAM
CREAM CHEESE
TEMP-TEE · BUTTER
Kosher, of course...for now, and all year!

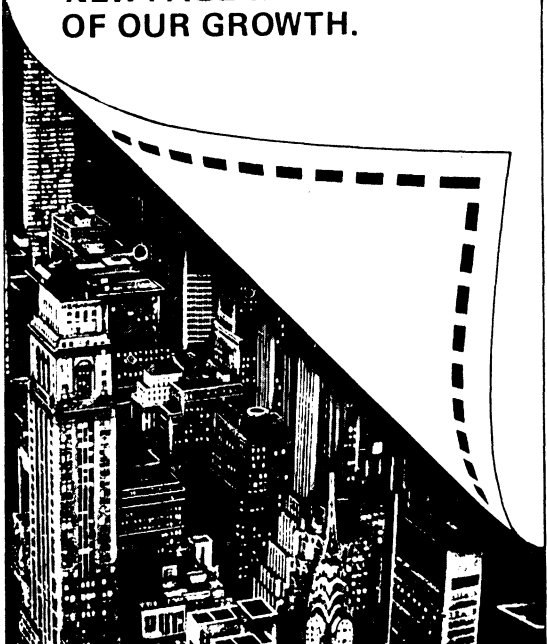
B
Breakstone

BANK HAPOALIM IN NEW YORK

Our new branch in
Rockefeller Plaza
now offers complete
domestic and international
banking facilities.

10 Rockefeller Plaza
New York, N.Y. 10020
Telephone: 397-9650

**WE'VE OPENED A
NEW PAGE IN THE STORY
OF OUR GROWTH.**

FOR THE FIRST TIME ON THE BROADWAY STAGE!

ISAAC BASHEVIS SINGER'S

Yentl

A Play by LEAH NAPOLIN and MR. SINGER in English

PREVIEWS OCTOBER 15 through OCTOBER 22 • OPENS OCTOBER 23 • MAIL ORDERS NOW

PRICES: Tues. thru Thurs. Evgs. at 8 P.M.: Orch. \$10.00; Front Mezz. \$9.00; Rear Mezz. \$8.00, 6.00/Fri. & Sat. Evgs. at 8 P.M.: Orch. \$12.00; Front Mezz. \$10.00; Rear Mezz. \$9.00, 7.00/Wed. Mats. at 2 P.M.: Orch. \$9.00; Front Mezz. \$8.00; Rear Mezz. \$7.00, 5.00/Sat. Mats. at 2 and Sun. Mats. at 3 P.M.: Orch. \$10.00; Front Mezz. \$9.00; Rear Mezz. \$8.00, 6.00. Please enclose a stamped self-addressed envelope with check or money order payable to Eugene O'Neill Theatre. Kindly list several alternate dates.

Charge tickets by phone with major credit cards. Call CHARGIT: NYC (212) 239-7177
Long Island (516) 354-2727 Westchester (914) 423-2030 New Jersey (201) 332-6360

EUGENE O'NEILL THEATRE, 230 W. 49TH STREET, NEW YORK 10036

Attention! Theatre Party & Group Representatives.

We are now accepting theatre party and group orders. For information, call (212) 796-3074

ISAAC BASHEVIS SINGERS
Yentl

SIROKO

Supper Club

Between Madison and Park Avenues
29 East 29th Street, New York, N. Y. 10016
Tel. 212 683-9409 or 684-9013
American Express Accepted
Cocktail Hour 4:30 - 7:00 — Dinner 7:00 until closing

FEATURING INTERNATIONALLY FAMOUS

ARIS SAN and His Group

Also DANNY PITSHON & THE METRONOMES

FLOOR SHOW FROM ISRAEL AND GREECE

2 Shows Every Night Except Monday — Starting 8 P.M. until 3 A.M.

Every Sunday from 5 to 7 P.M. — *Superb Food — Moderate Prices*

MAKE YOUR RESERVATIONS FOR ALL YOUR

SIMCHES • WEDDINGS • ENGAGEMENTS • BAR-MITZVAS
SWEET SIXTEENS • THANKSGIVING • AS WELL AS ALL FESTIVITIES
AND ORGANIZATION FUNCTIONS

